

1973

zprávy

1848-1973

VLASTIVĚDNÉHO
ÚSTAVU
V OLOMOUČI

Číslo 162

Výstava „Kupředu levá“, zpřístupněná 20. února 1973 k 25. výročí únorového vítězství ve Vlastivědném ústavu v Olomouci. Fotogr. archiv VÚO.

{1., 2. a 4. strana obálky}

Růžena Hrbková

ŠTERNBERSKÁ FAJÁNS

Až do čtyřicátých let našeho století byl Vyškov považován za středisko moravské výroby fajánse. Produkce ve Vyškově se datuje už od let kolem roku 1700 a byla až do třetí čtvrtiny 18. století velmi významná. Proto byly také všechny později vzniklé fajánse připisovány Vyškovu a starší odborníci ani neuvažovali o tom, že by byly mohly pocházet i odjinud. Teprve postupné bádání a hlavně obšírné studium archivních materiálů dokazovalo stále přesvědčivěji, že Vyškovu toto význačné místo v poslední čtvrtině 18. století už nepřínáleželo a že fajánséři měli také na mnoha jiných místech po celé Moravě své uměleckořemeslné džbánkařské dílny.

Jedním z těchto míst, kde se vyráběly obzvláště půvabné fajánsové nádoby, byl Šternberk. Šternberk bylo tehdy malé městečko v pěkné pahorkaté krajině na výpadové cestě do Slezska a do Polska, v blízkosti Olomouce. Na návrší se tyčí bývalý liechtenštejnský hrad s vybranými a vzácnými uměleckými díly, který je dnes spravován Vlastivědným ústavem v Olomouci. Měšťanské domy si zachovaly stavební charakter minulých dob a o čilé uměleckořemeslné činnosti svědčí četné portály, jejichž výplně tvoří umné dřevořezby v empirovém a biedermeierovském stylu. Obyvatelé městečka byli většinou tkalci — při excerpování matrik, jejichž viněty jsou různorodě, ale vždy velmi umně vyzdobeny, nenajdeme po celé strany žádnou jinou profesi. Tkali na ručních stavech rokokové a lovecké scény s mnoha postavami do bílého damašku.

Od poslední čtvrtiny 18. století až do třicátých let 19. století pracovalo ve Šternberku několik džbánkařů, kteří ve svých dílnách zhotovovali velmi originální, virtuózně malované fajánse, které patří k nejkrásnějším produktům lidového umění na Moravě. Jejich odběrateli byli mistři tkalci, řemeslníci a konservativní venkovské obyvatelstvo, jemuž byl porcelán příliš vznešený a nákladný. Malířská výzdoba džbánek, které džbánkař zhotovoval celé sám od návrhu až po vypálení, má vysokou uměleckou úroveň. Náměty jsou originální a velmi často místně podmíněny. Objednavatelé chtěli obvykle mít něco osobitého a jedinečného, co nebylo zhotoveno sériově. Proto měli rádi na džbánech své jméno, bydliště a také scény, které se vztahovaly k jejich profesi, jakož i cechovní znaky. Důležité je, že se na džbánech někdy uvádí i místo vzniku „Sternberg“. I když se tyto materiály dříve nestudovaly systematicky, je přece s podivem, že právě toto úplné uvedení místa nevedlo už dřív k jednoznačné lokalizaci těchto fajánsí. Tak např. byl při dražbě sbírky Walchera v. Moltheina popsán nápis na holbě v aukčním katalogu takto: „*Zu Ehren der ehrsamten Schuhmacherbruderschaft Friedrich August als Altgesell, Aloysius Scholtz als Schreiber, Leopold Cnörich als erster Beisitz — meister, Franz Schandel Herbergvatter. Dieser gewidmet von der Jungfer Clara Hannakin von Babitz gebirdig. Sternberg den 18. Dezember anno 1823.*“¹ Jako místo vzniku se uvádí „*Wischau in Mähren*“. V archiváliích lehce zjiřitelná panna Klára Hanáková z Babic stejně jako v cechovní knize uvedení členové ševcovského cechu ve spojení se Šternberkem, to vše jistě poskytovalo dosti podkladů

k domněnce, že džbán sám byl zhotoven ve Šternberku. Protože se však tehdy ještě o Šternberku jako džbánkařském středisku ani neuvažovalo, byl džbán bez váhání připsán Vyškovu.

Poprvé byla existence šternberských džbánkařů dokázána v roce 1941.² Výstava olomouckých a šternberských fajánsí, která v roce 1964 probíhala ve Vlastivědném ústavu v Olomouci³ a Etnografickém ústavu Moravského muzea v Brně, zajistila šternberské fajánsi její definitivní a pevně ohraničené místo mezi ostatními neobyčejně četnými moravskými lidovými fajánsemi, jejichž tradice má své kořeny ještě v produkci habánů. Výstava podložená bohatým archivním materiálem zahrnovala vedle půvabných olomouckých fajánsí, které svým vzhledem připomínají holičské výrobky, všechny do té doby známé a nově identifikované šternberské fajánse. Tato jedinečná koncentrace všech dosažitelných objektů šternberské proveniencí poskytovala nebývalou možnost konfrontace stylu všech talířů, džbánů a holb, jejich srovnání, zjištění charakteristických znaků a registraci i sebemenších odchylek. Přitom se ukázalo, že identifikovat šternberské výrobky je mnohem snazší, než určit původ jiných moravských fajánsí, protože, jak už bylo řečeno, je vedle data vzniku někdy výslovně udáno i místo „*Sternberg*“. V některých případech také celé jméno džbánkaře nebo alespoň jeho iniciály.

Šternberští džbánkaři získávali hlínu pro své výrobky v blízkosti řeky. Všeobecně lze říci, že složení střepeu má nižší kvalitu. Také glazura není nikdy čistě bílá, bývá poseta četnými nečistotami, někdy i vlasovými trhlinami. Tím obdivuhodnější je vysoká umělecká úroveň malířské výzdoby. Tvarem se šternberské džbány podobají olomouckým, mají klenutou výduť přerývanou svislými žebry a krátké široké hrdlo. Většinou jsou vsazeny do cínu a mají i cínové víko. Často se vyskytují i válcovité holby, uprostřed lehce vtlačené, takže se zdají štíhlejší. Nacházíme i soudkovité holby všech velikostí. Nejmenší mně známá je ve sbírkách Uměleckoprůmyslového muzea v Brně (inv. čís. 4254); měří jen 10 cm. Tvarem tedy byly tyto nádoby na pivo, vyráběné přímo ve Šternberku i v Olomouci, přizpůsobeny požadavkům konzumentů. Šternberské džbány jsou zdobeny typickým okrajovým dekorem, který tvoří květinové girlandy. Charakteristickým a bezpečným poznávacím znakem je také dekor ucha, který sestává z vodorovných, většinou zelených proužků, které jsou srovnány vždy po dvou. Barvy šternberských fajánsí jsou mnohem méně zářivé než u výrobků olomouckých, které dosahují téměř barevnosti holičské manufaktury, zejména překrásné purpurové barvy. Podobají se spíš matnějším a méně výrazným barvám, kterých se užívalo v továrně na fajáns knížete Dietrichštejna v Hranicích na Moravě. Vůbec lze říci, že šternberské fajánse byly ovlivněny i způsobem dekorace hranické manufaktury, jejíž výrobky jsou označeny značkou D. W. V továrně na fajáns v Proskově (dnes Polsko), která tehdy připadla jako dědictví knížeti Dietrichštejnovi a která pak byla přenesena do Hranic, vznikla série holb, tzv. „*Musikantenkrüge*“. Byla to řada džbánů, na jejichž přední straně byli vyobrazeni muzikanti s nejrůznějšími nástroji. Podobný šternberský džbán s dudákem odtud asi čerpal. Pochází pravděpodobně od džbánkaře J. Staršovice z doby jeho pobytu ve Šternberku, dříve než se usadil v Olomouci. Že tento džbán pochází ze Šternberka, ukazuje další absolutně jistý a pro Šternberk charakteristický znak, který chybí jen na málo džbánech. Jsou to dvě po stranách malované zahradní dekorace; jednu z nich tvoří kamenný kvádr s kamennou koulí nahoře, druhá je kamenný sloup nahoře komolý a ovinutý zelenou popínavou rostlinou (vyobr. 1). Tyto zahradní dekorace nejsou snad typické pro jednoho džbánkaře, uplatňovali je všichni, takže mohou sloužit místo značky jako jistý identifikační znak. Lze předpokládat, že se takové zahradní dekorace ve Šternberku skutečně nacházely. Bývalý kastelán šternberského hradu tuto domněnku potvrdil a ujišťoval, že kdysi stály v parku.

Nejstarší a nejvýznamnější šternberský džbánkař je Josephus Florian Matzke (v úředních dokladech zvaný také Motzke), narozený 20. 11. 1748 ve Šternberku. Byl třikrát ženat, byl otcem mnoha dětí a zemřel 30. 6. 1832 na tuberkulózu. Dožil se tedy 84 let a až do pozdního věku si zachoval pevnou ruku a jistou práci se štětcem, takže převážná většina všech dochovaných džbánů pochází od něho. Některé z nich podepsal plným jménem, jiné jen iniciálami. Na jiných zase je uvedeno jméno zákazníka, kterého je možno z úředních listin snadno identifikovat. Z Matzkeho malé provinční a technicky také jistě velmi nedosta- tečně zařízené dílny vycházely džbány neobyčejně půvabné. Jejich malířská výzdoba má v mnoha případech nejen umělecko-historický význam, ale má svou důležitost i z hlediska národopisného, jako např. džbán, jehož dekor znázorňuje orajícího sedláka a jeho ženu v dobovém kroji a koně grošáka, jak je malovali všichni šternberští džbánkaři. Na džbánu je nápis Lebolt Gold Marianna Goldin den 20. August 1817 (vyobr. 2). Majitelem byl sedlák Leopold Gold⁴ z Neředína čís. 5.

Právě tak snadno lze určit džbán s biblickou scénou (VÚO inv. č. E-4774). Na zadní straně pod uchem je uvedeno plné jméno objednavatele *Andreas Meixner in Nepodein* (byl to pololáník z Hněvotína č. 59)⁵, kromě toho je tu i poznámka „*gemollt Sternberg*“. Podle všech znaků je zřejmé, že také tento džbán vyšel z dílny Matzkovy. Podpis provedený jakoby nezběhlou rukou kontrastuje s jemnou malbou. Jako další exemplář z této řady uvádím etnograficky zajímavý džbán, na němž jsou znázorněny dvě ženy v poloměstském kroji, které žehlí a mandlují prádlo válečky (Umělecko-průmyslové muzeum Brno, inv. č. 10670, vyobr. 3).

Zvláštní pozornost ještě zasluhuje velmi mohutná holba zdobená jasnými muflovými barvami. Věvec jemně malovaných růží a lístků rámuje znaky tkalcovského cechu a jméno *Frantz Krauss und Paulus Krauss 1784*. (Vyobr. 4.) Při převádění sbírky šternberského muzea do Vlastivědného ústavu Olomouc přešel do olomouckých sbírek také velmi objemný džbán (výška 35 cm), který má úzkou souvislost s uvedeným korbelem. Jeho přední strana je pokryta bohatými arabeskami a růžemi v modré barvě, i zde jsou znaky tkalcovského cechu, v roce 1914 a iniciály A. K. a J. K. (vyobr. 5). Ke džbánu byl přiložen lístek, na němž označil bývalý šternberský občan tento džbán jako majetek svých předků tkalcovských mistrů Augusta a Ignáce Kraussových. Tento džbán zhotovený o třicet let později než korbel není už zdaleka tak jemně zdoben a byl tedy také majetkem další generace starousedlické tkalcovské rodiny Kraussových.

Matzkův nejoblíbenější a nejčastěji užívaný motiv byly personifikace ročních období vsazené do líbivých medailonků orámovaných květinami a provedené velmi jemnou miniaturní malbou (vyobr. 6). Tuto jemnou dekoraci lze obdivovat na několika džbánech z majetku Vlastivědného ústavu v Olomouci, zvláště půvabně je ale provedena na umně prolamovaném košíčku ze sbírky Blažičkovy. Na stěnách košíčku jsou umístěny zmíněné personifikace, které se pak ještě zmenšené opakují na víku, na němž je ještě nahoře růže (vyobr. 7). Také zde tedy se projevuje snaha ozdobit všechny plochy. Jiný košíček malovaný jen modře má také na vnitřní straně celé datování „1824 den 17. März“. Tento způsob malování data, tedy nejen v roce, ale i měsíc a den — to byla zvláštnost šternberských džbánkařů. Právě tak jako košíčky jsou také všechny džbány velmi bohatě malovány. Boční stěny zdobí velké kytice sestavené z četných květin. Některé Matzkovy holby jsou rozděleny na vodorovné pruhy, z nichž každý je malován jiným způsobem. Dekorace celé plochy nebyl žádný horror vacui, ale byl to projev radosti z tvorby.

Vedle Matzka a Starschowitzze je ve sbírkách Vlastivědného ústavu v Olomouci zastoupen džbánkař Jan Kozáček. K jeho nejkrásnějším výrobkům patří velký džbán s typickou girlandou nahoře, s růžemi, malými kvítky a dvojitou

stuhou na výduti, vše malováno s pozoruhodnou jemností v modré barvě. Džbán je označen J. K.

O Janu Amslerovi víme, že zhotovoval také užitkové nádoby kuchyňské (hrnce na mléko nebo na sádlo), které velmi pěkně a vkusně dekoroval modrou barvou, ačkoliv šlo o předměty denní potřeby, a tím také dosti ohrožené. Dva takovéto hrnce se dostaly do sbírek Vlastivědného ústavu v Olomouci u příležitosti výstavy Olomoucká a šternberská keramika; šternberský občan je na základě vystaveného materiálu identifikoval a nabídl do sbírek.

Je třeba uvést ještě zcela originální typ fajánse. Jde o malou šperkownici ve tvaru starodávné kuchyňské kredence; tato skříňka nemá se šternberskými výrobky v podstatě nic společného, nebýt na zadní straně celého jména majitelky: Elisabeth Dworzackin Anno 1793 den 26. April. — Po smrti své první ženy Kateřiny, dcery Benedikta Worla z Litovle (28. 6. 1790) oženil se džbánkař Dvořák podruhé s Alžbětou (Elisabeth), dcerou tkalce Antonína Langra, s níž měl pak 8 dětí. Celé jméno jeho druhé ženy, jakož i nejen vročení, ale úplné datum, jak je uváděno i na ostatních šternberských výrobcích, nenechává na pochybách, že také zde jde o produkt šternberské dílny.

Chceme-li ještě jednou shrnout charakteristické znaky šternberských výrobků, pak je třeba uvést především tyto: střep není nikdy čistě bílý, je přerušován četnými vlasovými trhlinami, typický je zvláštní dekor na okraji, který sestává z girlandy, a dekor ucha z vodorovných proužků uspořádaných vždy po dvou, malované zahradní dekorace a často také datování.

Vlastivědný ústav vlastní velkou kolekci těchto fajánsí, zhruba kolem šedesáti kusů, které zčásti pocházejí ještě z Průmyslového muzea města Olomouce, zčásti z muzea ve Šternberku. Asi dvacet džbánů se podařilo získat v posledních letech výměnou za regionálně důležité předměty se Slezským muzeem v Opavě hospodářskou smlouvou přes Severomoravský KNV v Ostravě.

Autorka se snažila četnými přednáškami doplněnými diapozitivy vystavovaných exponátů a bohatou publikační činností seznámit veřejnost doma i v zahraničí se šternberskými fajánsemi, protože ty patří k nejmáramantnějším a z hlediska národopisného a uměleckohistorického k nejdůležitějším produktům olomoucké oblasti.

Poznámky

¹ Aukční katalog: Die Keramiksammlung Alfred Ritter Walcher von Moltheim, Wien, Alfred Wawra, 6. Dezember 1917, číslo kat. 54.

² Karel Černohorský: Moravská lidová keramika, Praha 1941.

³ Katalog výstavy „Olomoucká a šternberská keramika“ Vlastivědný ústav Olomouc — Etnografický ústav Moravského muzea Brno.

⁴ Johann Kux: Die deutschen Siedlungen um Olmütz, L. Kullil Olomouc 1943, str. 408 ... „Gold Leopold je majitelem domu č. 5 v Neředíně od r. 1803“ (přel. R. H.)

⁵ Tamtéž, str. 464 „Andreas Meixner půlláník č. 59 v Hněvotíně dostal materiál ze zbořené věže a postavil z něj svůj vyhořelý dům“ (přel. R. H.)

Literatura

Růžena Hrbková: Sternberger Fayencen. — Mitteilungsblatt der Keramik-Freunde der Schweiz, Zürich, 1957, č. 38. — Šternberská keramika — Časopis Slezského muzea VI, 1957, č. 38. — Olomoucká a šternberská fajans. — Český lid, roč. 45, 1958. — Olmützer und Sternberger Fayencen, Ethnographica I. 1959, Moravské muzeum Brno. — Vliv holičské fajanse na lidové džbánkařství. — Český lid, ročn. 47, 1960. — Ausstellung von Olmützer und Sternberger Fayencen. — Mitteilungsblatt der Keramik-Freunde d. Schweiz, Zürich 1964, č. 63. — Výstava Olomoucké a šternberské keramiky. — Zprávy VÚO č. 121, 1965. — Entwicklung der mährischen Fayencen. — Mitteilungsblatt der Keramik-Freunde der Schweiz, Zürich, 1965, č. 68. — Form und Dekor einiger Olmützer und Sternberger Krüge. Ethnographica č. 5—6, 1963—1964, Brno, Moravské muzeum. — Sternberger Fayencen, Alte und moderne Kunst, Wien 1968, sešit 99.

STERNBERGER FAYENCEN

Als Zentrum der Fayenceerzeugung in Mähren wurde bis in die vierziger Jahre unseres Jahrhunderts Wischau (Vyškov) angesehen. Die Produktion reicht dort bis zu den Anfängen der Volkskeramik um 1700 zurück und war ausserordentlich gross und künstlerisch bedeutend. Deshalb wurden auch alle späteren, an den verschiedensten Orten entstandenen Fayencen Vyškov zugeschrieben, und ältere Fachleute zogen einen anderen Entstehungsort nicht einmal in Erwägung. Mit der fortschreitenden Forschung und hauptsächlich durch eingehende Archivstudien zeigte es sich, dass Vyškov diese überragende Bedeutung Ende des 18. Jahrhunderts nicht mehr zukommt und dass die Fayencekünstler auch an vielen anderen, über ganz Mähren verstreuten Orten ihr Handwerk betrieben.

Einer dieser Orte war Sternberg (Šternberk) im nördlichen Mähren. Vom letzten Viertel des 18. bis in die dreissiger Jahre des 19. Jahrhunderts waren dort mehrere Krügelmacher tätig, die in ihren Werkstätten ausserordentlich originell und reizvoll bemalte Fayencen herstellten, die zu den schönsten Erzeugnissen der Volkskunst in Mähren gehören. Viele dieser Krüge und Humpen stellen heute wichtige kulturhistorische und volkskundliche Dokumente vor, da sie die damalige Tracht, die traditionellen landwirtschaftlichen Geräte und verschiedene häusliche Vorgänge, wie z. B. das Mangeln und Bügeln der Wäsche veranschaulichen. Die Handwerker in Sternberg waren in verschiedenen Zünften organisiert und bestellten als Dekor für ihre Krüge die Embleme der betreffenden Zunft. Da aber die Mehrzahl Webermeister waren, sind die Embleme dieser Zunft sehr häufig anzutreffen. Ein für die Forschung sehr wichtiger Humpen ist jener, auf welchem alle Mitglieder der Schuhmacherzunft um einen Tisch sitzen. Dieser Humpen wurde von der Jungfer Klara Hannakin aus Babitz der Schuhmacherzunft gewidmet. Neben dieser Widmung ist noch die volle Ortsangabe „Sternberg“ auf ihm zu sehen. Im Jahre 1917 wurde dieser Krug in der Auktion Walcher v. Molthein in Wien versteigert. Dieser Humpen wurde im Auktionskatalog nach „Wischau in Mähren“ lokalisiert. Weder die Jungfer Klara Hannakin, die sich archivalisch leicht nachweisen lässt, noch die volle Ortsangabe „Sternberg“ führten zur richtigen Einordnung dieses Humpens. — Erstmals wurde die Existenz der Krügelmacher in Sternberg 1941 durch Karel Černohorský nachgewiesen. Aber erst die Ausstellung „Olomoucká a šternberská keramika“ die im Jahre 1964 im Heimatkundlichen Institut in Olomouc und im Ethnographischen Institut des Mährischen Museums in Brno verlief, sicherte den Sternberger Fayencen ihren festumrissenen und definitiven Platz unter den ausserordentlich vielen mährischen Volksfayencen, deren Tradition noch in der Habanerk Keramik wurzelt. Die archivalisch reich fundierte Ausstellung umfasste, neben den reizvollen, den Hollitscher Fayencen ähnelnden Olmützer Fayencen, alle bis dahin schon bekannten und eine grosse Anzahl neu eruiertes Sternberger Fayencen. Diese einmalige Konzentration aller erreichbarer Objekte der genannten Provenienz bot eine ausgezeichnete Gelegenheit, sämtliche Teller, Krüge und Humpen stilkritisch untereinander zu vergleichen, ihre charakteristischen Merkmale festzustellen und auch die geringste Abweichung zu registrieren. Dabei ergab es sich, dass auf den Krügen und Humpen eine typische Randbordüre vorkommt, die aus abgesetzten Blumengehängen besteht, ferner ist typisch der Henkeldekor, der fast immer aus wagrechten Streifen besteht, die je zu zweien angeordnet sind und die ganze Länge des Henkels bedecken. Auf einzelnen Krügen ist die Jahreszahl angebracht, auch häufig, zum Unterschied von anderen Fayencewerkstätten, Tag und Monat. Manchmal auch der ganze Name oder die Initialen des bedeutendsten Krügelmachers Joseph Matzke (Motzke), der sehr produktiv war, da ihm ein langes Leben (84 Jahre) beschieden war. Sein beliebtestes Motiv war

die Personifikation der Jahreszeiten, die er in feiner Miniaturmalerei ausführte. Die Sternberger Provenienz vieler Fayencen wird durch ein einmaliges charakteristisches Merkmal dokumentiert, das nur auf wenigen Fayencen fehlt. Es stellt zwei seitlich angebrachte Gartendekorationen vor, eine von ihnen besteht aus einem Steinquader mit einer grossen auf ihm ruhenden Steinkugel, die andere ist ein abgestumpfter, oben mit grünen Schlingpflanzen bewachsener Säulenstumpf. Diese Gartenarchitektur ist ein sicheres Identifizierungsmittel für die Sternberger Fayencen.

Antonín Schindler

HUDEBNÍ HISTORIE OLOMOUCKÉHO ORLOJE

Mezi významné historické památky na území ČSSR patří nesporně olomoucký orloj. Je vzácnou památkou především proto, že kromě pražského orloje (který je však menší a vykonává méně úkonů), již v republice jiné umělecké dílo tohoto druhu nemáme. Pokud jde o zvonkovou hru, existuje ještě zvonová hra od C. Fromma z r. 1694 na věži loretánského kostela v Praze.

O historii olomouckého orloje již bylo napsáno mnoho. Jsou to především práce a brožurky, jejichž cílem je vylíčit v rámci turistického ruchu města v tom kterém údobí vznik a vývoj orloje spolu s jeho momentní funkcí. Dochází zde však často k nepřesnostem a pisatelé často tradují chybné údaje z již vyšlých prací, nebo zveličují jednotlivé funkce orloje v superlativním smyslu. Dále jde o zmínky o orloji při různých stavebních úpravách vlastního orloje a radnice; zde jsou sice údaje přesné a archivně ověřitelné, ovšem vzhledem k tomu, že hlavním objektem je radnice nebo prospekt orloje, jsou údaje o orloji nedostačující. Protože po hudební stránce orloj a jeho historii podle dosažitelných pramenů zatím nikdo nezpracoval, chci se o to pokusit.

Chceme-li orloj posuzovat z této stránky, pak je jeho vývoj přímo závislý nejen na vývoji mechaniky vlastních hodin, které tvoří základ celého orloje, ale i na vývoji celé řady hudebních nástrojů, tj. zvonů, zvonkoher a varhan, neboť právě nástroje zde uvedené a jejich vývoj velmi ovlivnily jeho hudební projev. Také rozdělení jednotlivých časových etap upravují nikoliv podle politickokulturních nebo uměleckých dělení, nýbrž podle jednotlivých významnějších oprav, které orloj prodělal, neboť při nich nejčastěji docházelo nejen ke změnám prospektu, ale často také ke změnám celé jeho hudební produkce.

Vznik orloje v létech 1419—1422 (?)

Údaje o vzniku olomouckého orloje jsou nepřesné a neověřitelné. Podle nepotvrzených zpráv kladou historikové jeho vznik (podle pověsti) do let 1419 až 1422, avšak listinný podklad, potvrzující tento letopočet a vznik orloje, chybí. Legenda zde uvádí jistého saského hodinářského mistra Antonína Pohla,¹ který byl za tím účelem povolán do Olomouce. Je však třeba připomenout, že legenda o vzniku orloje a o oslepnutí hodináře se v různých variantách vyskytuje také u pražského orloje a v cizině.² Tato pověst také uvádí, že olomoucký orloj vlastnil m. j. na vnější straně zvonovou hru, která hrála každou hodinu, na věži pak hodiny, ukazující do všech čtyř stran čas. Cena, kterou zaplatili Olomoučané za tuto práci, byla 156 kop pražských grošů nebo 93 ³/₅ hřiven stříbra.³ Je

zde tedy první zmínka o zvonové hře s 16 (?) zvony, která v porovnání s historickým vývojem zvonkohry sice mohla v této době existovat, ovšem byla by to skutečně jedna z prvních zvonkoher v Evropě.⁴ Pro srovnání uvádím několik údajů z historie: zvonové hry byly z počátku velmi jednoduché, jejich mechanismy umožňovaly jen hru melodie v malém tónovém rozsahu. Přitom kvalita zvuku nebyla dobrá, neboť kladívka zůstávala ležet na zvonech (bez pérování), což zabraňovalo správnému vyznění tónů. Nejstarší vyobrazení zvonkové hry je na průčelním pilíři dómu v Orvietu (Itálie) z 13. století. Další zprávou o zvonkohře je spis mistra Dasypodia, který jako pozdější stavitel nového orloje ve štrassburské katedrále v něm také podává první podrobnou zprávu o orloji postaveném 1352 pro dóm ve Štrassburku. Je to zároveň nejstarší záznam o automatické zvonkohře vůbec.⁵ Není bez zajímavosti, že v OAO je zachována latinsky psaná listina zmíněného profesora štrassburské university Conrada Dasypodia, ve které se tento opožděně uchází o spolupráci na renovaci olomouckého orloje. Ostatní materiály o orlojích a zvonových hrách ve světě jsou až z pozdější doby. Tak např. proslulou zvonkohru v Alostu ve Flandrech zhotovil r. 1487 Bartolomeus Koecke, o němž se tvrdí, že byl prvním stavitelem věžových zvonových her,⁶ nebo nejstarší zvonovou hru v Německu, která je připojena k astronomickým hodinám kostela P. Marie v Lübecku, zhotovil 1508—10 Hinrich von Kampen. Ještě několik údajů o hodinách.⁷ Ve 13. a 14. století se objevují první zmínky o kolečkových hodinách. Opodstatnění zvonu a později zvonové hry lze dedukovat z toho, že první hodiny byly bez číselníku i ručiček a oznamovaly čas bitím. Do 17. stol. byla výroba velkých (věžových) hodin záležitostí svobodných umělců, většinou z řad kovářského a zámečnického řemesla. Teprve v r. 1565 byl v Norimberku utvořen a vyhlášen jako samostatný první hodinářský cech, kde jako podmínku pro přijetí musel každý člen vyrobit dvoje hodiny — normální (věžové) a druhé (jakýsi malý orloj), které ukazovaly stav měsíce (fáze), roční kalendář, polohu planet a délku dne. Jako vynálezce pendlovek je znám Galileo Galilei (1564—1624) a kolem roku 1650 použil Christian Huygens kyvadla jako regulátoru. Za vynálezce kapesních hodin je označován v Německu norimberský zámečník Petr Henlein (kolem 1500) a také Angličan Robert Hooke (roku 1658) a Holanďan Christian Huygens (1629—1695). Již v 9. století dochází ke spojování menších zvonů ve zvonové hry, které pak v 16. století dostávají místo mechanických válců (jako součást napojení na vlastní hodinový stroj) klávesnice (hraje se tedy rukou — pěstí a nohama — pedál, podobně jako na varhany).

Již z těchto několika příkladů a údajů je vidět, jakým mimořádným dílem by byl v tehdejší době postavený olomoucký orloj. Hodnotíme-li jeho postavení v letech 1419—1422 z hlediska možností města, najdeme i zde dosti podkladů pro kladný výsledek (Olomouc kulturně vyspělé, bohaté a ctižádostivé město, ležící na silně frekventované křižovatce obchodních a tedy i kulturních cest mezi východem a západem, jihem a severem), i když zase z tehdejšího politického hlediska (husitské války a obležení města) se zdá vznik orloje nepravděpodobný. Je zde ještě skutečnost, že orloj jako takový vznikl jen v Olomouci a Praze, zatímco jiná, stejně bohatá města neměla pro něco podobného pochopení a nevyvíjela ani v tomto smyslu žádnou snahu. Pro podpoření kladné verze o existenci orloje uvádím ještě několik údajů z historie olomoucké radnice, vztahující se bezprostředně k orloji: roku 1378 — stavba radnice, r. 1400 byla hrubá stavba radnice hotova a roku 1392 se uvádí v nejstarší městské knize orlojník (rector orologii) Mikuláš.⁸ Uzavřeme tedy tuto kapitolu konstatováním, že v té době mohl v Olomouci existovat orloj i se zvonkohrou, že by ovšem byl mimořádnou evropskou zvláštností a že písně nebo melodie, které domnělá zvonkohra hrála, neznáme.

Práce na orloji v letech 1550—1599

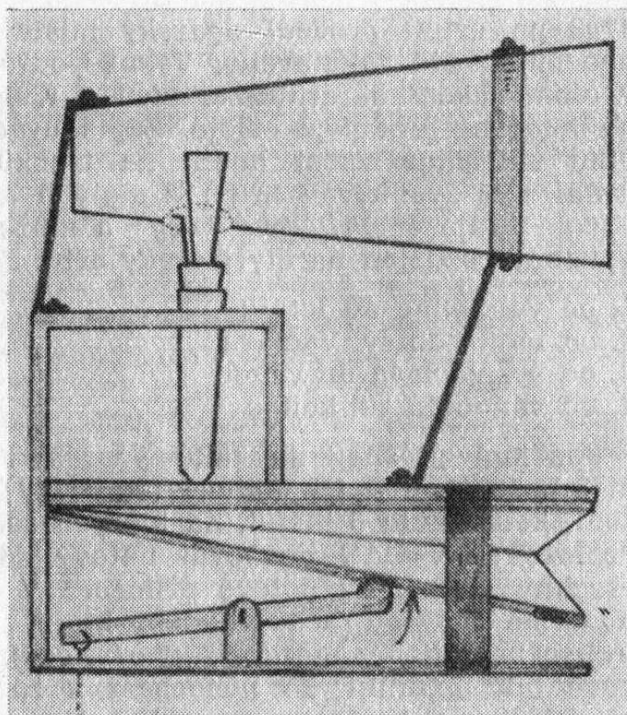
První písemná zpráva, dokumentující a popisující olomoucký orloj, je z roku 1549 — je to latinsky psaná oslavná báseň tehdejšího rektora mořické školy Šimona Ennia (Šimon Ennius Klatovský z Fönixfeldu)⁹ „*Chvála Olomouce*“ věnovaná „urozenému a stejně vzděláním proslulému“ panu olom. purkmistrovi Jeronymu Krčovi. V básni se však popisuje jen prospekt orloje. Dalším materiálem dokazujícím tentokrát práce na orloji, ovšem bez udání hudební produkce, je smlouva s Michalem Bemem (jméno se často vyskytuje i u varhanářů a dokazuje — etymol. český původ Böhm, Boem apod.) z roku 1538 a městskou radou, podle které měl za 30 zlatých sestrojít (a sestrojil) nové hodiny. Dále se uvádí v záznamech blíže neoznačený zámečník František, který dostával za opatrování orloje 10 zlatých ročně, který však byl v r. 1551 vystřídán (když na orloji něco pokazil) Hanušem Gellerem. Stejného roku (1551) vyplatila ještě městská rada dvěma hodinářům z Vratislavi (Breslau) za opravu orloje 3 kopy grošů. Větší opravy a doplňky (slunce a měsíc) pak následují roku 1558. K první velké rekonstrukci orloje došlo v letech 1570—1575. Zde je již uvedený autor — hodinářský mistr a zámečník Hans (nikoli Hanuš) Pohl, rodem z Olešnice (Oels) ve Slezsku (zemřel v Olomouci roku 1584). Jako vědeckého spolupracovníka povolala městská rada — na doporučení tehdejšího sekretáře české královské kanceláře Mikuláše Waltera z Waltersbergu — slavného učenice a matematika z Vídně Pavla Fabricia Laubensis, který mj. také rozmnožil funkce orloje o varhanový stroj.¹⁰ Fabricius dokončil dílo v létě roku 1574 až na některé drobnosti. V letech 1578—1599 pak udržoval chod orloje za roční odměnu 20 zlatých Daniel z Annabergu (z Andělské Hory). Stará zvonkohra však zůstala nadále ve funkci, jak to dokazuje tato příhoda:¹¹ roku 1579 si stěžoval biskup Stanislav Pavlovský (1579—1598) městské radě, že „*když na Boží Tělo procesí šlo mimo orloj, správce orloje ty zvonečky napravil a u přítomnosti naší pustil, takže na potupu nemalou tý velebný Svátosti i religii katolický ty zvonečky tu píseň lutheryánskou „Erhalt uns Herr bei deinem Wort und steir das Pabstum und Thürkhen Morth“ bili*“. Po vyřešení sporu byl orlojník potrestán a bylo mu nařízeno, aby do budoucna hrával píseň „*Regina coeli*“. Jak uvádí jiný pramen,¹² byl r. 1579 za strážce hodin ustanoven olomoucký hodinářský mistr Daniel Sandberger, který také pečoval o hodiny na věži u sv. Michala v Olomouci. Jak uvádí citace „*ty zvonečky napravil a u přítomnosti naší pustil*“, šlo tedy o mechanickou zvonkohru. Pohledme však nyní na vývoj písně, na kterou si biskup stěžoval, neboť sehrála v historii mnohých evropských států zajímavou úlohu.

„*Erhalt uns Herr bei deinem Wort*“ byla píseň, kterou složil Martin Luther (1483—1546) před r. 1541, aby, jak píše Cyriakus Spangenberg v díle „*Cithara Lutheri*“, měla mládež krátkou a vážnou modlitbu proti papeži a Turkům. Luther totiž dal této písni, která měla původně jen tři sloky, tento nápis „*Dětská píseň, která se zpívá proti dvěma hlavním nepřítelům Kristovým a jeho svaté církvi, papežovi a Turkům*“. Nejstarší výtisk této písně je z r. 1542 (na volném listě).¹³ Důvodem pro to, aby Luther spojil papeže a Turky jako úhlavní nepřátele církve bylo, že papež Hadrián VI. (1522—1523) nařídil r. 1522 svému nunciovi, aby na říšském sněmu v Norimberku představil stavům Luthera jako člověka, který není lepší než Muhamed se svým koránem. Nemůžeme se tedy divit Lutherovi, že touto písní chtěl demonstrovat, že ani s jedním, ani s druhým nemá nic společného a že touto písní varuje všechny křesťany před nimi.¹⁴ Nápěv této písně pochází ze starého gregoriánského nápěvu „*Sit laus et honor gloriae ...*“, melodická varianta od „*Veni Redemptor gentium — Nun komm der Heiden Heiland* (Přiď, spasení národů).¹⁵ O účincích této písně v různých zemích není sporu, u Turků byl celkem ohlas nejmenší, zato v katolických zemích tato píseň přímo šokuje, tak např. jistý bavorský kníže řekl

jednou ke svým poddaným: „Raději se oddejte obžerství, prostopášností a karbanu, jen se nestaňte luterány a hlavně nezpívejte píseň — Erhalt uns Herr ...“ Pro tuto píseň trpělo mnoho evangelických obcí, kde byla katolická vrchnost. Tak byl například zakázán zpěv této písně za cenu tělesných trestů ve Štrassburku, stejně jako r. 1662 v knížectví Olešnici (Oels — odkud byl orlojník) a r. 1713 v celém Slezsku, přestože svoboda víry byla slavnostně zaručována. Když se nakonec píseň i proti vůli vrchnosti šířila dále do všech zemí, složili katolíci na ní parodii: „*Erhalt uns Herr bei deiner Wurst, sechs Maas die löschen einem den Durst*“ (Zachovej nás Hospodine při tvém buřtu, šest mázů nám uhasí žízeň).¹⁶ Časem, zřejmě také z diplomatických důvodů, byl text v evangel. zpěvnících pozměněn, z „*des Papst und Türken Mord*“ na „*aller Feinde Mord*“. V našich zemích je o této písni záznam z roku 1624, kdy musel 83letý evangelický kazatel Andreas Hirsch opustit Liberec a byl jako všichni evangeličtí kazatelé vykázán ze země spolu s asi 2.000 věřícími, kteří ho doprovázeli. Na rozloučenou zpívali tuto píseň.¹⁷ Melodie písně existuje v několika variantách. Jednak *e, g, e, dis, e, g, fis, e*, dále pak jako *a, a, a, g, a, c, h, a* — tato melodie je bližší melodii z r. 1535 (*Verleih' uns Frieden gnädiglich*) a konečně třetí varianta, která je složena z obou předešlých a dnes se nejčastěji zpívá *a, c, a, g, a, c, h, a*.¹⁸ Čeští bratři mají tuto píseň ve zpěvníku již r. 1561, později následuje v různých melodických i textových úpravách i v církvi katolické, evangelické a československé.¹⁹

Pokud jde o orloj, lze konstatovat, že píseň musela být schválně předem nakolíčkováná, neboť za shora uvedených podmínek je nepravděpodobné, že by na válci existovala vedle „*Regina coeli*“ (jak uvádí Šembera).²⁰ Jinak je tato příhoda dokladem, že tehdejší občané Olomouce byli o celkovém dění ve světě dobře informováni a měli mimořádné společenské a náboženské kontakty s okolními městy a zeměmi Evropy.

Další větší opravu na orloji provedl v r. 1661—1662 hodinář a olomoucký měšťan František Jahn, jemuž pomáhal matematik a astronom jesuita P. Antonín Gerhart.²¹ Z této renovace se zachovaly skici a popis prací, byl zde m. j. poustevník, který tahal za zvonec (hlas zvonu) a uprostřed mezi figurkami byla zvonová hra s dvanácti andělíčky, kteří tloukli na zvonky (12). Také zde nelze zjistit, jaké melodie zvonová hra hrála. Roku 1666 došlo při opravě orloje také k pracovnímu úrazu, který měst. magistrát, jak oznamuje listina v OAO, „*sanoval velkou částkou*“ 15 fr. (!), kterou obdržel tehdejší věžný (Thurmer) za to, že oprava orloje (uvádějí se dvě části) hodinový stroj (Uhrwerk) a část umělecká (Kunstwerk), byla velmi pracná a že při ní přišel o oko (!), čímž utrpěl velkou škodu na zdraví.²² V létech 1687—1689 provedl různé práce na orloji olomoucký hodinář Christian Hayd, který v seznamu provedených prací uvádí mj. výměnu součástek v hodinách a bicím zařízení (Schlagwerk), není zde však blíže uvedeno, co se pod tím pojme (Schlagwerk) rozumí.²³ Oprava, kterou roku

Olomouc, orloj. Mechanismus hlasu koho-
houta.

1703 na orloji provedl opavský mistr Ulrich Lichti, opět neuvádí z hlediska hudebního nic zajímavého. Velmi podrobný popis orloje se nám však zachoval v olomouckém okresním archivu z r. 1747. Je zde také dosti podrobně popsána hudební produkce orloje. Zápis uvádí dvě sošky, z nichž jedna každou hodinu vytrubuje počet hodin na trubku a druhá vyzvání čas zvonkem. Dále uvádí spis zvonkovou hru (12 malých andílků — zvonů), která podle 4 ročních období hraje 4 „příjemné kusy“ a může podle libosti repetovat. Kalendářní rok byl tedy rozdělen na čtyři úseky a to:

1. od velikonoc do letnic
2. od letnic do sv. Václava
3. od sv. Václava do vánoc
4. od vánoc do velikonoc

Poněkud přesněji je také popsán varhanní stroj, který měl 57 kovových píšťal, 19 tónů a tři mutace (rejstříky) a mimoto zde bylo ještě zvláštní zařízení, které mělo 5 píšťal, na kterých se vyhrávala tzv. pastorále (Hirtenstücke). Protože se v OAO dochoval notový záznam (jako příloha k popisu), uvádím všechny skladby v notové příloze.²⁴ V závěru záznamu se autor zmiňuje ještě o formě harmonizace skladeb, která, jak píše, není — „*de ordinariis modo transcendendi per motus regularis, compositiones regularis*“ — nýbrž že se zvukově tak doplňují, že nedochází k žádnému unisonu a teprve vzduch (volná příroda) zde koriguje souzvuk.²⁵ Na závěr je ještě uvedeno ladění zvonů ve srovnání s varhanní hrou:

zvonová hra:

1 kus	ex C
2 kus	C
3 kus	G
4 kus	C

varhanní hra:

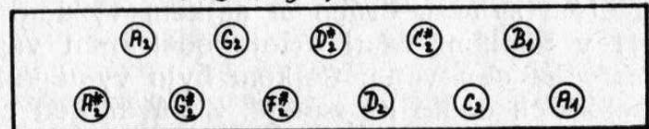
	C
	F
	G
	C

Autorem písní byl (viz dopis A. Königa²⁶) ředitel kůru u sv. Mořice v Olomouci Raymond Keller — ve spise jako Köller. Protože však ladění starých zvonů nevyhovovalo, rozhodl magistrát, že potřebné zvony nechá ve Vídni upravit (přelít) a vybavil za tím účelem Jana Gervasia Gempleho (spolu s kočím a nákladem) pasem, ve kterém se m. j. píše nejen o zvonech, nýbrž (na zpáteční cestě!) také o mosazném válci pro písně na orloji.²⁷ Byla-li záležitost kolem zvonové hry v podstatě záležitostí snadnou, došlo na druhé straně při pořizování varhanní hry k velkým komplikacím. Zhotovení varhanní hry bylo svěřeno varhanáři Janu Pavlovi Wenigerovi z Pasova (Passau). Není náhodou, že byl povolán právě varhanář z Pasova, neboť v tehdejší době byla varhanářská škola v Pasově velkým centrem, které v mnohém ovlivnilo tehdejší evropské varhanářství. Podle dochovaného písemného materiálu zde došlo (těžko říci zda úmyslně nebo náhodou) k přehmatu na magistrátě. Pavel Weniger se podle záznamu a dopisu ucházel v Olomouci o to, aby se směl zvát olomouckým občanem — varhanářem a jak v dopise uvádí, slíbila mu církevní vrchnost práci na dómě (sv. Václava), kde měl údajně postavit (alespoň tak tvrdí) nové velké varhany. V Olomouci však již žil varhanář a měšťan olomoucký Adam König, který do příchodu Pavla Wenigera byl měšťským varhanářem. Tehdejší právo, jak se m. j. dovídáme i z korespondence, dovoľovalo mít v každém velkém městě jednoho varhanáře. To souviselo s tím, že varhanářské práce nebylo tolik, aby se jich v jednom městě více uživilo a město tím, že dalo mistru varhanáři povolení k pobytu, práci a občanství (Bürgerlicher Orgelbauer), bralo na sebe také povinnost tohoto mistra chránit a nedovolit, aby jiný varhanář, byť lepší, nalezl v městě práci a mohl se zde usadit. O to také Wenigerovi šlo, jak píše — chce se stát olomouckým občanem, aby ho město chránilo a aby byl řádným mistrem. Magistrát jeho první žádost odmítl

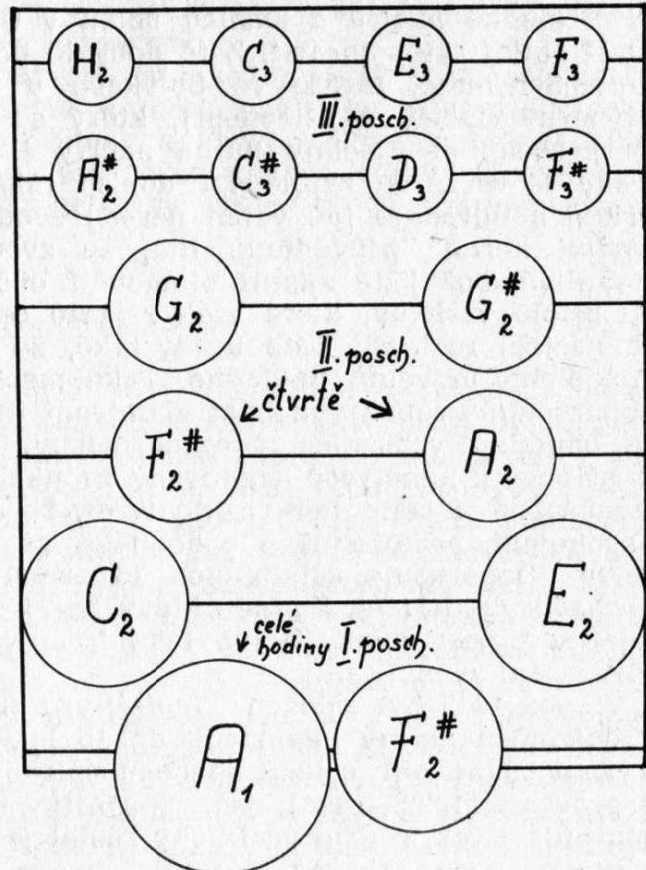
a uvedl, že se hodlá držet dávných uzancí, kdy v Olomouci vždy byl jen jeden varhanář — (Bürgerl. Orgelbauer). Weniger se však prvním nezdarem nedal odradit, napsal odvolání, v němž jednak navrhuje řešení — že by totiž pracoval jen na venkově v olomouckém okolí, dále však uvádí, že stávající varhanář (A. König). některá privilegia vůbec nemá a že tedy ve městě vykonává svou profesi víceméně jako soukromou záležitost a že tím také vlastně předepsaný certus numerus není naplněn. Adam König se o žádosti zamožřejmě dověděl a původně se celkem mnoho nebránil, aby Weniger v okolí Olomouce pracoval. Na to (i když chybí o tom písemný doklad) zřejmě magistrát rozhodl, aby bylo Wenigerovi sice povoleno v okolí Olomouce pracovat, aby však i nadále zůstal König městským varhanářem se všemi právy a povinnostmi. Sotva však Weniger obdržel povolení od magistrátu, šlo o práce v okolí města (žádost W. je z r. 1742), přestal dbát předpisů a toho, co slíbil, a protože byl zřejmě nejen dobrým varhanářem, ale ještě lepším obchodníkem, tak si pozvolna získával půdu a oblibence i v městě a v městské radě. König se tedy odvolal k magistrátu a připomíná mu povinnost hájit stávajícího varhanáře proti cizincům. Magistrát na to pozval Wenigera, aby mu zřejmě domluvil a připomněl, co slíbil. Výsledek však zůstal nezměněn.

Weniger nakonec navazuje styky i s městským hodinářem Gemplem a tento (jak ze spisů vyplývá) celkem dosti nepěknou formou Königa u magistrátu označí za neschopného varhanáře s poukazem na to, že práci (zhotovení nového varhanního stroje pro orloj) může dobře provést jedině Weniger. Nato König upřesňuje celou záležitost, uvádí, jak byl vlastně podveden a bolestně konstatuje, že nyní ještě tím, že Wenigerovi člen magistrátu zadal práci na orloji, vlastně jemu (Königovi) magistrát podrazil nohy a jemu nyní nezbývá, než si hledat obživu jinde, nebo zhynout. Spor je o to zajímavější, že zde pro změnu zase König uvádí Wenigera jako člověka, který vlastně ani není varhanářem, že se jen vyučil stolařskému řemeslu, že ani nebyl ve světě předepsanou dobu „na vandru“ a nezískal potřebnou kvalifikaci jako varhanář, neboť jím nebyl prohlášen (freigesprochen), že je jen „Pfuscher“ a proto navrhuje magistrátu, aby Wenigerovi bylo zabaveno varhanářské nářadí a aby byl vykázán z města. Také (a to je zajímavé pro olomoucké varhanářství) uvádí, že není pravda, že byl z Pasova povolán ke stavbě dómských varhan, ale že na těchto varhanách spolupracoval s varhanářem z Pasova(!) a že tento ho ještě před ukončením práce na těchto varhanách jako stolaře propustil a tak z nedostatku jiné práce začal v okolí

Pišťaly hudeců.

Dnešní zvonová hra

Olomouc, orloj. Schéma rozmístění pišťal a zvonků.

fušovat. Navíc König demonstruje své varhanářské umění a uvádí m. j. velké varhany, které postavil v Kvasicích a v Priesahu (snad Přibice?, dopis z roku 1747). Jaké důsledky spor pro oba partnery měl, zatím není známo, jisté však je, že Weniger nakonec přece jen varhanní stroj na orloji postavil. Protože však korespondence týkající se sporu v mnohém osvětluje tehdejší poměry jakož i práva a povinnosti olomouckých varhanářů, uvádím částečný výpis z listin v poznámce²⁸. K orloji zbývá ještě dodat, že po ukončení každého kusu pískal pastýř každou hodinu pastýřskou píseň na pěti zvláštních píšťalách. Za této hudby přišli na pravé straně dole sv. Tří králové a za hudby varhanního stroje opět na druhé straně odešli. Vykazoval tedy takto vybavený orloj nejen mnoho úkonů praktických (čas, fáze měsíce, kalendariium apod.), nýbrž také hudebních, a hlavně v tomto směru vždy převyšoval olomoucký orloj jeho pražský protějšek.²⁹

Koncem 18. století byl olomoucký orloj opět pokažen. Roku 1800 se nabídl k opravě Jan Martin Briegel, rodem z Dillingen v Bavorsku, jinak dílovedoucí továrny ve Vídni, vyučený hodinář a mechanik. Město však nemělo peněz a tak teprve roku 1810 dochází k pokusu o opravu orloje, kdy tři olomoučtí občané (Jindřich Zeidler, Josef Schindler a Vavřinec Fink) nasbírali se souhlasem magistrátu na dobrovolných darech 2000 zlatých.³⁰ Protože vyjednávání skončilo úspěšně, opravuje v r. 1810—1811 orloj již zmíněný Martin Briegel se svým 28letým synem. Práce si celkem vyžádala náklad 8000 zlatých. Při této opravě byl v hudební části orloje odstraněn varhanní stroj a stará zvonová hra byla částečně obnovena. Celkem bylo vyměněno 11 zvonků za nové. Také v hraných melodiích došlo ke změně. Z původních čtyř, které se střídaly po každé hodině, byl nyní počet rozšířen na sedm. Práce mistra Briegla pravděpodobně nebyla kvalitní, neboť již r. 1823 orloj opět nefungoval. V následujících letech se pak hlásí mnoho mistrů a umělců nejen v Olomouci a okolí, nýbrž i ze zahraničí, kteří chtějí orloj opravit. Z té doby je po hudební stránce zajímavý dopis Antonína Schwarze, faráře ve Špičkách u Hranic, rodem z Brumovic u Krnova (výborný počtář a astronom), který se v dopise z 2. června 1879³¹ vyjádřil, že je ochoten všechny nutné náčrty i rozpočet vypracovat zdarma, z pouhé lásky k věci. Ve zmíněném dopise také zaujímá stanovisko k hudební části orloje a navrhuje (ač velmi nerad) zvonkohru s šestnácti andělíčky zrušit. To „velmi nerad“ zdůvodňuje tím, že zvonkové hry přece jen jsou zvučné a trvanlivé, což jistě zjistili olomoučtí občané sami, když v roce 1746 vestavěli do orloje varhany, které však r. 1810 opět odstranili, pravděpodobně proto, že se nástroj rozlepil. Dále uvádí také, že pořízení nové zvonové hry s dobrými melodiemi je velmi nákladné. Také mechanik Holub z Vídně je téhož názoru, doporučuje³² vůbec vynechat zhotovení hudební části orloje, zdůvodňuje to tím, že odpadají vzdušnice, čerpací měchy, rejstříky ze dřeva a kovové píšťalky a připouští nanejvýše zhotovení zvonkohry, která trvanlivostí předčí varhany stonásobně a stále ladí, navíc tvrdí, že obecnstvo najde ve zvonové hře větší uspokojení, protože něco podobného již měl starý orloj, i když to bylo místy vadné. Doporučuje existujících 16 zvonů z orloje pro jejich krásný zvuk ponechat a doplnit na 3 plné oktávy (o 21 zvonů), aby se pak mohly hrát hudební kusy v plném znění. Holub také k dopisu přiložil 14 nákresů, m. j. i nákres rozmístění zvonů.

V roce 1885 byl založen „Spolek pro znovuzřízení orloje“, který si určil lhůtu k dokončení oprav nejpozději do 15 let. V podstatě zde nešlo o opravu, nýbrž o znovuzhotovení celého mechanismu orloje, neboť v době, kdy orloj nebyl v provozu (1823—1898), jeho součástky si rozebrali jednotliví návštěvníci jako souvenir a tak z něho prakticky zůstal jen prospekt.

Předposlední oprava

K opravě dochází až r. 1898. Je zhotoven nový hodinový stroj, astronomická a mechanická část, v hudebním směru byla do orloje vestavěna opět nová zvonová hra s 16 zvony, kterou zhotovila firma Eduard Korfhage a syn z Bueru ve Vestfálsku (u Osnabrücku). Zvony k této zvonové hře ulil P. Hilzer z Vídně, Nového Města (Wiener-Neustadt) a mají celkovou váhu 300 kg. Celý mechanismus stroje váží asi 2.800 kg. Rozpočet této firmy³³ uvádí další podrobnosti: zvonkohra (kompletní) má mít 16 zvonů a mosazný (byl v originále železný!) buben, do kterého lze celkem vmontovat tři písně (za 2.500 marek), mechanismus hrající pastýřské písně, (celkem šest), varhanní stroj pro tyto písně a pro pastýře (za 190 marek) a zařízení, které odbíjí jednotlivé hodiny a čtvrtě. Melodie pro troubícího pastýře zkomponoval Vladimír Labler (1847—1914), varhaník a sbormistr (od 1872 ředitel kůru u sv. Mořice v Olomouci) — nápěv viz notové záznamy. Z ostatních písní hrála zvonkohra *rakouskou hymnu, píseň prince Eugena Savojského, Tichá noc, Když vane májový větříček a O sanctissima*. (Viz notový záznam). Jinak se ještě podle potřeby měnilo složení písní (vánoční, velikonoční apod.) a tyto práce (nakolíčkování na buben) prováděl varhaník u sv. Mořice v Olomouci, skladatel a profesor hudby Vinzens Schindler (1857—1929). Oprava trvala necelé čtyři roky a stála asi 25.000 zlatých. Protože byla provedena dobře, fungoval orloj až do konce druhé světové války.

Po vzniku Československa (první republika) změnil také orloj staré písně za jiné — nové, a to: *Kde domov můj*, (druhou část hymny — *Nad Tatrou sa blýská* mylně uváděnou v brožurkách, orloj nikdy nehrál), *Moravo, Moravo a O sanctissima*. Z ostatních hudebních produkcí zůstalo ve funkci mechanické zařízení pastýře s popěvkou V. Láblera a hlas kohouta, který však se nesnažil napodobit pravé kokrhání. Drobná oprava v r. 1925 se týkala jen mechanismů a ponechala hudební i ostatní části orloje beze změn.

Za doby německé okupace (tzv. Protektorát) hrál orloj písně: *Kein schöneres Land in dieser Zeit* (Není krásnější země v této době) *Das Niederländische Dankgebet* (holandská píseň používaná Němci) a *Freut euch des Lebens* (Radujte se ze života). Protože orloj nebyl za druhé světové války Němci nijak zajištěn proti poškození, byl tento na konci války (1945) v tak špatném stavu, že musel být opět celý generálně opraven.

Poslední oprava 1945 a dále

Když byl po druhé světové válce obnoven klid a pořádek a město částečně opraveno, došlo také k opravě silně poškozeného orloje. Celý orloj byl v perspektivu od základu pozmeněn r. 1947 a také vnitřek orloje, do značné míry poškozený, byl od základů rozebrán, vyčištěn, z velké části vůbec obnoven (mistr hodinář K. Schuster) a zvětšen (letopočet). V hudební části byla ponechána po dohodě koncepce, že orloj bude mít zvonovou hru, pastýř se změnil na dva hudebníky (trubka a klarinet — vzhledem, barvou tónu stejné), ale písně, které hrála hra dříve, se zachovaly (od V. Láblera) a také hlas kokrhajícího kohouta měl zůstat. Byl vypsán i pro hudební část veřejný konkurs (nakolíčkování nových písní, zhotovení mechaniky ke zvonkohře, k hudebníkům a ke hlasu kohouta). Protože se po delší době nikdo nepřihlásil, ujali se práce dva členové Moravské filharmonie v Olomouci — Antonín Schindler (odborník v oboru varhan a hracích strojů) a Josef Harna (nástrojař a hudebník). Po uzavření smlouvy s městským národním výborem zhotovil J. Harna podle návrhu A. Schindlera mechanismus ke zvonkohře a pérové tlumení pod jednotlivá kladiva zvonové hry (starý kovový válec byl použit, ale opraven a vyčištěn). Ant. Schindler obnovil mechanismus hudebníků, zhotovil nové čerpací zařízení, měchy a rozvody do píšťal, vlastní mechanismus a regulační záklopku. Ponechán byl pouze

serpent a původní válec se šesti melodiemi od V. Láblera, avšak doplněny chybějící trsací hroty a obnoveno píšťalové osazení, které dříve mělo jazykové píšťaly, které však jednak pro stáří a také pro reagování na změny okolní teploty a prach většinou hrály je zčásti a hlavně byly často rozladěné. Některé už vůbec nebyly k potřebě. Nově byl zhotoven A. Schidlerem také hlas kohouta, který nyní napodobuje kohoutí kokrhání a kde zejména bylo obtížné vyřešit doznívání poslední noty. Mimoto pak jmenovaný harmonizoval (zvlášť upravil pro zvonovou hru) a nakolíčkoval na přání rady měst. národního výboru stávající písně: *Daleká, široká cesta přes Holomóc, Vrbe jož se zelenajó a Za Náměštó na kopečko hádajó se o děvečko*. Všechny písně jsou přejeté z hanáckého folklóru a autorem návrhu písní byl dr. J. Kanyza. Celkem bylo do kovového válce, který má 11.486 děr pro trsací zobáčky, vsazeno 426 kolíčků.

Aby vyzvučení hudební části bylo co nejlepší, vypracoval Ant. Schindler projekt akustického panelu (dřevěná škeble zvláštního tvaru a povrchu), který byl za spolupráce hodinářského mistra K. Schustera vestavěn do vyhrazeného prostoru, kde je celá hudební část orloje. K. Schuster také všechny hudební mechanismy napojil na hodinový stroj a zhotovil podle nákresů A. Schindlera ozubené kolo zvláštního tvaru pro hlas kohouta. Schéma umístění zvonů nové zvonové hry uvádím v příloze.

V pondělí 9. května 1955 byl pak orloj slavnostně odhalen a předán veřejnosti.

Co se zachovalo z předešlých mechanismů hudební části orloje?

Je to především dřevěný válec, původně uložený v lapidáriu v budově německé obchodní akademie, později v prostorách za orlojem a konečně dnes uložený v hudebním oddělení Vlastivědného ústavu v Olomouci. Válec je 53 cm vysoký, celý je dřevěný, má průměr 39 cm, základ tvoří (v průřezu) pravidelný devítiúhelník z dubového dřeva, na který jsou připevněny desky tvaru válcové úseče. Největší síla desky je 2,5 cm (střed). Desky (z měkkého dřeva) na sebe navazují, takže vnější plocha válce je normálně oblá a připravená k nakolíčkování písně. Desky z obou stran válce stahuje po krajích upevněná, ručně kutá, železná obruč, široká 1,5 cm. Na jedné straně válce je posuvné zařízení se západkou a pérem, jako u kolovrátku. Dokazuje to, že na válci bylo více písní, že však posun (změna písně) mohl být proveden jen ručně — před hrou. Středem válce prochází čtvercový otvor o straně 3 cm (fotografii viz v příloze). Celkem se na válci zachovalo 74 kusů trsacích hřebů. Mimo to vykazuje válec velké množství děr, z části zaklínovaných dřevěnými klínky. To dokazuje, že válec byl několikrát použit pro různé písně. Vlastní pracovní rozsah válce je od 0 do 43,5 cm. Celý válec je rozdělen na 60 polí příčných asi po 8 mm a 96 podélných polí asi po 13 mm. Snad se mí časem podaří vyluštit všechny záznamy na válci. Podle způsobu výroby a velmi primitivního provedení lze soudit, že jde o jeden z nejstarších válců orloje (asi z 16. nebo 17. stol.).

Dále je to sada 18 zvonů z dřívější zvonové hry. Zvony mají miskový tvar a jsou upevněny na zvláštním, nepůvodním podstavci. Tabulka s parametry je uvedena v příloze. Více se z hudební části nedochovalo.

P o z n á m k y:

¹ Šembera A. V.: Paměti a znamenitosti města Olomouce, Vídeň 1861. — Müller W.: Geschichte der königl. Hauptstadt Olmütz, Vídeň 1882. — Týž článek v berlínských novinách „Deutsche Uhrmacherzeitung“ z 15. II. 1899. — Peyscha Fr.: Die Olmützer Kunstuhr, Olmütz 1886. — Nešpor V.: Olomoucký orloj, Olomouc 1928. — Týž: Die Olmützer Kunstuhr, Olomouc, 1928. — Olomoucký orloj, autor neudán, Olomouc 1921. — Fischer J. V.: Geschichte der königl. Hauptstadt u. Gränzfestung Olmütz 1808. — Michalík R.: Das schöne

Regina caeli (část antifony)

2. *I. Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort.*

A musical staff with a treble clef and a key signature of one flat. It contains the first part of the Regina caeli melody, starting with a half note G4 and a quarter note A4.

A musical staff with a treble clef and a key signature of one flat. It contains the second part of the Regina caeli melody, starting with a half note B4 and a quarter note C5.

II.

A musical staff with a treble clef and a key signature of one flat. It contains the third part of the Regina caeli melody, starting with a half note D5 and a quarter note E5.

Varianta konce

A musical staff with a treble clef and a key signature of one flat. It contains the fourth part of the Regina caeli melody, starting with a half note F5 and a quarter note G5.

III.

A musical staff with a treble clef and a key signature of one flat. It contains the fifth part of the Regina caeli melody, starting with a half note A5 and a quarter note B5.

A musical staff with a treble clef and a key signature of one flat. It contains the sixth part of the Regina caeli melody, starting with a half note C6 and a quarter note D6.

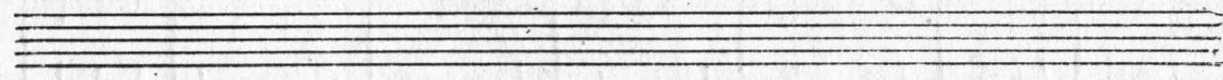
3. *Přepis ze staré notace. ZVONKOHRA*

Nr. I.

Von Ostern bis Pfingsten (Velikonoce - letnice)

A musical staff with a treble clef and a key signature of one flat. It contains the beginning of the Zvonkohra melody, starting with a half note G4 and a quarter note A4.

A piano accompaniment for the Zvonkohra. It consists of two staves, treble and bass clef, with a 3/4 time signature. The melody is primarily in the treble clef, with a simple bass line in the bass clef.

(Faint mirrored text from reverse side)

Nr. II. Von Pfingsten bis Wenzeslai.

Nr. III. Vom Fest Wenzeslai bis Weihnachten.

First system of musical notation, consisting of a treble clef staff and a bass clef staff. The treble staff contains a melodic line with several accidentals (flats and naturals) and rests. The bass staff contains a harmonic accompaniment with chords and individual notes.

Nr. IV. Von Weihnachten bis Ostern.

Second system of musical notation, featuring a treble clef staff and a bass clef staff. The time signature is 3/4. The treble staff has a melodic line with some accidentals. The bass staff has a rhythmic accompaniment with chords and notes.

Third system of musical notation, consisting of a treble clef staff and a bass clef staff. Both staves feature complex chordal structures and rhythmic patterns, with many notes beamed together.

Nr. 1. Von Ostern - Pfingsten.

Fourth system of musical notation, featuring a treble clef staff and a bass clef staff. The name "VARHANY" is written in large letters across the treble staff. The treble staff contains a melodic line with notes and rests. The bass staff contains a harmonic accompaniment.

Fifth system of musical notation, consisting of a treble clef staff and a bass clef staff. The treble staff has a melodic line with some accidentals. The bass staff has a rhythmic accompaniment with chords and notes.

Sixth system of musical notation, consisting of a treble clef staff and a bass clef staff. The treble staff has a melodic line with some accidentals. The bass staff has a rhythmic accompaniment with chords and notes.

Nr. 2. Von Pfingsten bis Wenzeslai

Handwritten musical score for Nr. 2. Von Pfingsten bis Wenzeslai. The score is in 3/4 time and consists of two staves. The upper staff is in treble clef and the lower staff is in bass clef. The key signature has one flat (B-flat). The music features a melody in the upper staff and a bass line in the lower staff. There are some trills and slurs indicated.

Nr. 3 Von Wenzeslai bis Weihnachten.

Handwritten musical score for Nr. 3. Von Wenzeslai bis Weihnachten. The score is in 3/4 time and consists of two staves. The upper staff is in treble clef and the lower staff is in bass clef. The key signature has one sharp (F-sharp). The music features a melody in the upper staff and a bass line in the lower staff. There are some slurs and accents indicated.

Handwritten musical score for Nr. 3. Von Wenzeslai bis Weihnachten. This system continues the piece from the previous system. It features two staves in 3/4 time. The upper staff is in treble clef and the lower staff is in bass clef. The key signature has one sharp (F-sharp). The music features a melody in the upper staff and a bass line in the lower staff. There are some slurs and accents indicated.

Handwritten musical score for Nr. 3. Von Wenzeslai bis Weihnachten. This system continues the piece from the previous system. It features two staves in 3/4 time. The upper staff is in treble clef and the lower staff is in bass clef. The key signature has one sharp (F-sharp). The music features a melody in the upper staff and a bass line in the lower staff. There are some slurs and accents indicated.

Nr. 4. Von Weihnachten bis Ostern.

Handwritten musical score for Nr. 4. Von Weihnachten bis Ostern. The score is in 3/4 time and consists of two staves. The upper staff is in treble clef and the lower staff is in bass clef. The key signature has one sharp (F-sharp). The music features a melody in the upper staff and a bass line in the lower staff. There are some slurs and accents indicated.

Handwritten musical score for Nr. 4. Von Weihnachten bis Ostern. This system continues the piece from the previous system. It features two staves in 3/4 time. The upper staff is in treble clef and the lower staff is in bass clef. The key signature has one sharp (F-sharp). The music features a melody in the upper staff and a bass line in the lower staff. There are some slurs and accents indicated.

Zachovej nám Hospodine (J. Haydn 1732 - 1809)

4.

Prinz Eugen (rakouská voj. píseň)

5.

Tichá noc. (Fr. Gruber 1787 - 1863)

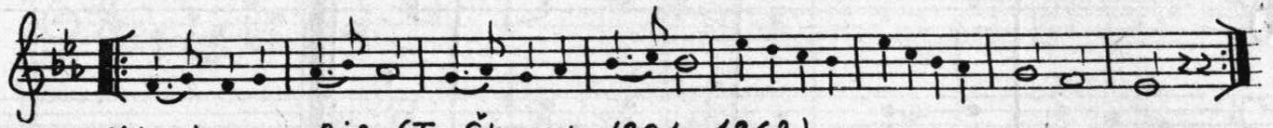
6.

Když vane májový vánek (J. Kreipl 1805 - 1866)

7.

O sanctissima (lidová ze Sicilie)

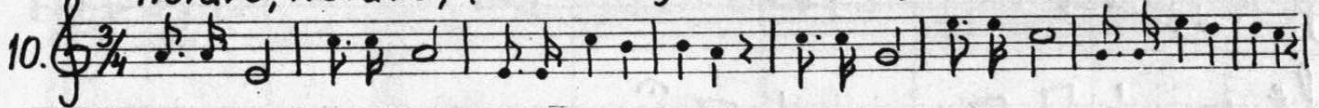
8.

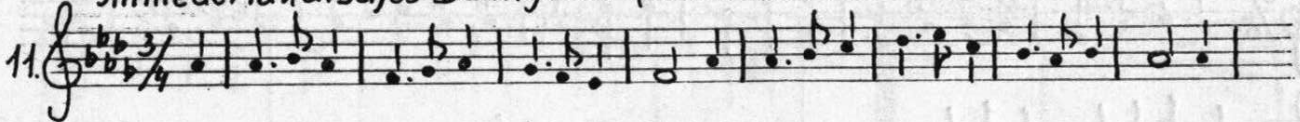
Kde domov můj? (Fr. Škroup 1801-1862)

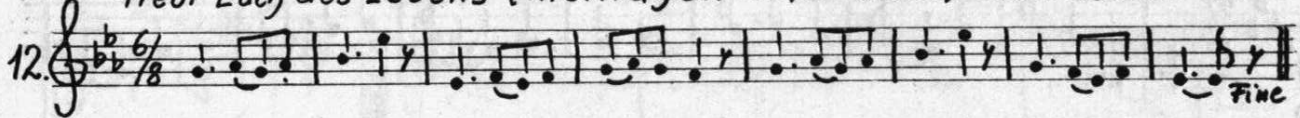
Moravo, Moravo, (Ludvik rytíř z Dietrichů 1803-1858)

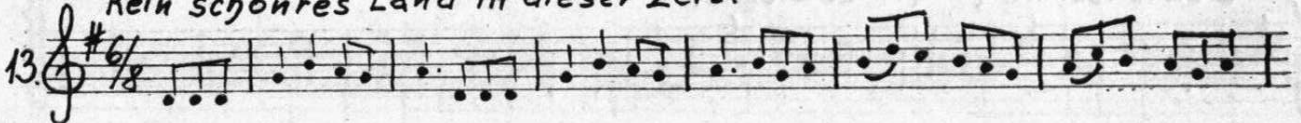
Altniederländisches Dankgebet (Adrianus Valerius 1625+)

Freut Euch des Lebens (H.G. Nägeli 1773-1836) Píseň vznikla 1794.

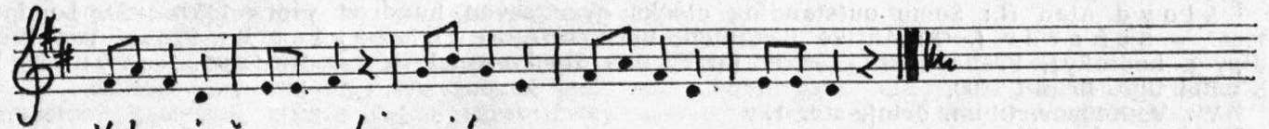
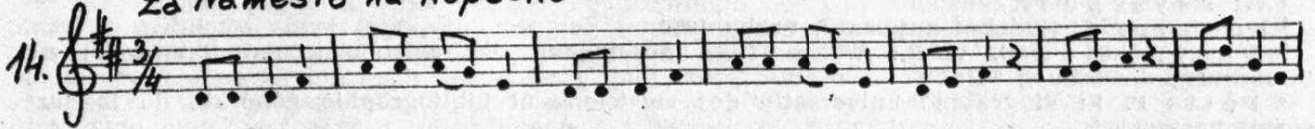

Kein schöneres Land in dieser Zeit.

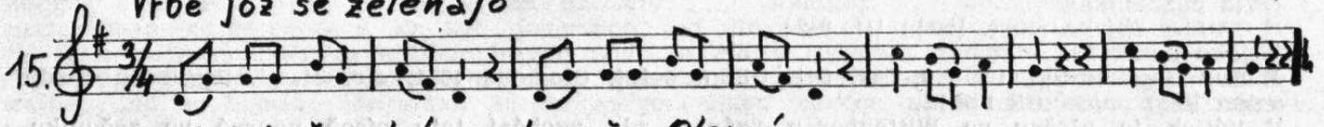

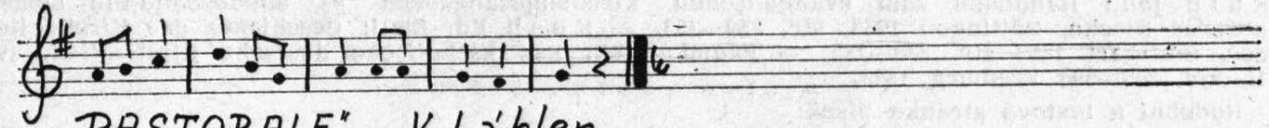
Za Náměšťo' na kopečko

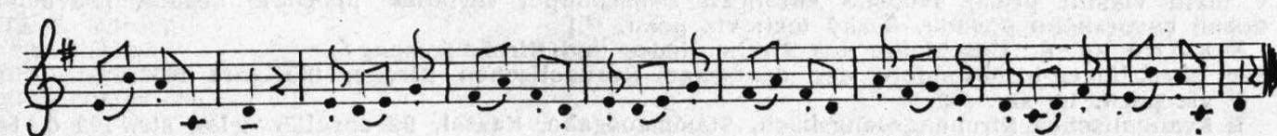
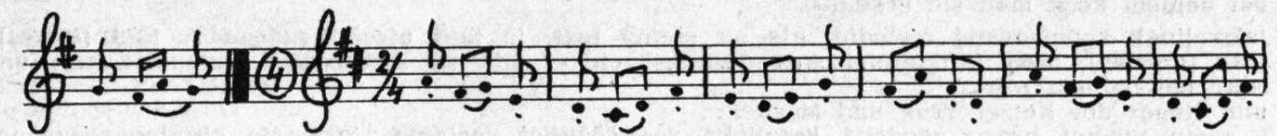
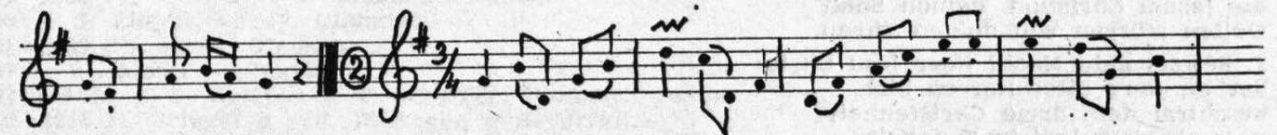
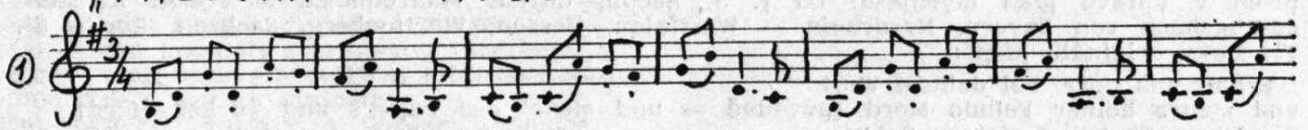
Vrbe jož se zelenajó'

Daleká, šeroká, cesta přes Olomóc

"PASTORALE" - V. Lábler

Olmütz, 1. Heft, die Kunstuhr, Olomouc 1943. — Parsch F. X.: Die Olmützer Kunstuhr, Olmütz 1900. — Borrée C.: Die Olmützer Kunstuhr, Olmütz 1898. — Kux H.: Geschichte der königl. Hauptstadt Olmütz. Olmütz 1937. — Drábek J.: Olomoucký orloj, Olomouc 1957. — Olomoucký orloj — letní příloha Kdy—kde—co, Olomouc 1971. — Olomoucký orloj (česky), tisk V. Kullil, Olomouc, rok neudán. — Okresní archiv (OAO) — dříve měst. archiv Olomouc, Acta quotidiana 1597 — 1611, list. 15. — Sbíрка měst. listin III. 9422.

² Podle práce V. Choutka a J. Vávry: Staroměstská radnice, Praha 1961, byl pražský orloj postaven až 1490 a jako autor je označen mistr Hanuš (str. 25).

³ viz Peyscha Fr.

⁴ Buchner A: Hudební automaty, Praha 1959

⁵ Dasypodius C. v. F.: Wahrhaftige Auslegung des astronomischen Uhrwercks zu Strassburg, Strassburg 1578.

⁶ Fétis F. J.: Biographie universelle des musiciens et bibliographie générale de la musique, Paris 1865.

⁷ Lloyd Alan H.: Some outstanding clocks over seven hundred years 1250—1950, London 1958. — Scherer J. O.: Antike Pendulen, Bern 1957. — Schneider R.: Přesný čas (hodiny a hodinky), Praha 1956. — Buhle E. Das Glockenspiel in der Miniatur. — Schirek K.: Die Uhr, Brünn 1890.

⁸ Viz V. Nešpor, Olom. orloj, str. 1.

⁹ Viz poznámka¹

¹⁰ OAO — Sbíрка měst. listin III. 9422.

¹¹ jako pozn. 10.

¹² Kux Geschichte, str. 149, 369, 381. Olom. orloj, Olomouc 1821, str. 24. D. Sandberger zde uveden jako pomocník Pohla.

¹³ Výtisk je uložen ve Wittenbergu, vzápětí zde vychází tato píseň poprvé ve zpěvníku, a to ve 3. vydání zpěvníku Klugeho z r. 1543 a v Babstsches Gesangsbuch z r. 1545.

¹⁴ Podrobnosti politického rázu a diplomatických úskoků osvětluje předmluva na str. 3. časopisu „Gottgeheiligte Poesien“ roč. 1729.

¹⁵ O celkovém vývoji písně viz podrobně literatura: — Mayer J. Fr., Kiel 1709 (disertace). — Busch Peter, básník — „Ausführliche Historie und Vertheidigung“ Wolfenbüttel 1735. — Kulp Joh.: Handbuch zum evangelischen Kirchengesangsbuch — Sonderband-Die Lieder unserer Kirche, Göttingen 1958, str. 230—233. — Koch Ed. Emil: Geschichte des Kirchenliedes, Stuttgart 1853 str. 236—242. — Baumker W.: Das katholische deutsche Kirchenlied, sv. II. str. 295—296 Freiburg 1883.

Hudební a textová stránka písně:

píseň v úpravě jako čtyřhlasá: od J. S. Bacha, Christ. Mahrenholze a Eveng. Kirchengesangsbuch von Bayern, Nordrhein — Westfalen, Hessen, Württemberg, Sachsen, Berlin aj. Tři sloky originálu písně:

Erhalt uns Herr, bei deinem Wort
und steure deiner Feinde Mord (původně — und steur' des Papst's und Türken Mord)
die Jesum Christum, deinen Sohn
wollen stürzen von deinen Thron.

2. Beweis dein Macht Herr Jesu Christ
der du Herr aller Herren bist.
beschirm dein arme Christenheit
dass sie dich lob' in Ewigkeit.

3. Gott, Heiliger Geist, du Tröster wert,
gib dein Volk einerlei Sinn auf Erd,
steh bei uns in der letzten Not,
geleit uns ins Leben aus dem Tod.

Další sloky se připisují — čtvrtá M. Lutherovi 1545 a pátá dr. Justu Jonasovi 1547. Existují ještě katolické varianty (A. Leisentritt, 1567 a W. Baumker, 1883).

Bei deiner Kirch' erhalt uns Herr
behüt' uns vor aller Sekten Lehr
dein' Kirch ist einig unzertrennt
bei deinem Rock man sie erkennt.

Jako jinak rytmisovaná melodie, ale na stejný text, je tato píseň uvedena r. 1625 (Heyss), 1631 (Corner), 1666 (Rheinfelsisches Gesangsbuch — zde se začátečním textem: Erhalt uns Herr bei deinem Wort und steuer der Ketzler Trug und Mord ...)

V textu vlastní práce uvedená katolická zesměšňující varianta je podle obsahu pravděpodobně bavorského původu. Český text: viz pozn. ¹⁹.)

¹⁶ Koch Ed. E.: Geschichte des Kirchenliedes und Kirchengesanges der Christlichen-insbesondere der deutschen Evangelischen Kirche, Stuttgart 1853.

¹⁷ viz pozn. 16, str. 242.

¹⁸ Evangelisches Kirchengesangsbuch, Stammausgabe, Kassel, Bärenreiterverlag str. 199 č. 142 a W. Baumker, str. 295 č. 316 a.

¹⁹ Šamotulský kancionál 1561 podle zpěvníku Českobratrské církve evangelické, ed. Praha 1952: Mocný bože při Kristovu, zachovej nás spásy slovu — text podle evangel. kancionálu z roku 1889).

Bratrský převod — Wittenberg 1543, podlé zpěvníku Českobrat. c. ev. č. 141, Praha 1965.

Zpěvník církve Československé ed. Blahoslav, Praha 1959, č. 116 (Ó Pane, zůstaň s námi jen) — písní Sionských 1876 má 4 sloky, č. 185 (Ó veď nás Pane, v slovu svém) — Šamotulský kancionál z r. 1561 — 1. sl. upravil Dr. J. Říha — 3 sloky.

²⁰ A. V. Š e m b e r a, str. 73.

²¹ OAO, Acta quotidiana.

²² OAO — Acta quot. fol. 384 z 5. 8. 1666. Věžný Geörg Finger.

²³ OAO — Dudík 11a/III r. 1687.

²⁴ OAO — V. 1909/1—6 Beschreibung z r. 1747.

²⁵ Záznam má psaný dovětek — Die Compositiones zu den Glocken und Orgelspiel sind nicht de ordinariis modo transcendendi per motus regularis, compositiones regularis, sondern alle diese Ligentien in den Bassen stringieren sich nur allein de natura per Ligentiam optam, in dem weder ein noch das andere Spiel einem unisonum leidet, der doch vollkommen consonent ist. Hier muss die Natur die ... ft korigieren. Alle 8 Stück tentia majori juxta illud quod majus est appetit, quod mincis est descendat igitur desumptum quid, quod, majus est pro reguli. Regiae urbis M. all. Ao. 1747.

²⁶ OAO — Dudík 11a/III. dopis z 11. ledna 1747.

²⁷ OAO — Dudík 11a/III dopis z 5. srpna 1746 — vyřizoval Huckh.

²⁸ ... weilen von undenklichen Jahren her nur jeder Zeit ein einziger burgerlicher Orgelsetzer gewesen, mithin wann Ihrer zwey alhier wären, einer mit dem anderen aus Mangel der Arbeit zu Grunde gehen müsete ...! Weniger ... der jedoch sich nicht auszuweisen vermag, dass er von jemanden auf die Orgelmacherprofession jehmalen in die Lehr aufgenommen, ordentlich freygesaget, zu einem Gesellen gemahnt worden und als Orgelmachergeselle durch drey Jahre lang gewandert, gefolglichen die Orglesetzerprofession treiben und er hierauf vor einen Burger aufgenommen werden zu können sich qualifiziert gemacht habe.

²⁹ Olom. orloj, Olomouc 1821, str. 24.

³⁰ OAO — IV 26.

³¹ OAO — Wirtschaftliche Register F 4. Dopis superiorovi Dr. Haasovi.

³² OAO — Parsch 2114 z 29. XI. 1881 dopis mechanika Holuba.

³³ OAO — F 4 Rozpočet z 7. XII. 1894.

Vznik a opravy orloje:

1419—1422 vznik orloje?

1538 — nové hodiny M. Bem, František

1551 — dva hodináři z Vratislavi (Breslau)

1558 — větší opravy a zvětšení (Slunce a Měsíc)

1570—1575 H. Pohl z Olešnice

1661—1662 Fr. Jahn a P. A. Gerhart, Olomouc

1666 — G. Finger, věžný, Olomouc

1687—1689 Ch. Hayd, Olomouc

1703 — Ul. Lichti — Opava

1742 a dále, J. G. Gemple, J. P. Weniger, Olomouc, Pasov.

1810—1811 M. Briegel a syn, Dillingen v Bavorsku.

1823 — orloj opět pokažen

1885 — založen „Spolek pro znovuzřízení orloje“

1898 — 1901 Ed. Korfhage a syn, Buer u Osnabrücku

1925 — drobná oprava

1945 — orloj zničen za II. světové války

1955 — nový orloj předán veřejnosti (K. Schuster, A. Schindler, J. Harna)

Seznam písní (abecedně), které orloj hrál:

Daleká široká cesta přes Holomóc
Erhalt uns Herr bei deinem Worth
Freut euch des Lebens
Kde domov můj?
Kein schöneres Land in dieser Zeit
Moravo, Moravo
O. Sanctissima
Prinz Eugen der edle Ritter
Regina coeli
Tichá noc
Vrbe jož se zelenajó
Wenn's Mailüfter weht
Wir treten zum Beten
Zachovej nám Hospodine
Za Náměšťó na kopečko

18 zvonů z minulé zvonové hry.

	Ladění	Ø cm	síla žebra mm		Ladění	Ø cm	síla žebra mm
1.	B 2	12	6,22	10.	Dis 2	17,9	6,04
2.	F 3	13	6,22	11.	Cis 2	19,2	5,42
3.	E 3	13,7	7,34	12.	C 2	19,5	7,13
4.	D 3	14,2	6,02	13.	H 1	19,7	4,35
5.	C 3	14,9	8,20	14.	A 1	20,5	6,00
6.	H 2	15,5	7,07	15.	HB 1	20,3	5,29
7.	A 2	16,3	7,12	16.	G 1	21,3	7,03
8.	G 2	16,7	5,45	17.	Fis 1	22,2	6,16
9.	F 2	17,5	5,17	18.	F 1	23,1	6,18

Katarína D i t r i c h o v á

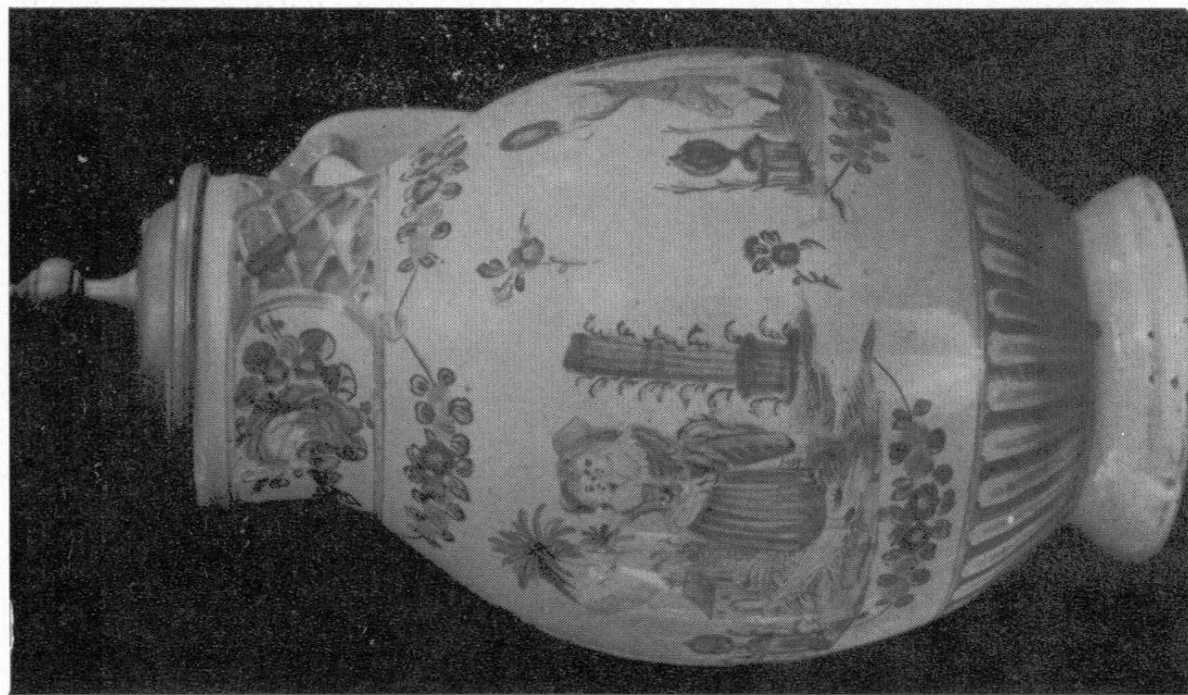
PRÍSPĚVEK K DĚJINÁM KNIHOVNY VLASTIVĚDNÉHO ÚSTAVU V OLOMOUCI

Vlastivědný ústav v Olomouci je institucí, která soustřeďuje několik vědecko-osvětových zařízení. Jeho přirozeným centrem je muzeum, kde se shromažďují, odborně konzervují, účelně uchovávají doklady a památky, které se veřejně vystavují podle zásad odpovídajících současným vědeckým poznatkům i potřebě výchovně působit na nejširší lidové vrstvy. Je jedním z nejdůležitějších kulturních zařízení, jak předvádí ve stálých expozicích, tak i v občasných výstavách, vědecky pravdivý obraz přírody, dějin, kultury a techniky od nejstarších časů až po výstavbu socialismu.

Vědeckovýzkumná práce v téměř všech vlastivědných oborech dosahuje žádoucího účinku především jasným ideovým a programovým zaměřením každé akce, celým rozsahem své činnosti a využíváním všech prostředků a forem, kterými disponuje, jako jsou přednášky, umělecký i naučný film, besedy a diskuse, výstavy, koncerty a hlavně dokumentační materiál sbírky. Svým hlubokým kulturněvýchovným dosahem se Vlastivědný ústav těsně přimyká ke školám a knihovnám.

Muzejní knihovna je specifickou odbornou knihovnou. Slouží rozvoji odborného i politického vzdělání pracovníků muzea i členů vlastivědných kroužků. Pomáhá při řešení výzkumných úkolů, při budování sbírek i v práci osvětové. Tato její funkce se uplatňuje i při nakupech a třídění darů a nezpracovaných fondů. Kromě odborné a vědecké literatury klasických disciplín obsahuje knihovna odborné a vědecké časopisy a díla encyklopedická a je zároveň odborným bibliografickoinformačním střediskem.

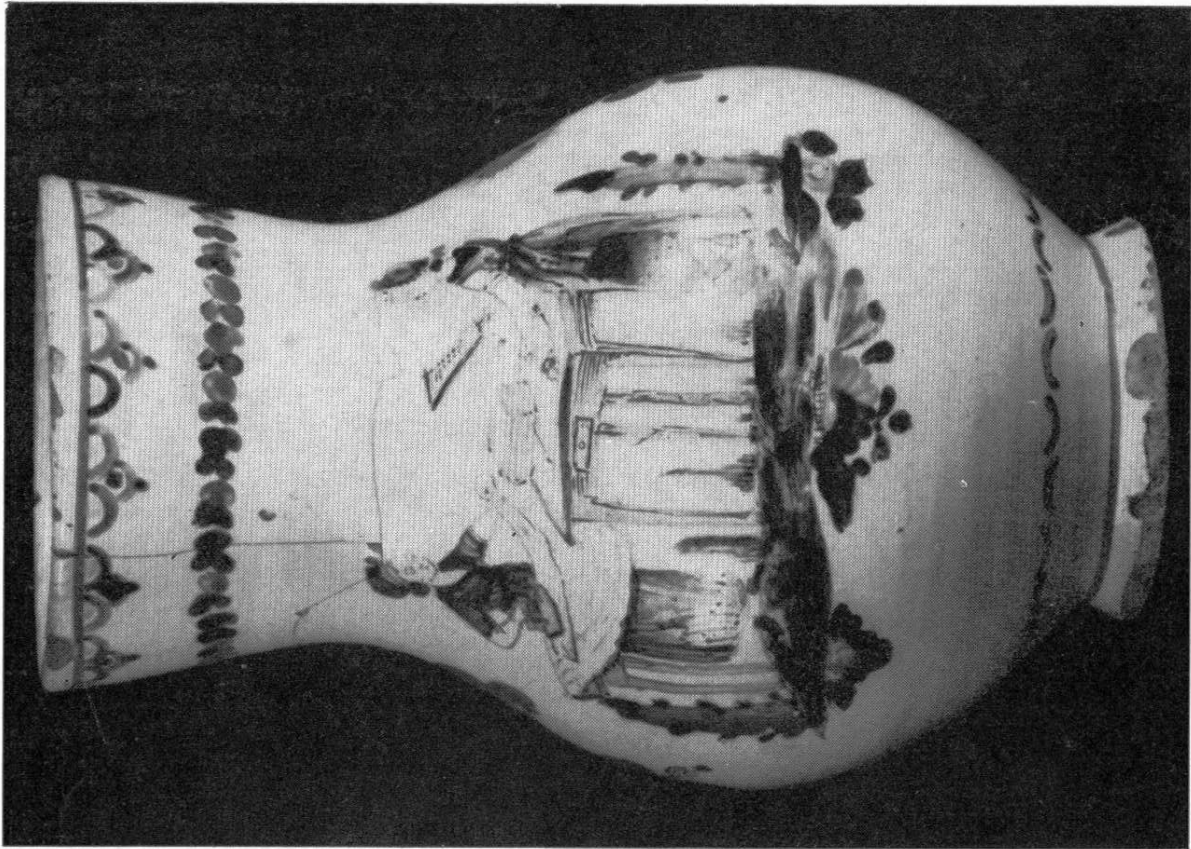
Zvláštním knihovním fondem je už po několik let budovaná sbírka starých tisků a regionální literatury, která široce dokumentuje kulturní vývoj Olomoucka a celé středomoravské oblasti. Je postupně a systematicky doplňována tak, aby obsáhla veškerou literární, vědeckou a populárněvědeckou produkci naší oblasti od nejstarších dob až po současnou marxistickou produkci všech fakult University Palackého a jiných zde působících ústavů a institucí. Zahraniční

1. Džbán s cínovým víčkem. Žánrová scénka v krajině, zahradní architektura. V. 21 cm. VÚO, E-9389.

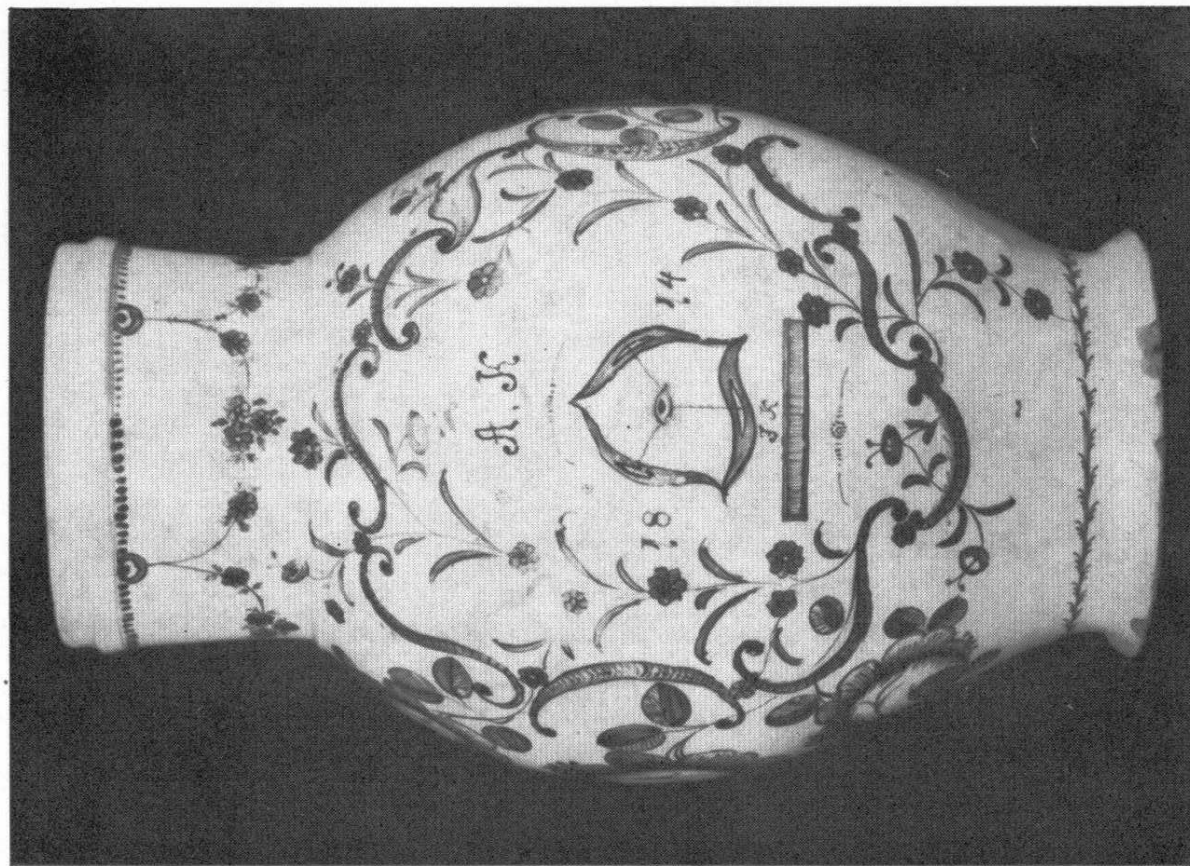
2. Džbán s cínovým víčkem. Nápís: No 5 Lebolt Gold Marianna Goldin den 20. August 1817. V. 22 cm. VÚO, E-4825.

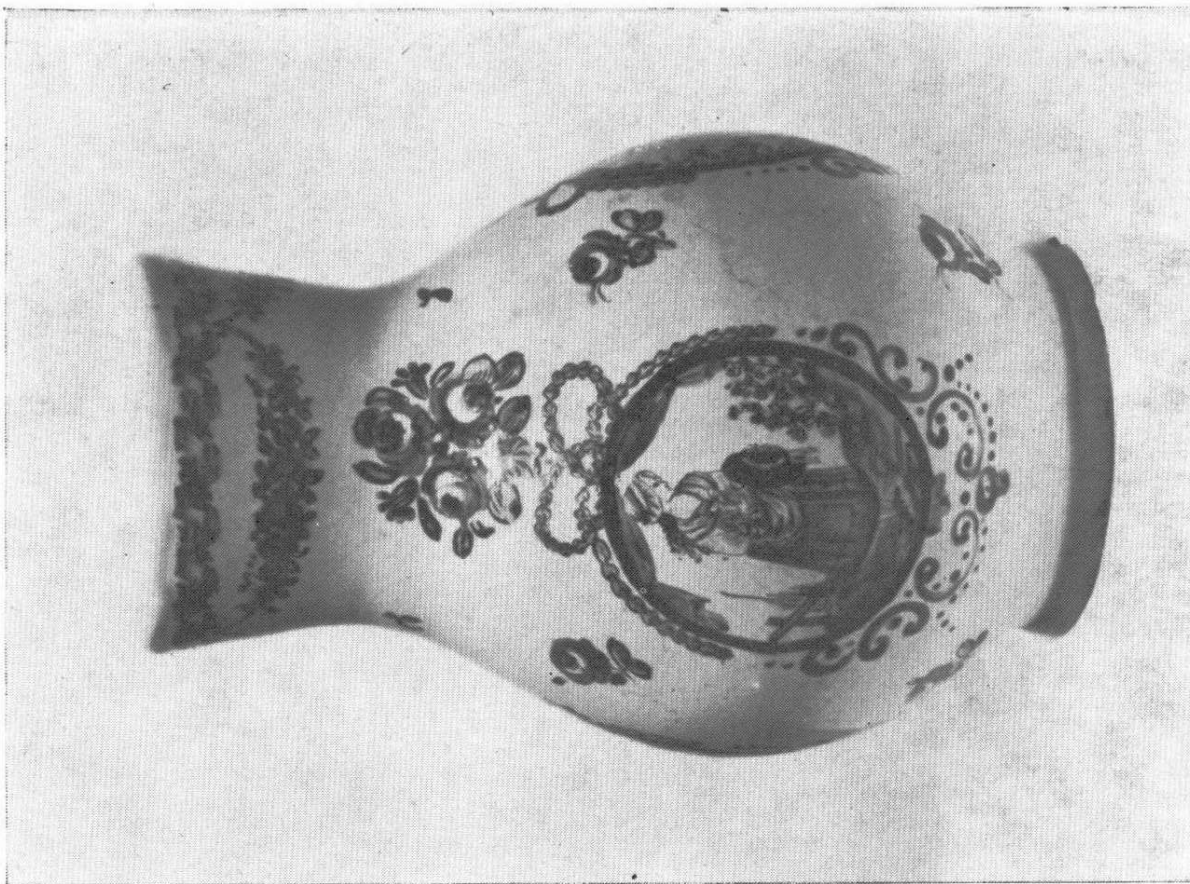
3. Džbán. Ženy s prádlem: jedna ručně mandluje, druhá žehlí. Um. prům. muzeum Brno, 10. 6. 670.

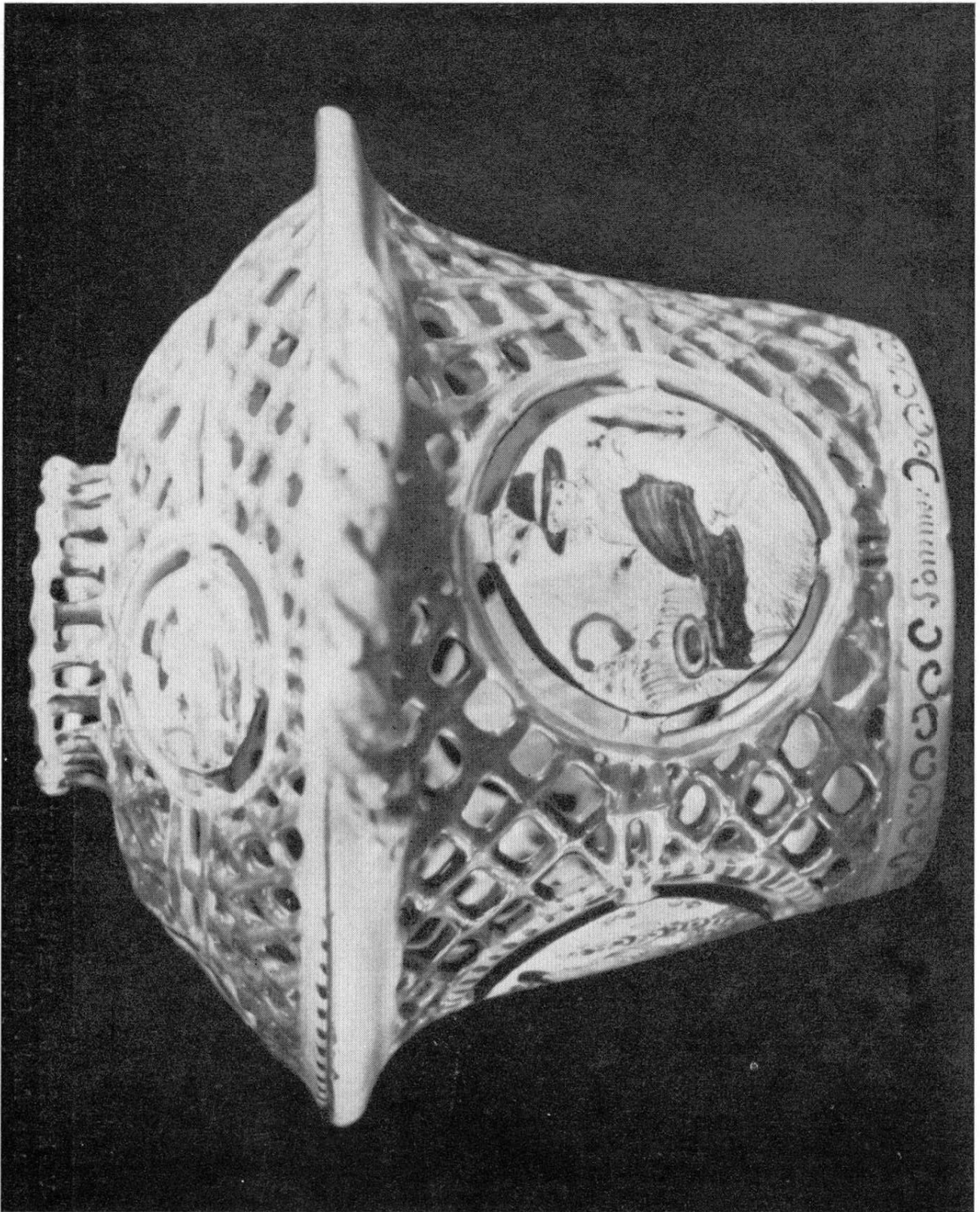
4. Holba. Emblémy tkalcov. cechu, jména Paulus Kraus, Frantz Kraus den 30 Juni 1784. V. 20 cm. Um. prům. muzeum Brno 10. 4. 497.

5. Džbán. V květinovém věnci emblémový tkalcov. cechu a A. K. (Augustin Kraus) a I. K. (Ignác Kraus) 1814. V. 35,5 cm. VÚO E-4515.

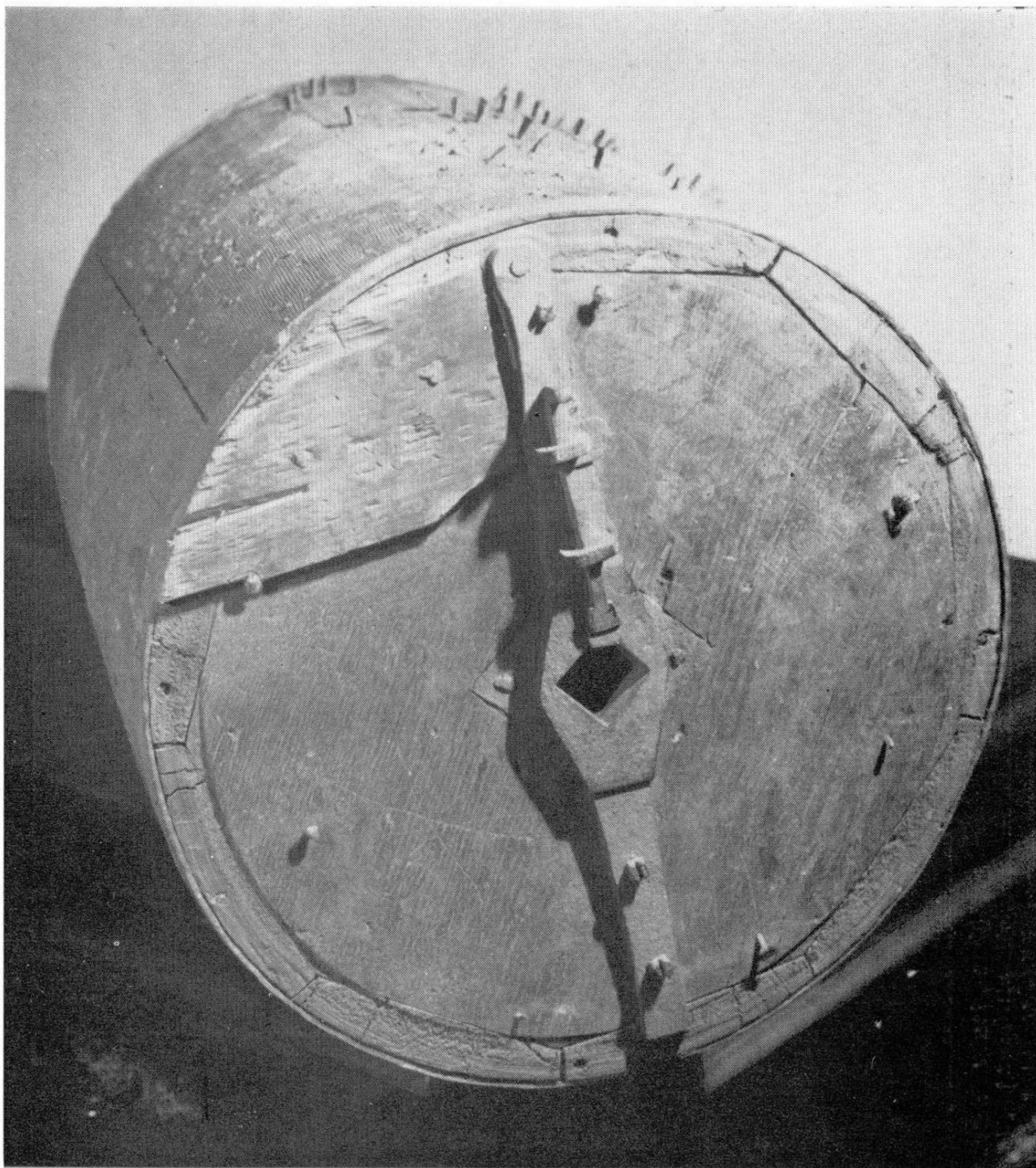
6. Džbán. Ve třech medailonech vyobrazení ročních období. V. 19 cm. VÚO, E-9398.

7. Košíček dvoudílný, prolamovaný. Ve čtyřech medailonech miniaturní vyobrazení ročních období. V. 16 cm. Sb. doc. O. Blažíček.

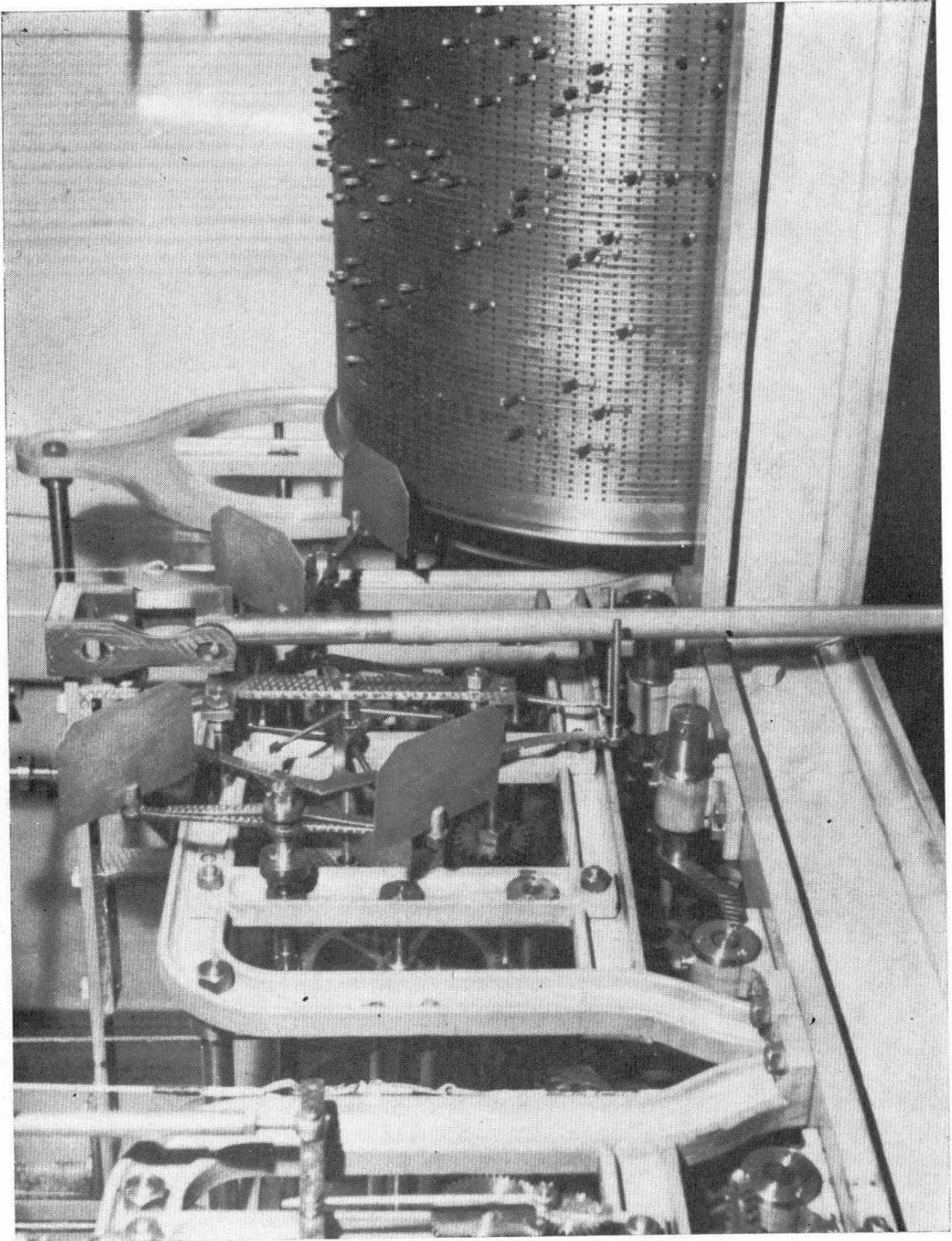
Snímky J. Juryšek

(R. Hrbková, Šternberská fajans)

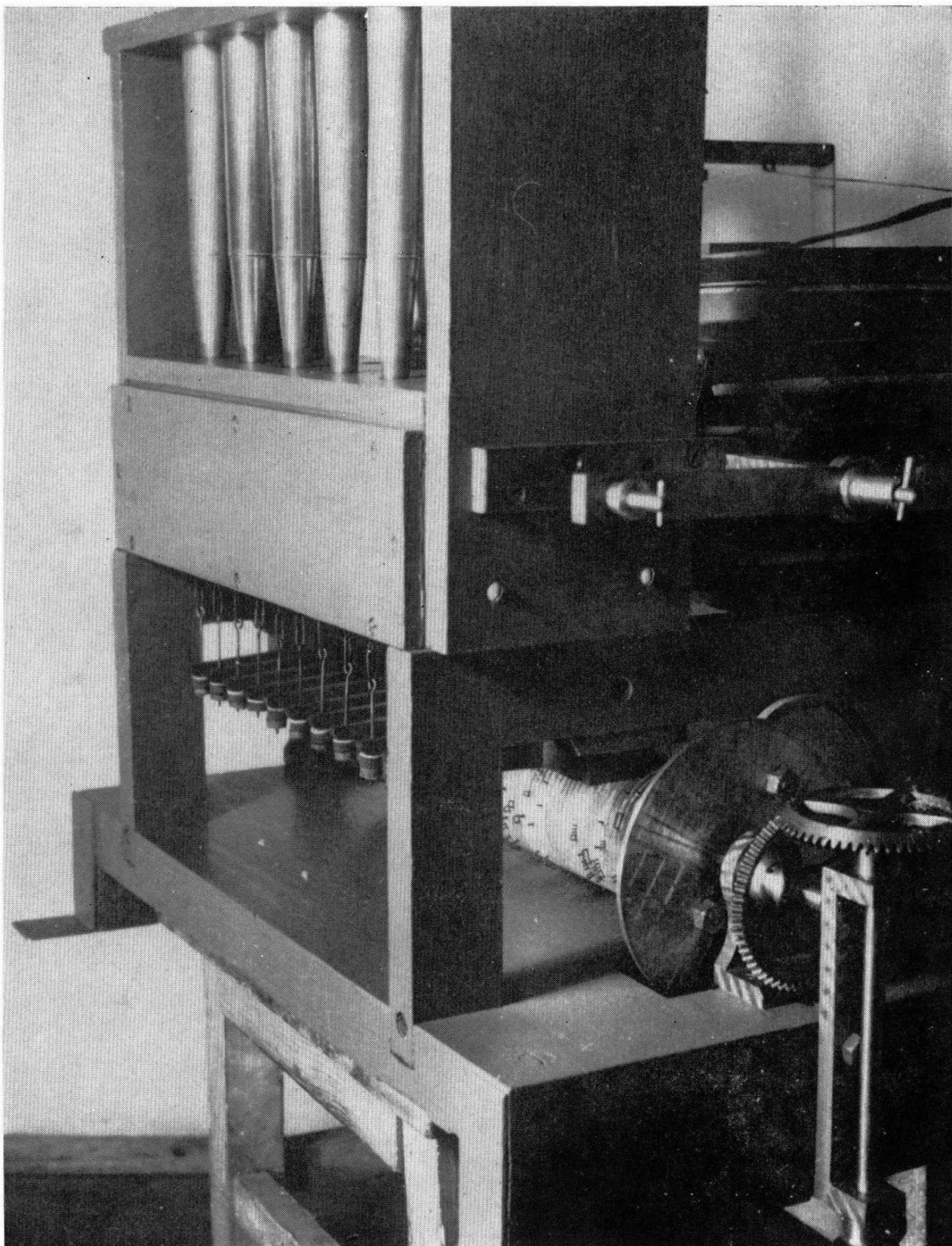

Olomouc, orloj. Starý hrací válec.

(A. Schindler, Hudební historie olomouckého orloje)

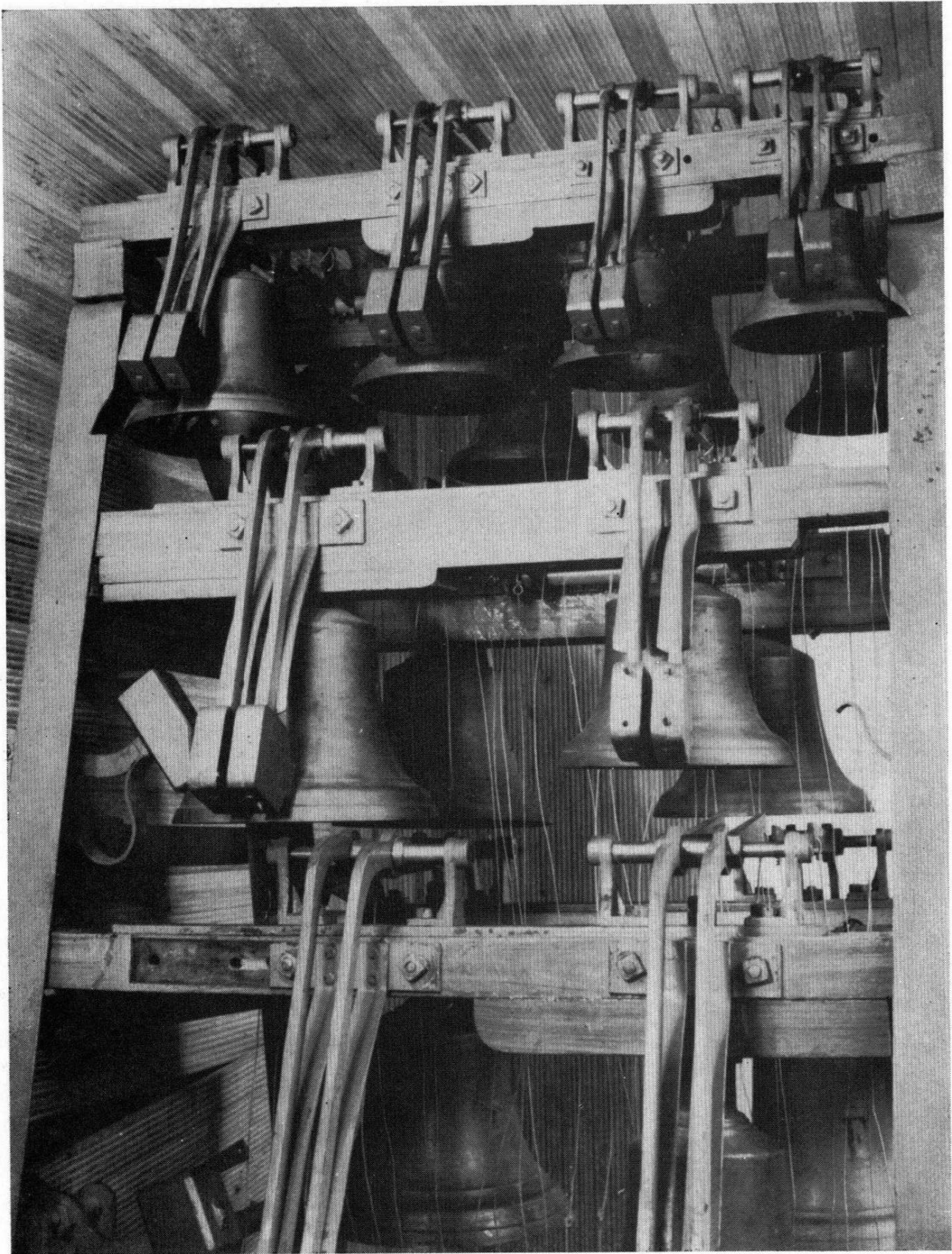
Olomouc, orloj. Nový hrací válec.

Olomouc, orloj. Mechanismus hudců.

Snímky J. Juryšek

(A. Schindler, Hudební historie olomouckého orloje)

Olomouc, orloj. Zvonková hra.

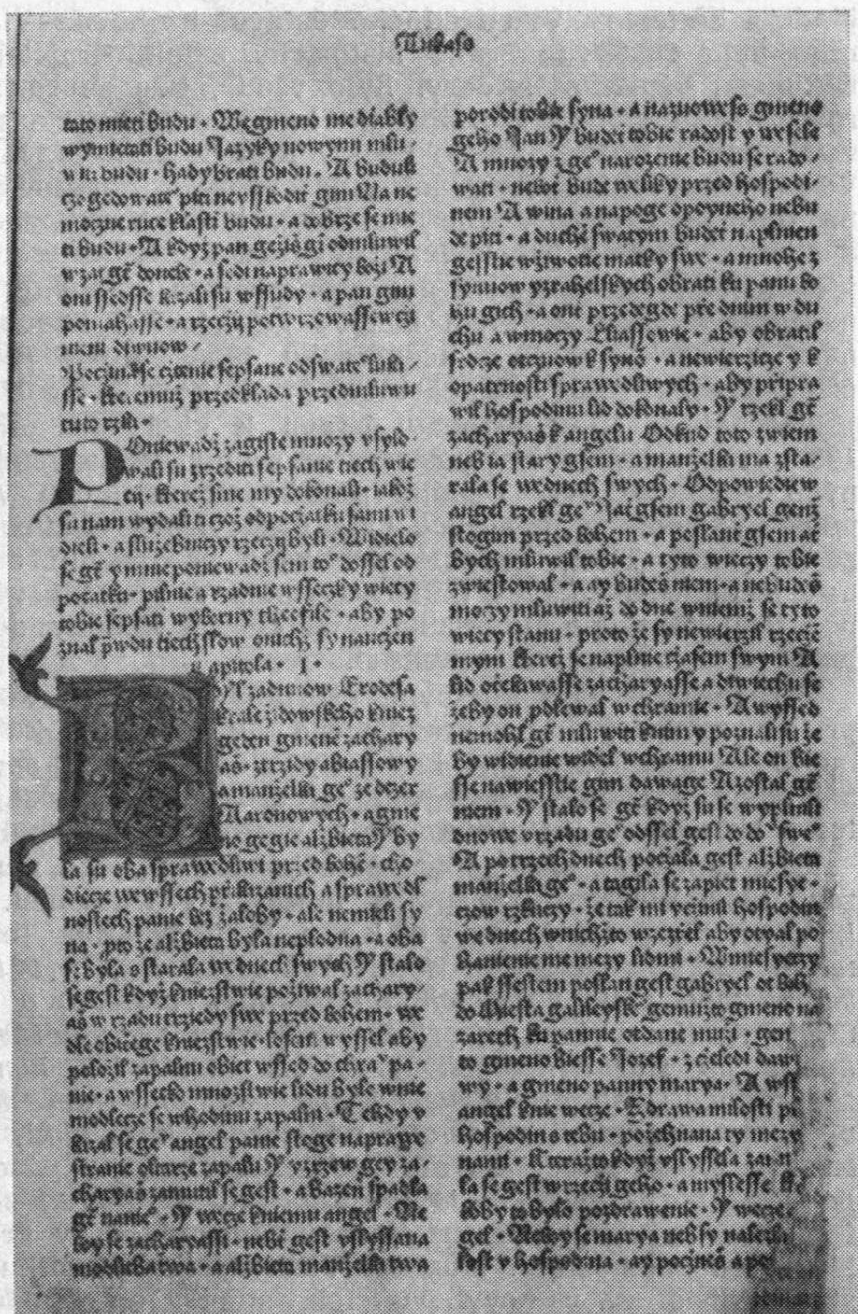
(A. Schindler, Hudební historie olomouckého orloje)

literaturu získává knihovna Vlastivědného ústavu převážně mezinárodní bezdevizovou výměnou za publikace ústavu.

Práce muzejní knihovny Vlastivědného ústavu se řídí hledisky knihovnickými a muzeologickými. Knihy, rukopisy, staré tisky, regionální literatura, vesnické a závodní časopisy, jež tvoří knihovní sbírku, podléhají cí směrnicím pro správu sbírek v muzejích a galeriích, vydaných ministerstvem školství a kultury. Jako sbírkové předměty se mohou stát exponáty, které charakterizují kulturu a úroveň určitého historického období. Máme na zřeteli, že návštěvník muzea nepřichází knihy číst. Pro něho je kniha jedním z exponátů, seznamuje se s názvem knihy a jejími vnějšími pozoruhodnostmi. Originalita starých knih, zvláštnosti jejich zevnějšíku (vazba, viněty, miniatury, písmo) vzbuzují pozornost návštěvníka, poskytují mu představu o rozvoji knihovnictví a obeznamují ho s dějinami kultury. Tak např. při výstavbě „Japonská kniha“ roku 1965 jsme ukázali knihu jako výrobek polygrafického průmyslu. Knihy a rukopisy, které nelze instalovat, nahrazuje jejich faksimile či fotokopie, které jsou často k nerozeznání od originálu.

Vývoj muzejní knihovny byl závislý na organizačních změnách v muzejní síti. Sloučením všech olomouckých muzeí vzniklo roku 1951 Krajské muzeum (KM), k němuž byly roku 1952 přičleněny další ústavy. Konglomerát těchto zařízení byl vhodně nazván Studijní a lidovýchovný ústav kraje Olomouckého (SLUKO). V rámci jednotné celostátní sítě se stal SLUKO roku 1956 Krajským vlastivědným muzeem (KVM), roku 1958 Krajským vlastivědným střediskem (KVS) a roku 1960 Vlastivědným ústavem (VÚ).

Jednotlivá muzea (Přírodovědecké a umělecko-historické, Historické, Průmyslové, Vlasteneckého spolku) vlastnila své příruční knihovny, které se staly zá-

Olomouc, knihovna VÚO. Pražský prvotisk české bible z r. 1488. Snímek J. Juryšek.

kladem knihovny Vlastivědného ústavu. Knihovna Vlasteneckého spolku muzejního byla zachována jako historický celek. Krajské muzeum získávalo knihy nákupem, výměnou a dary. Bylo všude, kde se rozhodovalo o knihách — při rušení škol, spolků atd. Získalo knihy z gymnasia na třídě Jiřího z Poděbrad v Olomouci, Prostějově, ze škol v Konici, Lipníku, Litovli, Mohelnici a Tršticích. Ve svých prvních Zprávách upozorňovalo důrazně učitele, žáky a veřejnost na nutnost záchrany starých tisků, knih a rukopisů. Knihy získané ze škol a spolků musely být tříděny a znovu zpracovány podle platných předpisů.

Koncem roku 1953 byla provedena revize knihovny. V únoru 1954 byla knihovna přestěhována z hlavní budovy na náměstí Republiky do budovy depozitářů na Purkrabské ulici. Koncem roku 1954 bylo v přírůstkovém katalogu 13025 čísel, koncem roku 1955 už 16896 přírůstkových čísel.

Příspěvkem Vlastivědného ústavu k akci Mezinárodního týdne muzeí roku 1956 bylo zvláštní číslo Zpráv ve světových jazycích. Zprávy a seznam vydaných publikací byly zaslány podobným institucím v cizině s nabídkou k výměně. Výsledkem této akce byla bezdevizová knižní výměna se 137 institucemi ze 45 zemí. Takto získané publikace představují značnou materiální hodnotu a významně obohacují knihovní fond. V popředí však stojí hodnoty kulturně politické. Rozvíjením mezinárodní knižní výměny se stává VÚ podílníkem na mezinárodní vědecké spolupráci.

V roce 1958 byla knihovna přestěhována do nově adaptované budovy. Práce při zpracování fondů pokračovala a tak koncem roku 1967 měla muzejní knihovna 57370 svazků, včetně knihovny Vlasteneckého spolku muzejního, která byla základem. Proto je nutno věnovat určitou pozornost knihovně VSMO, jejíž historie byla těsně spjata s osudy Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci.

Jako protiváha tehdejšího německého Zemského muzea v Brně byl založen 23. září 1883 Vlastenecký spolek muzejní v Olomouci. Jeho zakladateli byli dr. J. Wankl, prof. J. Havelka a P. J. Wurm. Je známo, že *vlastním nositelem českého národního hnutí byl český lid, tj. v této době drobná buržoazie ve městech a na vesnicích, intelligence, rolnictvo a vytvářející se proletariát.*¹ Cílem spolku bylo *„pátrati po všelikých znamenitostech země moravské, jmenovitě po starožitnostech a jiných památkách historických všeho druhu, je zachraňovati, sbíratí a uschovávatí ve zvláštním muzeji; dále pak schůzemi v Olomouci i mimo Olomouc na Moravě konanými, jakož i vydáváním spolkového časopisu a větších děl vědeckých k tomu působiti, aby obecnstvo dbalo památek vlasteneckých, je sbíralo a chránilo před zkázou.*² Úloha spolku byla formulována velmi opatrně. Jasnější formulace by pravděpodobně založení spolku vůbec znemožnila. Muzeum Vlasteneckého spolku bylo umístěno v Purkrabské ulici č. 2. v nevyhovujících, stísněných prostorách. S těmito těžkostmi se potýkal spolek od prvopočátku. Několikrát marně posílal městu memoranda obsahující požadavky, *„na jejichž splnění závisí z největší části možnost dalšího rozvoje našeho muzejního poslání a naší kulturní činnosti vůbec ... atd.*³ Tehdejší německá městská správa nepřála českým vlasteneckým snahám.

Přírůstky v knihovně Vlasteneckého spolku muzejního byly získávány koupí, odkazy a dary. Z dárců uveďme jen některé: hrabě Anatol. d'Orsay z Olomouce, hraběnka Úvarová z Ruska, d. J. N. Woldřich — profesor z Vídně, etnologická společnost z Washingtonu, Společnost přátel starožitností z Prahy, písmáci, knihaři, knihtiskaři, spisovatelé a mnoho jiných vlastenců. Ze vzácných děl uveďme: Bible Pavla Severýna z Kapí Hory z roku 1529, Melantrichova Bible česká z roku 1549; Knihy a kázání Tomáše Bavoského z roku 1556; Daniela z Veleslavína Kalendář historický z roku 1590 a jeho Putování svatých z roku 1592; Bible česká z roku 1593, Krakovský kalendář a kancelářský, vzácný to tisk olomoucký, vytištěný roku 1634 u Mikuláše Hradeckého; Missale Novum Romano-Olomucense 1740 a další.

Mnoho knih vědecky cenných získalo muzeum pozůstalostmi. Pozůstalost

po Msgr. dr. F. Přikrylovi z Drahotuš a po prelátovi J. Vyvlečkovi z Olomouce obsahuje díla bohoslovecká, tj. spisy církevních otců, texty Písma, postily, modlitební knížky, katechismy atd. Dr. L. F. Černík odkázal zvláště cennou a hodnotnou přírodovědeckou literaturu. Jeho knihovna má 646 inventárních čísel a 1576 svazcích. Profesor F. Waic odkázal 1145 knih a brožur, většinou hudebního obsahu, 1029 hudebnin; do archívu muzejního pak vzácnou korespondenci, množství fotografií a autogramů vynikajících umělců, mnoho plakátů a památek na zájezdy Pěveckého sdružení moravských učitelů, veliké množství školských diagramů, přípravných studií a jiného rukopisného materiálu. Bývalý nakladatel Romuald Promberger odkázal celý svůj archív. Knihovna universitního profesora Th. Dr. Melchiora Mlčocha obsahuje literaturu teologickou a orientalistickou. Má 699 inventárních čísel o 1257 svazcích. Knihovna má mnoho cenných časopisů, novin, najmě regionálních.

Na jaře roku 1942 byla podniknuta za pomoci Národní Matice v Olomouci velká akce k vytvoření úplné hanácké regionální knihovny, která by byla dokumentárním protějškem k národopisným sbírkám z kraje hanáckého. K tomu účelu založil knihovník dr. J. Springer lístkový katalog spisovatelů-rodáků z Hané. Katalog rozlišuje spisovatele beletristy a vědce. Při této práci mu pomáhali Národní Matice v Olomouci pracemi administrativními a peněžní podporou a známý nadšenec pro českou knihu K. Slavíček, který ochotně pátral po knihách dávno rozebraných. Dárci této regionální knihovny byli autoři, nakladatelé, část byla zakoupena na knihkupeckém antikvárním trhu.

Do roku 1950 dožívala olomoucká muzea v podstatě v tradiční formě a v tradičním duchu. Zvláště Vlastenecký spolek muzejní ztrácel v nových podmínkách politických a sociálních stále více půdu pod nohama. Spolek jen s velkými potížemi udržoval po válce vydávání svého časopisu. Když vedení spolku odmítlo nabídku Palackého university na ediční spolupráci, byl časopis v polovici roku 1950, v souvislosti s reorganizací vědeckého a vlastivědného tisku v našem státě, zastaven. Duchovnědný svazek 59. ročníku Časopisu Vlasteneckého spolku muzejního vyšel jako svazek poslední (podle výnosu ministerstva informací a osvěty č. j. 72779/II-50 T. O. z 10. března 1950 a č. j. 73156/II/50 T. O. z 25. března 1950). Činnost spolku trvala až do mimořádné schůze 20. listopadu 1951, kdy se Vlastenecký spolek muzejní v Olomouci rozešel. Bylo usneseno, aby všechny muzejní sbírky, zařízení a peněžní majetek byly odevzdány Krajskému muzeu v Olomouci. Za Krajské muzeum převzali knihovnu 1. ledna 1952 ředitel dr. J. Kanyza a knihovník Zdeněk Flejberk. Knihovna Vlasteneckého spolku muzejního se svědomitě a starostlivě vypracovaným autorským katalogem podává svědectví o pracovitosti, vzdělání a rozhledu svého původce — VSMO a jeho dobrovolných spolupracovníků.

Spolek i Časopis Vlasteneckého spolku muzejního vydržoval se z vlastních prostředků a z podpor uvedených ve spolkových zprávách. Po dobu obou světových válek bylo vydávání časopisu přerušeno (1915—20 a 1942—45), avšak činnost spolku neustála. Celkem bylo vydáno 59 ročníků o 218 sešitech. V životě i práci naší muzejní knihovny se hluboce odrazily revoluční socialistické proměny a jest si jen přáti, aby byly stále v nejužším souladu s citlivě chápanou tradicí.

P o z n á m k y :

1 Cejpek J.: Stručný přehled dějin knihovnictví. Praha, SNP 1957, str. 56—57.

2 Stanovy Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci.

3 Memorandum Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci podané Městské radě hlavního města Olomouce. Zápisy schůzí. Archív VSMO.

Literatura:

- Gertrud Rudolf-Hille: Hilfsbuch der Museumsarbeit. Verlag der Kunst. Dresden 1953.
Kálmán, J. Múzejníctvo. Bratislava, SPN 1955.
Musejní práce. Praha, Kabinet musej, a vlast. práce.
Múzeum. Štud. a informačný materiál. Bratislava. Kabinet muzej. a vlastní práce.
Neustupný, J.: Otázky dnešního musejníctví. Praha, Orbis 1950.
Tuček, K.: Práce muzej v Sovětském svazu. Praha, Orbis 1956.

Zora Trňáčková

ENEOLITICKÝ HROB Z HAJAN (OKR. BRNO-VENKOV)

V roce 1966 bylo nutno rozebrat kostrový hrob z Hajan, vystavený v archeologické expozici Vlastivědného ústavu v Olomouci. Tento hrob, vyzvednutý in situ a darovaný dr. J. Wanklem, byl v inventáři Vlasteneckého spolku musejního zapsán pod lokalitou Ořechovičky-Hajany a měl obsahovat předměty inv. č. 2559—2563, z nichž však nebyla nalezena nádobka inv. č. 2561. Při vyjímání z dřevěné skříňky se skleněným víkem, v níž byl hrob instalován, bylo zjištěno, že na žádném z předmětů nebylo napsáno inventární číslo, a proto předměty mohly být identifikovány jen podle stručných záznamů v inventární knize. Mezi nálezy z hrobu nebyla žádná nádobka a ani na žádné z nádob, uložených v depositáři, nebylo nalezeno číslo 2561.

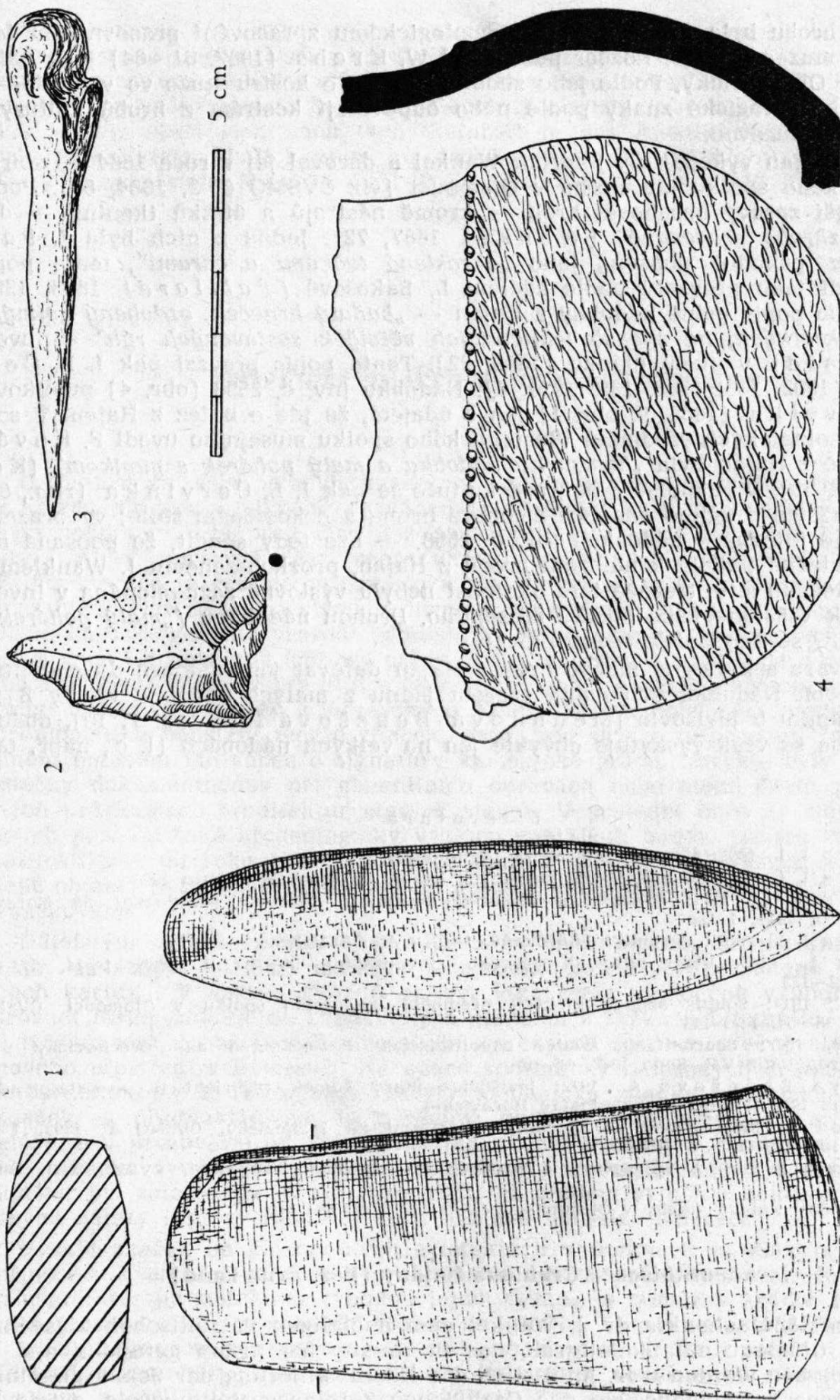
Hrob obsahoval kostru, ležící na pravém boku, lebka ležela na pravé skrání. Paže byly pokrčeny, ruce směřovaly k obličeji. Pravá noha byla silně nakrčena a značně ohnuta v koleně, levá noha byla položena tak, že femur a páteř svíraly pravý úhel. Předměty ležely volně kolem kostry a jejich původní poloha není tedy známa. Při vyjímání kostí se ukázalo, že pravé rameno mandibuly, uložené v hlíně, je silně zbarveno zelenou patinou, žádný měděný či bronzový předmět nebyl však nalezen.

Popis předmětů:

1. Sekyrka se souměrně zbroušeným ostřím a obloukovitým týlem, vyrobená z vrstveného šedočerného kamene. D. 106, š. ostří 50, š. týlu 23, v. 28 mm. Inv. č. (VMO) 2559. (Obr. 1.)
2. Kostěné šídlo z duté zvířecí kosti, na povrchu značně porušené. D. 83 mm. Inv. č. (VMO) 2560. (Obr. 3.)
3. Trojúhelníkovitý ústěp z průsvitného hnědavého pazourku. Zčásti je zachována kůra valounu. Na hranách je drobná funkční retuš. Inv. č. (VMO) 2562. (Obr. 2.)
4. Zbytek tkaniny plátňové vazby, bělavě zbarvené (uzavřeno mezi dvěma vypouklými skly. Inv. č. (VMO) 2563.

V inventáři Vlasteneckého musejního spolku je mezi nálezy z Ořechoviček-Hajan zapsána pod inv. č. 2558 ještě nádobka (5), podle záznamů inventáře není však zcela jasné, zda byla nalezena v tomto hrobě; to vyplývá až ze srovnání původních publikací.

5. Nádobka (bez okraje a části výdutě) je vyrobena z tmavošedého drobně zrnitého materiálu. Měla mírně prohnuté hrdlo, výduť je odsazena nízkým schůdkem, na němž je řada kulatých vpichů. Kulovitá výduť je až těsně nad hranu dna pokryta hustě kladenými jamkami, připomínajícími otisky plev. Otisky jsou položeny mírně šikmo. Zachovalo se malé masivní ouško, jehož horní kořen je na rozhraní hrdla a výdutě, spodní těsně nad výdutí. Zach. v. 84, ds. 44, max. d./w. 94/41, zach. v. hrdla 24 mm. Inv. č. (VMO) 2558. (Obr. 4.)

Hajany [okr. Brno-venkov] — nálezy z eneolitického hrobu.
 1: kamenná sekyrka, 2: pazourkový ústěp, 3: kostěné šídlo, 4: nádobka.

Kostra hrobu byla předána k anthropologickému zpracování pracovníkům Moravského muzea v Brně. Rozbor publikoval W. Krebs (1967, 61—64) jako nález z lokality Ořešovičky. Podle jeho zhodnocení šlo o kostru muže ve věku 40—50 roků, anthropologické znaky podle něho odpovídají kostrám z hrobů kultury s keramikou šňůrovou.

Hrob z Hajan vykopal dr. Jindřich Wankel a daroval jej v roce 1884 do sbírek Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci (viz ČVSMO č. 2, 1884, 85). Podle podrobnější zprávy obsahoval hrob — kromě nástrojů a útržků tkaniny — dvě nádoby „zhruba pracované“ (Wankel 1887, 72). Jedna z nich byla J. Palliardim původně popsána jako „okrášlená tečkami a čarami“, tento popis však uvádí jako převzatý podle sdělení L. Bakešové (Palliard 1893, 139). Podrobnější popis jedné nádoby z Hajan — „baňatý hrneček, ozdobený kolmými pásky z krátkých, na způsob Jehličnatých větviček sestavených rýh“ — uvedl J. Palliard v jiném článku (1896, 22). Tento popis převzal pak I. L. Červinka (1902, 108; 1908, 133; 1911, 4). Nádobku inv. č. 2558 (obr. 4) publikoval již J. Havelka (1885, 9, obr. 1) jen s údajem, že jde o nález z Hajan. V soupisu archeologických předmětů Vlasteneckého spolku musejního uvedl F. Kovář, že v hrobě z Hajan byla „bombovitá nádobka a malý pohárek s pupíkem“ (Kovář 1914, 53). V rukopise o šňůrové kultuře se pak I. L. Červinka (rkp., 68) zmiňuje již jen o jediné nádobce z tohoto hrobu a o kostěném šídle; vyobrazená nádobka je totožná s nádobkou inv. č. 2558. — Lze tedy soudit, že popsaná nádobka skutečně patřila k nálezům hrobu z Hajan, prozkoumanému J. Wanklem a vyzvednutém in situ, třebaže tato okolnost nebyla výslovně zaznamenána v inventáři sbírek Vlasteneckého spolku musejního. Druhou nádobkou („malý pohárek s pupíkem“?) se nepodařilo identifikovat.

Podle tvaru sekýrky je možno hrob z Hajan datovat jen rámcově do eneolitického období. Nádobka připomíná tvarem jednu z malých nádob z vrstvy B na Starém Zámku u Jevišovic (Medunová-Benešová 1972, tab. 1: 10), obdobná výzdoba se však vyskytuje obvykle jen na velkých nádobách (l. c., např. tab. 17—18).

Literatura

- Červinka I. L. 1902: Morava za pravěku, Brno 1902
Červinka I. L., 1908: O pokoleních skrčených koster na Moravě, Kojetín 1908
Červinka I. L., 1911: Pokolení s kulturou keramiky šňůrové (durýnské) na Moravě, ČVSMO XXVIII, 1911, 1—32
Červinka I. L., rkp.: Keramika šňůrovaná, rkp. v AÚ ČSAV Brno
Havelka J., 1885: Vlast naše za pravěku slovanského, ČVSMO II, 1885, 1—14, 57—62, 105—111, 172—173
Kovář F., 1914: Soupis archeologických předmětů musejního spolku v Olomouci, ČVSMO XXXI, 1914, 38—54, 137—143
Krebs W. 1967: Bearbeitung zweier eneolithischer Bestattungen aus Ořešovičky und Lutín, Anthropologie V/2, Brno 1967, 61—64
Medunová-Benešová A., 1972: Jevišovice—Starý Zámek (Schricht B — Katalog der Funde), Brno 1972 (Fontes Archaeologiae Moravicae)
Palliard J., 1893: Hroby se skrčenými kostrami na Znojemsku, ČVSMO X, 1893, 1—8, 41—49, 99—105, 129—142
Palliard J., 1896: Nové zprávy o hrobech se skrčenými kostrami, ČVSMO XIII, 1896, 16—24
Wankel J., 1887: Kolové stavby v Olomouci, ČVSMO IV, 1887, 68—81

Äneolithisches Grab aus Hajany (Bez. Brno-Land)

Im Jahre 1884 schenkte dr. J. Wankel dem damaligen Patriotischen Museumsverein in Olomouc ein Skelettgrab, das in Hajany bei Brünn gefunden und in situ ausgehoben worden war. Anlässlich der Neuinstallierung der Schausammlung des Museums in Olomouc, wo das Grab lange Zeit ausgestellt wurde, zeigte es

sich notwendig, die Skelettreste aus der Erde herauszunehmen. Nach dem Inventarbuch sollte dieses Grab zwei Gefässe, einen Steinbeil, einen Knochenpfriem, einen Feuerstein und Gewebereste enthalten, von denen aber ein Gefäss fehlt (siehe Abb.). Die genaue Lage der Gegenstände ist nicht bekannt. — Das Grab aus Hajany kann man nach dem Steinbeil in das Äneolithikum datieren. Das erhaltene Gefäss Ähnlichkeiten zu der Keramik der B-Schicht aus Jevišovice-Starý Zámek (siehe Medunová - Benešová 1972, Taf. 1: 10, Taf. 17 und 18).

Václav Burian

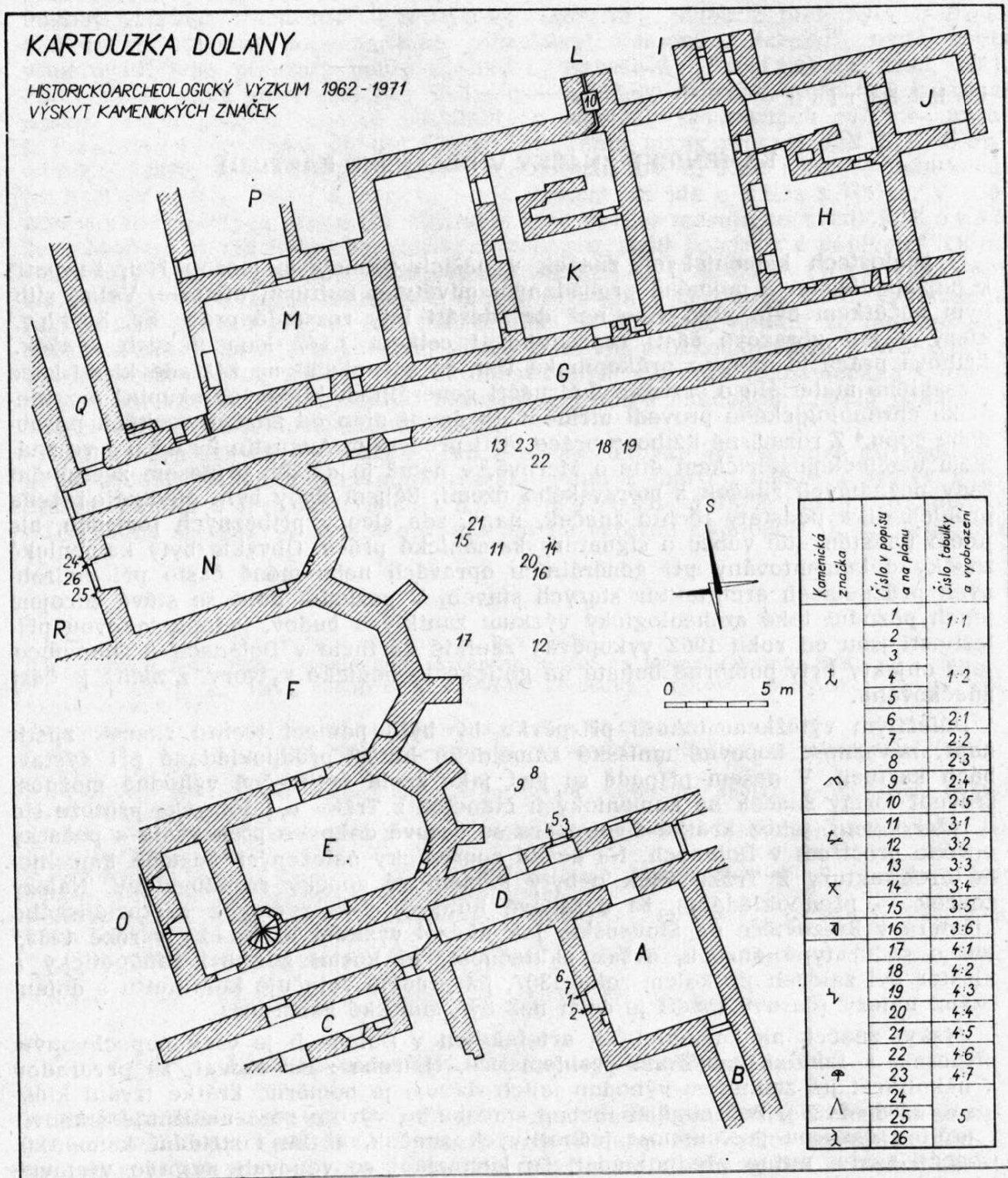
KAMENICKÉ ZNAČKY V DOLANSKÉ KARTUZII

O znalostech kamenických značek v našich zemích je možno říci, že patří k nejzapadlejším a nejméně probádaným odvětvím kulturní historie. Velmi slibným počátkem byla před více než devadesáti lety rozsáhlá práce Fr. Ržihy,¹ který v její obrazové části reprodukoval celkem 1.147 kamenických značek.² Ržihova práce je mimoto průkopnická tím, že se pokusil na základě klasifikace rozsáhlého materiálu o sestrojení čtrnácti generálních klíčových skupin³ a z hlediska chronologického provedl utřídění do devíti etap od značek řeckých po obdobu copu.⁴ Z rozměrné Ržihovy práce těžil především Augustin Prokop ve známém uměleckohistorickém díle o Moravě,⁵ v němž je dalším přínosem zveřejnění řady neznámých značek z moravského území. Během doby byla ojedinele řešena problematika podstaty těchto značek, např. zda sice v příbuzných formách, ale jiném umístění jde vůbec o signatury kamenické práce. Obvykle byly kamenické značky dokumentovány při generálních opravách nebo méně často při podrobných průzkumech architektury starých staveb. V poslední době se stává zdrojem jejich poznání také archeologický výzkum zaniklých budov. Jednou takovou příležitostí jsou od roku 1962 vykopávky zaniklé kartuzie v Dolanech u Olomouce, jejíž objekty byly poměrně bohaté na gotické kamenické výtvořky, z nichž je část značkována.

Důležitým výtěžkem tohoto příspěvku by bylo pomocí těchto značek zjistit např. návaznost kočovné mnišské kamenické hutě,⁶ předpokládané při výstavbách kartuzií. V našem případě se jeví jako zcela výjimečně výhodná možnost srovnat formy značek na kamenických člancích z Tržku u Litomyšle, protože šlo o týž konvent, jehož krátká životní éra se časově dokonce překrývala s počátky nového prostředí v Dolanech. Na dosud sporadicky nalezených částech kamenické architektury z Tržku však nebyly kamenické značky zaznamenány. Nálezy značek — předpokládáme, že z řádové hutě — jsou známy z kartuziánského kláštera v Brezovičce na Slovensku. Jak ukázal výzkum B. Polly v roce 1963,⁷ jde o sedm typů značek, avšak skutečnost, že kostel zde byl raněgotický a klášter byl založen již kolem roku 1307, již předem vylučuje kontinuitu s dolanskými nálezy (časový rozdíl je delší než dvě mnišské generace).

Výskyt značek na kamenických artefaktech v Dolanech je však nepochybným přínosem k lokálně zaměřené problematice. Netřeba zdůrazňovat, že prvořadou a několikrát již zmíněnou výhodou jejich datace je poměrně krátké trvání kláštera (1388—1425). Podrobnější rozbor stavebního vývoje nám umožňuje stanovit i určitou časovou posloupnost jednotlivých značek, a tím i střídání kameníků. Obecně vzato, nutno předpokládat, že kartuziáni se věnovali nejprve výstavbě kostela a sídlili v provizorních obydlích. Tento předpoklad časově zpřesňují

písemné prameny: základní kámen kostela položil moravský markrabě Jošt před vydáním listiny datované 3. července 1392,⁸ dále se hovoří v klášterních análech, že 15. listopadu 1399⁹ byl vysvěcen hřbitov „od hlavy chóru směrem k východu“ a „místo pro kostel“. Do časové éry výstavby kostela nutno také počítat vznik obou kaplí, z nich severní je datována nástěnným nápisem o konsekraci oltáře roku 1409.¹⁰ Na této skupině budov se podílelo podle dosavadních zjištění celkem osm kameníků (skupiny značek 8–10, 11–12, 13–15, 16, 17–22, 23; následně

nebo současně s uvedenými skupinami lze předpokládat činnost dvou kameníků, kteří společně pracovali na portálu kaple N, viz značky 24—26). Časově nejmladší se prozatím jeví značky skupiny 1—7, jejichž nositel tesal okenní a portálová ostění jihovýchodní zóny budov, které vznikly v časové následnosti po části chodby G při jižní stěně kaple E východně od provizorního středního portálu chodby při závěru této kaple.¹¹ To je ovšem dílčí stav informací pro prozkoumání zhruba poloviny klášterního areálu v desetiletí 1962—1971.

Uvedené závěry zůstávají značně kusé, protože značky nebyly zjištěny u valné většiny kamenických článků (severovýchodní část budov je postrádá zcela). Důvody jsou různé, například značkované části mohly být při devastaci objektů nebo po ní odvečeny, značky mohou být vryty výjimečně na styčných plochách článků a tím nedostupné, popřípadě byly opatřovány jedinou značkou celé skupiny stavebních součástí. Pouze část značek je na dílcích architektury, které se uchovaly na původních místech. Značná část jich byla ve stavební destrukci a původní umístění bylo možno dedukovat podle okruhu rozsevu jednotlivých dílců nebo jejich zlomků.

Soupis značek

Kamenická značka, typická pro portály a okenní ostění v jihovýchodní části klášterního areálu, objevující se v několika variantách.

Č. 1

Varianta značky, kolmý dřík je završen břevnem, zalomena pravá dolní odnož. Dolní dílec severní strany ostění západního portálu místnosti A, odkrytý r. 1962 in situ. Obr. 1:1.

Č. 2

Varianta značky, jako č. 1. Dolní dílec jižní strany ostění západního portálu místnosti A, odkrytý r. 1962 in situ. Obr. 1:1.

Č. 3

Dolní dílec východní strany ostění severního portálu chodby D, odkrytý r. 1962 in situ. Obr. 1:2.¹²

Č. 4

Varianta značky, dřík završen příčným břevnem. Dolní dílec západní strany ostění severního portálu chodby D, odkrytý r. 1962 in situ. Obr. 1:2.¹³

Č. 5

Varianta značky, zalomena pravá dolní odnož. Západní dílec lomeného oblouku severního portálu chodby D, odkrytý 15. 10. 1962 v destrukci uvnitř portálu v hloubce 90 cm. Obr. 1:2.

Č. 6

Varianta kamenické značky, jako u č. 5.

Dílec okenního ostění s ústupkem a dvěma dlaby pro mříže, nalezený 4. 9. 1962 severozápadně od západního portálu místnosti A v destrukci 80 cm hluboko. Obr. 2:1.

Č. 7

Varianta značky, jako u č. 5.

Dílec okenního ostění s ústupkem a dvěma dlaby pro mříže, nalezený 10. 7. 1962 od západního portálu místnosti A na povrchu destrukce. Obr. 2:2.

Kamenická značka

, typická pro okenní ostění a klenební žebra sakrálních budov.

Č. 8

Dílec okenního ostění z kaple E (?), nalezený 2. 10. 1962 na ploše hřbitova východně od kaple E v severozápadním sektoru čtverce XVIII ve vrstvě destrukce 65 cm hluboko. Obr. 2:3.¹⁴

Č. 9

Varianta značky, opačné spojení lomených čar.

Část dílce okenního ostění z kaple E (?), nalezená 25. 9. 1962 na ploše hřbitova východně od kaple E v severovýchodním sektoru čtverce XVIII v destrukci 70 cm hluboko. Obr. 2:4.

Č. 10

Zlomek klenebního žebra klínového dvakrát vyžlabeného profilu, pocházející z některé sakrální stavby, druhotně zavlečený do šachty prevétu L, kde byl objeven 22. 7. 1964 v destrukci 250 cm hluboko. Obr. 2:5.

Kamenická značka

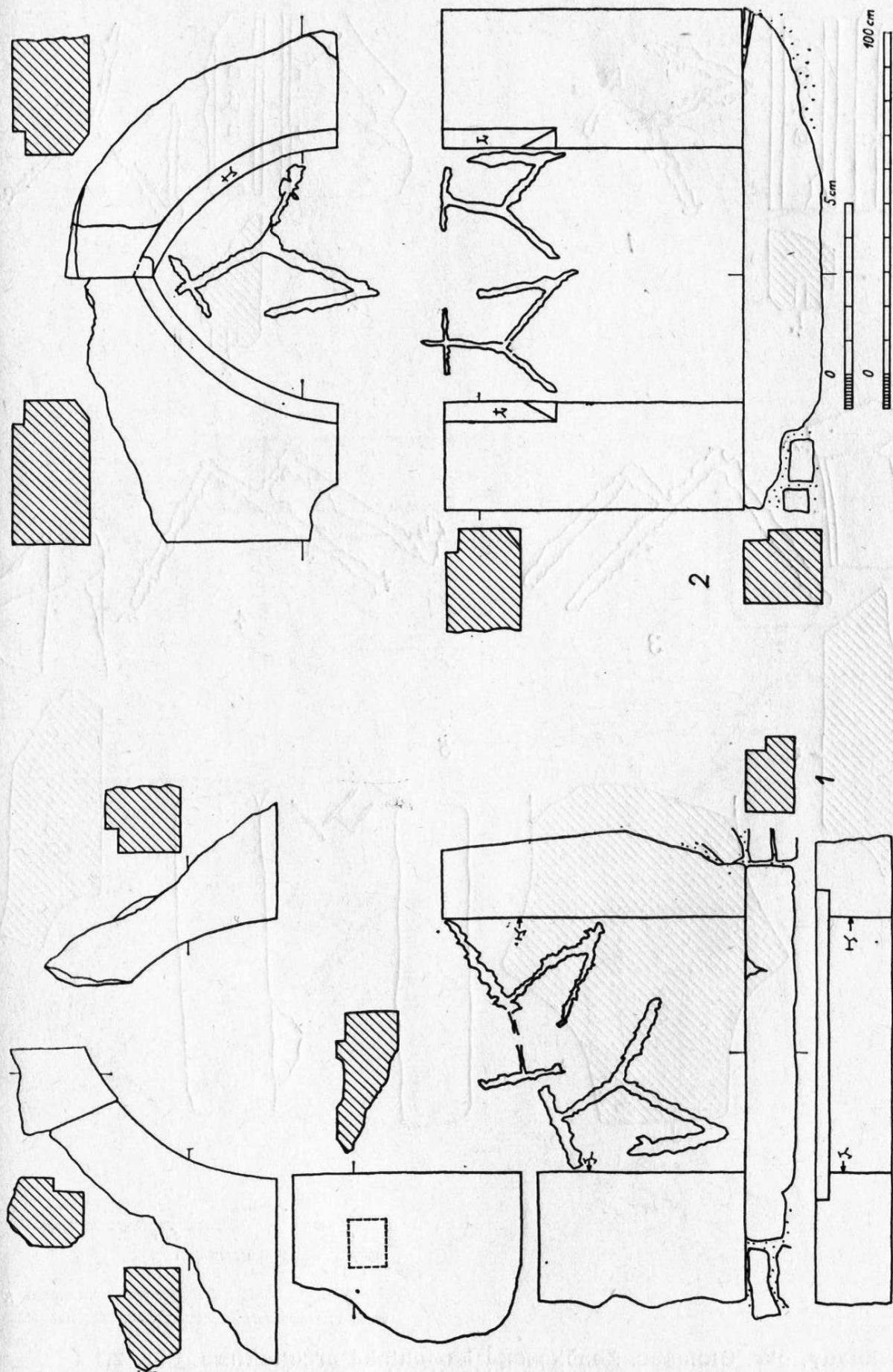
na armovacích kvádrech opěrných pilířů kostela.

Č. 11

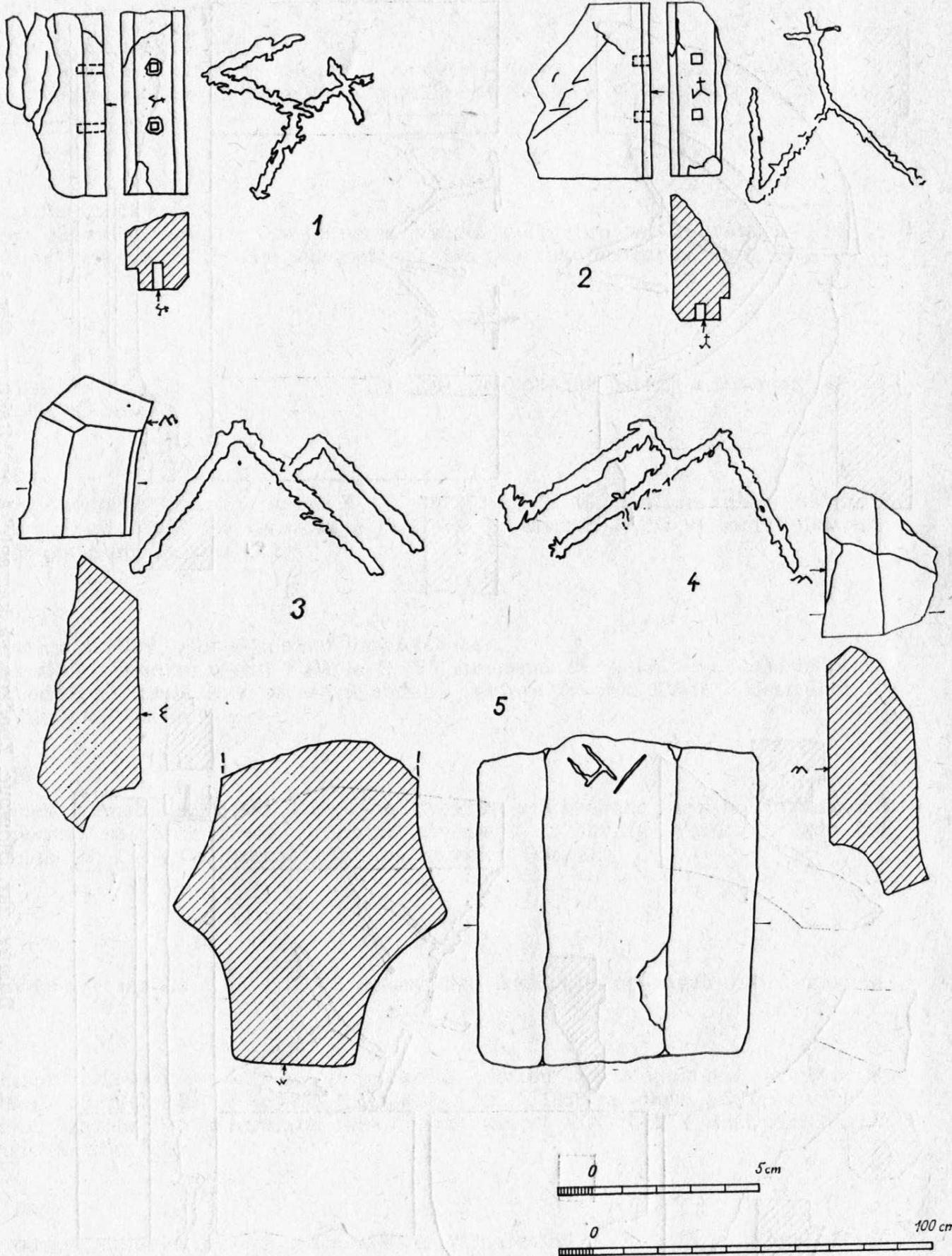
Zlomek lícovaného pískovce s úchytnou jamkou, pravděpodobně armovacího kvádrů opěrného pilíře kostela F, nalezený 22. 7. 1965 na ploše hřbitova východně od kostela F v kontrolním bloku mezi čtverci XLVIII-IL v destrukci 85 cm hluboko. Obr. 3:1.

Č. 12

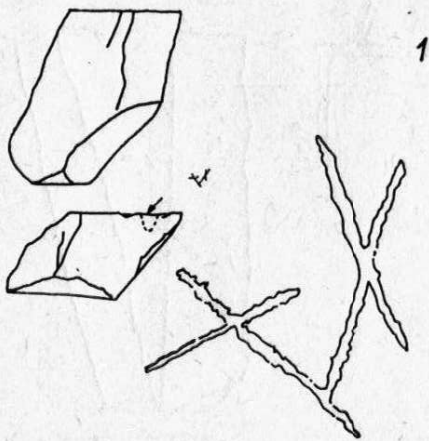
Armovací kvádr opěrného pilíře kostela F, nalezený 6. 7. 1965 na území hřbitova východně od kostela F v jihovýchodním sektoru čtverce XLVIII na povrchu destrukce 60 cm hluboko. Obr. 3:2.

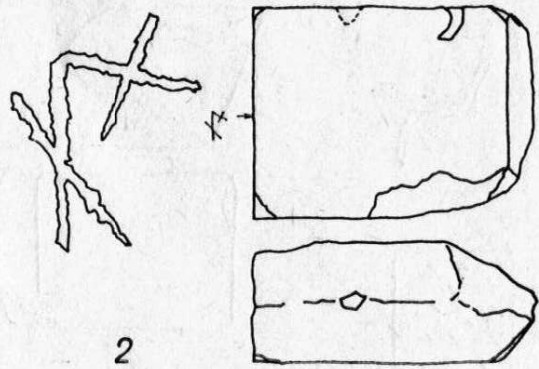
Dolany, okr. Olomouc. Značkováná kamenická architektura. Obr. 1.

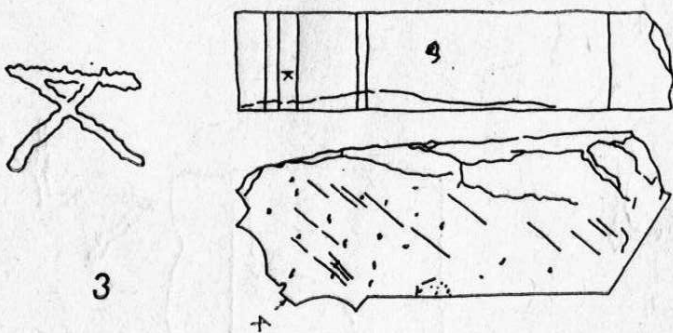
Dolany, okr. Olomouc. Značkováná kamenická architektura. Obr. 2.

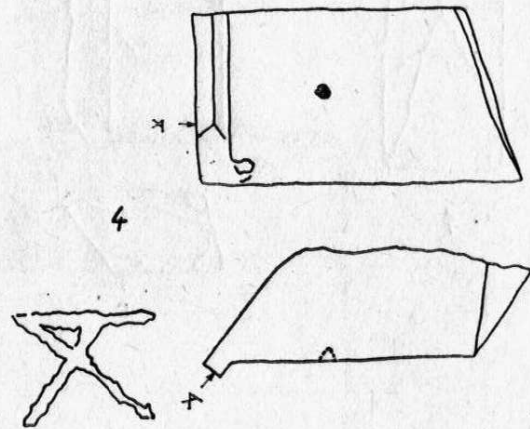
1

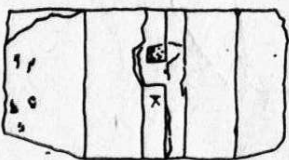
2

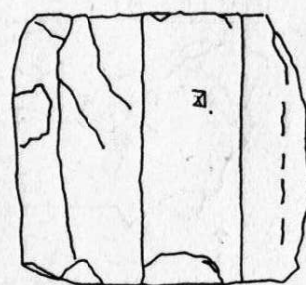
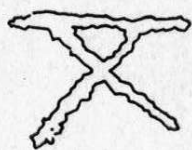
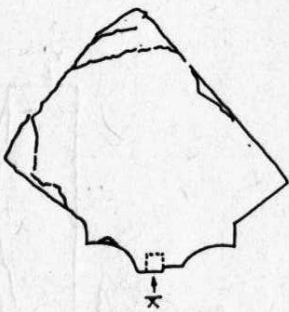
3

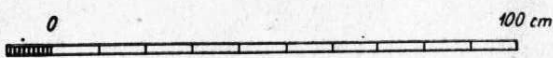
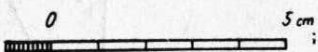
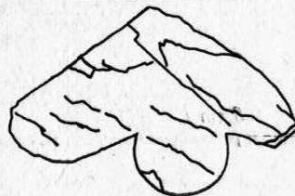
4

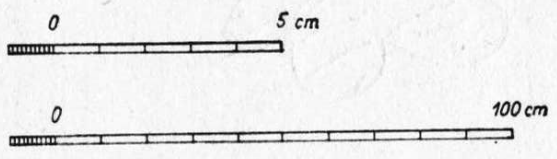
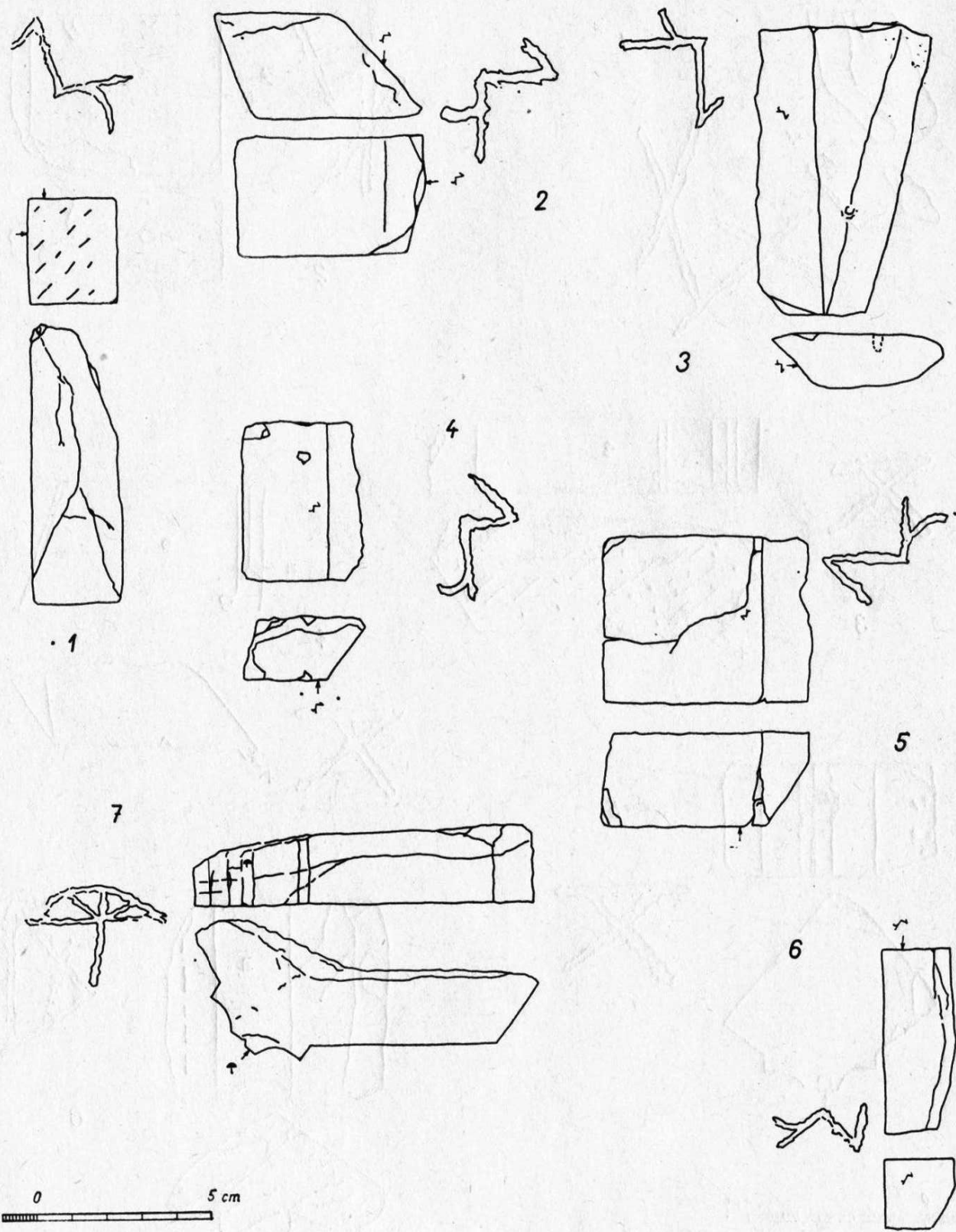
5

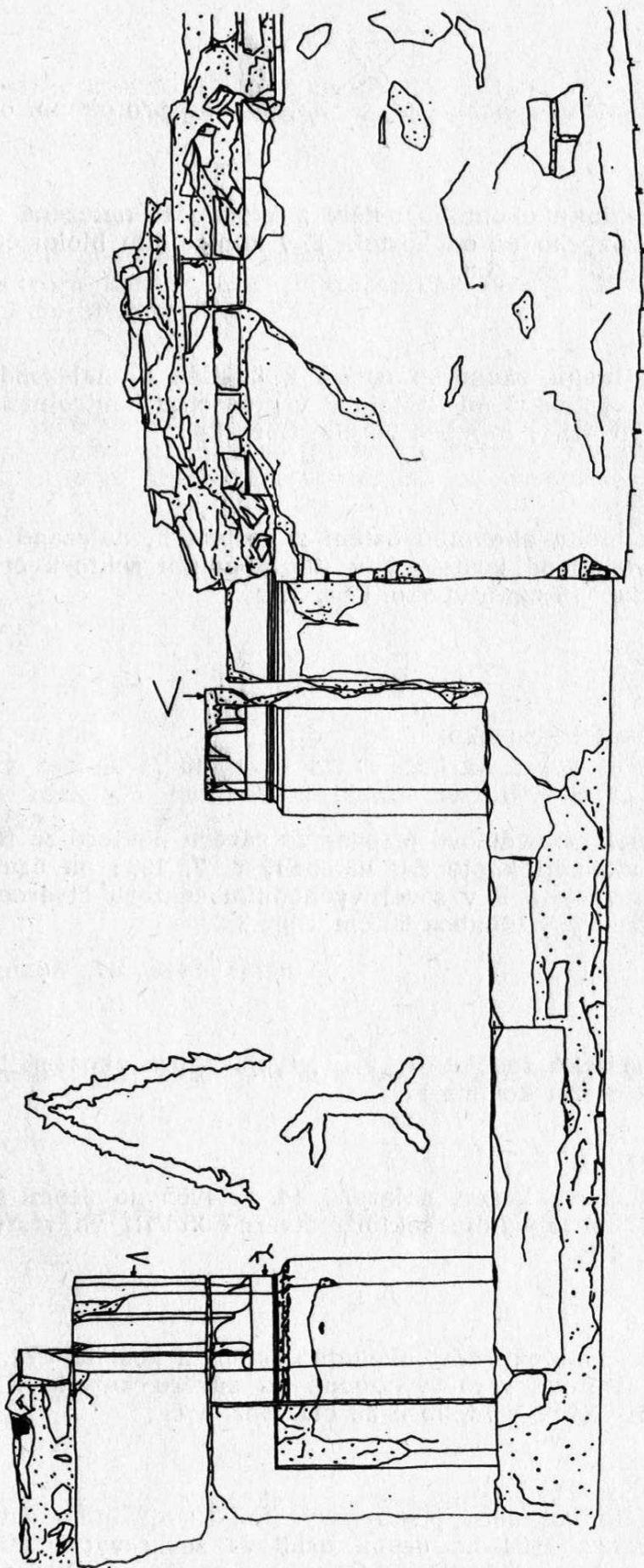
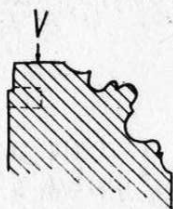
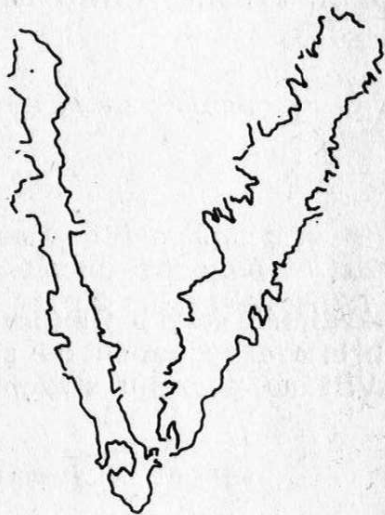
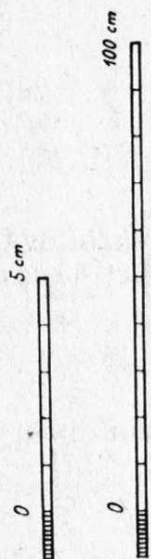
6

Dolany, okr. Olomouc. Značkovaná kamenická architektura. Obr. 3.

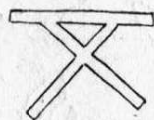

Dolany, okr. Olomouc. Značkováná kamenická architektura. Obr. 4.

Dolany, okr. Olomouc. Značkováná kamenická architektura. Obr. 5.

Kamenická značka

, typická pro okenní ostění kostela F.

Č. 13

Část bloku okenního ostění z kostela F, nalezená 11. 8. 1965 na ploše hřbitova severovýchodně od kostela F v kontrolním bloku čtverců IL-L v destrukci 80 cm hluboko. Obr. 3:3.

Č. 14

Část bloku okenního ostění z kostela F, nalezená 29. 7. 1965 na území hřbitova východně od kostela F v průsečíku kontrolních bloků čtverců XLII—XLIII—XLVIII—IL v hloubce 70 cm. Obr. 3:4.

Č. 15

Část bloku okenního ostění z kostela F, nalezená 20. 7. 1965 na ploše hřbitova východně od kostela F v jihozápadním sektoru čtverce IL v dolní úrovni destrukce 110 cm hluboko. Obr. 3:5.

Kamenická značka

Č. 16

Zlomek poloválcové přípory ze závěru některé ze tří sakrálních staveb (nejpravděpodobněji kaple E), nalezený 6. 7. 1965 na území hřbitova východně od závěru kostela F v severovýchodním sektoru čtverce XLVIII na povrchu stavební destrukce v hloubce 60 cm. Obr. 3:6.

Kamenická značka

, typická pro okosené bloky, pravděpodobně z okenních ostění kostela F.

Č. 17

Pískovcový kvádr, nalezený 14. 7. 1965 na území hřbitova východně od kostela F v jihozápadním sektoru čtverce XLVIII ve vrstvě destrukce 60 cm hluboko. Obr. 4:1.

Č. 18

Okosený blok (část okenního ostění z kostela F?), nalezený 21. 7. 1964 na území hřbitova severovýchodně od závěru kostela F v kontrolním bloku čtverců XLIII—XLIV v hloubce 60 cm. Obr. 4:2.

Č. 19

Protáhlý okosený pískovcový blok (z okenního ostění kostela F?), nalezený 21. července 1964 na území hřbitova severovýchodně od kostela F v kontrolním bloku čtverců XLIII—XLIV v hloubce 60 cm. Obr. 4:3.

Č. 20

Okosený blok (z okenního ostění kostela F?), nalezený 13. 7. 1965 na území hřbitova východně od kostela F v severovýchodním sektoru čtverce XLVIII v destrukci 100 cm hluboko. Obr. 4:4.

Č. 21

Okosený blok (z okenního ostění kostela F?), nalezený 20. 7. 1965 na území hřbitova severovýchodně od závěru kostela F v jihozápadním sektoru čtverce IL v dolní úrovni destrukce 110 cm hluboko. Obr. 4:5.

Č. 22

Fragment armovacího kvádrů severního opěrného pilíře kostela F, nalezený 20. 7. 1965 na území hřbitova severovýchodně od závěru kostela F v severovýchodním sektoru čtverce IL v dolní úrovni destrukce 110 cm hluboko. Obr. 4:6.

Kamenická značka

Č. 23

Zlomek dílce okenního ostění z kostela F, nalezený 11. 8. 1965 na území hřbitova severovýchodně od závěru kostela v kontrolním bloku mezi čtverci IL—L, ve vrstvě destrukce 80 cm hluboko. Obr. 4:7.

Kamenická značka , typická pro portál kaple N.

Č. 24

Dílec severní strany ostění portálu mezi kaplí N a místností R, odkrytý v srpnu 1971 in situ. Obr. 5.

Č. 25

Dílec jižní strany ostění portálu mezi kaplí N a místností R, odkrytý v srpnu 1971 in situ. Obr. 5.

Kamenická značka

Č. 26

Dolní dílec severní strany ostění portálu mezi kaplí N a místností N, odkrytý v srpnu 1971 in situ. Obr. 5.

Poznámky

¹ Franz R ž i h a, Studien über Steinmetz-Zeichen, Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und Historischen Denkmale, VII. Jahrgang, Neue Folge, Wien 1881, str. 26—49, 105—117; IX. Jahrgang, Neue Folge, Wien 1883, str. 25—45.

² MCC, IX. Jahrg., do tab. 67 včetně.

³ Tamt., tab. 68.

⁴ MCC, VII. Jahrg., str. 110—111.

⁵ August P r o k o p, Die Markgrafschat Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung, II. Band, Wien 1904, str. 292—298, 310, 312, 336, 337, 353, 354, 423, 436, 437, 440, 458, 479, 500, 502—506, 567—569, 571, 573, 577, 581, 582, 585, 592, 594.

⁶ O klášterních stavebních hutích viz stručnou zmínku Aug. P r o k o p a na str. 292.

⁷ Belo P o l l a, Zisťovací historicko-archeologický výskum v Brezovičke, Vlastivedný časopis roč. XIII, 1964, str. 180. — T ý ž, Výsledky historickoarcheologického výzkumu v Brezovičke, Sborník Národního muzea v Praze, řada A — historie, svazek XXI (1967), číslo 4/5, str. 293, obr. 4:1—5.

⁸ CDM XII, str. 81, č. 97.

⁹ Succincta Narratio de Origine et vicissitudine Cartusiae Josaphat Olomucii, StA Brno, fond E 6, sign. G a 11, fol. 6b—7a; fond G 11, č. 675, fol. 6a; fond G 11, č. 909, pag. 93; fond G 12, sign. I 74, fol. 12a; StA Olomouc, M 1171, fol. 153a.

¹⁰ Historickoarcheologický výzkum Kartouzky v Dolanech 1966, 1967, Zprávy VÚO 1968, č. 139, str. 11, 15.

¹¹ Husitské opevnění Kartouzka v Dolanech — výzkum 1962, Archeologické rozhledy, roč. XVI, 1964, str. 814, 815.

¹² Tamt., str. 837, obr. 256:1.

¹³ Nálezy z husitského opevnění Kartouzky v Dolanech u Olomouce, Archeologické rozhledy, roč. XII, 1960, str. 205, obr. 81:6, str. 207.

¹⁴ AR XVI, 1964, str. 837, obr. 256:2.

Adolf L a n g

O VOJNÁCH A VOJÁCÍCH V PŘÍKAZÍCH

Nejstarší písemná zmínka o pobytu vojska v Příkazích je ze 27. července 1671, kdy se narodil Urbanu a Kateřině Opluštilovým z čísla 24 syn Jakub. Kmotrem byl Kazimír Zdrogowski, voják od jízdy, která toho času byla v Příkazích na ležení. Pozdější zápisy z období neklidného panování císařovny Marie Terezie ve válkách o dědictví rakouské a zvláště pak ve válce sedmileté uvádějí nezvykle mnoho jmen „*dětí soldátů*“ různých pluků všech zbraní, zemřelých za válečného pobytu jejich rodičů v Příkazích. Smrt však řádila i mezi vojáky, kteří nemocní, ranění a opuštěni byli ponecháni daleko od domova v cizí zemi, jež se jim pak stala i místem posledního odpočinku.

Nezáviděníhodný byl osud Příkaz, vesnice ležící na císařské silnici, kdysi zvané Hradskou cestou, nebo krátce Hračicí. Ještě ani nevydechla z válečných trampot minulých století a již opět místní písmák — stařeček S a p a r a¹ — zapisuje do své kroniky, že „11. února 1801 maširovali Francouzi z Hradiska k Litovli a do své země.“ Od onoho dne do 30. dubna téhož roku prošly kolem vesnice celkem čtyři regimenty, aniž by se zde zastavily; to také bylo jediné vojsko, jehož návštěvy zůstaly Příkazy ušetřeny. Nebylo snad desíletí až do konce minulého století, v němž by nepocítovali příkazští všechny nepříjemnosti nuceného pobytu někdy i značného počtu vojáků různých národností, převážně dragounů, či husarů a hulánů, z nichž mnozí tu leželi celý měsíc i déle.

Kronikář obce řídící učitel Jan F i š e r² zaznamenal ve svém rukopisném díle *Pamětní kniha obce Příkaz* o všech těch nezvaných hostech, že „*takové ubytování a ležení vojska na vesnicích bylo těžkým břemenem pro venkov. Do zru-*

šení poddanství nařizovala ubytování vojska vrchnost, potom politický úřad. Sedlák musel ubytovati vojáky a koně někdy na dlouhou dobu. Vojákové se musela dáti postel, lavice na čištění postroje, lišta na zavěšení jeho potřeb, pro koně maštal s lampou na svícení, putýnka na vodu a potřeby k vyházení hnoje od koně. Hospodyně byla povinna uvařiti vojákovi maso, které dostal; když měla dobré srdce, přidala mu ze svého nějaký příkrm, často i snídani a večeři. Byl-li voják dobrý, rádi mu vše poskytli, hůře bylo, byl-li hrubý a neurvalý.“

Že však i s takovým si hanácká panímáma dovedla poradit, svědčí příhoda, kterou vyprávěla stařenka Hřivnová³ z čísla 10, kde byla tehdy mladou hospodyní. Panímáma Hřevinková, jak se jí říkalo, měla dobré srdce, a když měli na vojenském ležení jakéhosi Poláka, přála mu. Pro dobrou vůli k masu, které si přinesl, vždy mu ještě něco přidala a do polévky zavařila velkou hrst doma vyrobených nudlí, čili lukší. Jednou přijel jejich voják z dopoledního cvičení na jízdně, po příkazsky řečeno na — rajčudě a hnal se hned do jizby ke stolu, na který mu hospodyně postavila misku s nudlovou polévkou. Vnučka stařenky o tom vyprávěla: „Polifka bela lokšová, lokše teninky a dlóhy. Voják bel jakse nazlobeně, vic než indá, a jak se mo pře jidle te lokše táhale po bradě, najedno zhorta povídá: ‚Hospodeň, běžte pro nužéce a te lokše mně bodete ostřehovat, só toze dlóhy, to já nemužo jest.‘ Stařenka se na vojáka podívala a povídají: ‚Vojáčko, já nemám fčel hde te lokše ostřehovat, tak jich dnes ešče sněste jak só, a zétra vám jicht ostřehno.‘ Na drohé deň, dež voják přešil k obědo, postavile stařenka před něho na stůl maso, ale bez fšeckyho, e polifko čestó, bez zavářke, a odešle beze slova promloveni. Voják hleděl na polifko e maso, zarazel se, ale neřikal take nic, pak si nadrobil do polifke komisárek a jedl. Třetí deň to belo zas tak, e na štvrté deň; maso bez fšeckyho a polifka čestá. Voják jož to nemuhl dyl snyst, tož chtěl stařenko odobročat a proto, po tem chodym obědě, povídá: ‚Hospodeň, dnes mužete odpoledne bet doma, já pудо za vás na homno mlátit.‘ A take zostatnima mlátil až do večera, a bel z něho pak dobré člověk, které jedl bez odmlóvání e polifko s dlóhema lokšema“. Tomu ho naučila dobrosrdečná, ale kurážná panímáma — stařenka Anna Hřivnová, zvaná Hřevinková, hospodyně na gruntě číslo 10.

Jinou vzpomínku, v níž nebojácnost příkazského hospodáře také zkrotila vojenskou zpupnost, vyprávěl důchodce Josef Zlámal.⁴ „U Svozilů v č. 69 byl kdysi ubytován husar, který míval — jak se říká — roupy a nevěděl, čím by sedláka potýral. Jednou přijda domů ve zvlášť rozverné náladě, uviděl na náspech velké dlabané troky, tj. necky, ve kterých se pařívají prasata při zabíjení. Lehl si do nich a pánovitě poručil hospodáři, aby ho kolíbal. Pantáta Svozil, všeobecně známý silák, klidně souhlasil a za zvědavé účasti chasy přihlížející ze dvora potupnému počínání husarovu, rozkolíbal necky co nejvíce, pobízen vojákovým hulákáním. Avšak v okamžiku, kdy se toho husar nejméně nadál, překlopil prudkým výkyvem necky i s vojákem, který tak zůstal pod nimi uvězněn a zatížil je váhou svého rozložitého těla. Přihlížející chasa se náramně bavila husarovým marným úsilím o vyproštění, o které se s jadrným klením pokoušel. Když však mu docházely síly a v těsném prostoru pod neckami i dech zkrotl, dal se do prošení a byl teprve po delším otálení z místa hanby vysvobozen za veselé účasti domácích i náhodných diváků. Neodvážil se, vzhledem k pantátově síle, ani protestovat a rychle zmizel ve své ‚císařské‘ maštálce.“

Méně humornou však byla příhoda podrobně zaznamenaná ve Fišerově Pamětní knize, o níž podávám stručný výpis. „K velké výtržnosti došlo skrze vojáky v masopustě roku 1859. V hospodě Na radnici měla mládež muziku, když tam přišel vachmajstr s několika dragouny a poručil muzikantům, aby jim hráli pochody. Tancechtivá mládež protestovala, ale marně. Když pacholek Martin Rozbroj požádal vachmajstra, aby netrval na svém přání a nekazil mládeži zábavu, dostal od něj facku, kterou však ihned vrátil a rázem bylo zle. Vojákům přiběhli na pomoc dragouni z vesnice, ozbrojeni hůlkami od klepaček⁵ a šprlemi

vytrhanými z plotů před chalupami. Chasa se bránila poleny, které jim podali pohůnci přihlízející muzice pod okny; sebrali je z hromady dřeva složené na dvoře hospody. Do té mely vpadli ještě i sedláci, schůzující ve vedlejší místnosti. Vyrázili dvěře do tančírny, zatarasené vojáky a rozpoutala se zuřivá bitka, z níž poražení dragouni prchali i s vachmajstrem, kudy se dalo, hlavně rozbitými okny. Bylo oboustranně mnoho potlučených, a z dvou vojáků, odvezených těžce noci na fasaňku do špitálu, prý jeden zemřel.“ Tak skončila celkem obvyklá hospodská rvačka, o jaké nebylo v dobách ložirování vojska na vesnicích nouze. Tato však měla zajímavou pointu, o kterou se postaral druhého dne důstojník vyšetřující noční bitvu, tak neslavně vojáky prohranou. Stařeček Josef Zlámal z čísla 78 prý viděl, že někteří dragouni vyfasovali přidavkem k všelijak povázaným hlavám ještě i trestnou lavici a na ni pětadvacet lískovkou, vyplácených profousem. Tím byla očištěna čest císařské armády pošpiněná potupným výpraskem, uštědřeným příkazskými civilisty. Za několik dní nato se dragouni odstěhovali a vesnice si oddechla.

Za ubytování vojáka dostal hospodář denně 1 krejcar, tzv. šlůfkrejcar, za ubytování koně 1 a ½ krejcaru, kterýžto obnos však ani zdaleka neuhradil péči mu věnovanou. Vojenský kůň byl ceněn mnohem výše než voják, nesměl být ve stáji mezi sedlákovými koňmi, a proto bývala v každém statku zvláštní vojenská maštálka, zvaná „císařská“, do níž byl hospodář povinen dodat mimo výše uvedené vybavení i čerstvou slámu, samozřejmě ze svého a bez náhrady. Za ubytování oficíra byla odměna 3 a ½ krejcaru denně; ten ovšem nespál v maštali.

Vedle těchto, více méně osobních zážitků a příhod, mají Příkazy i neblahou vzpomínku na katastrofu zaviněnou asi ubytovanými vojáky — veliký požár, který roku 1816 zničil 11 gruntů. Kronikář k tomu poznamenal, že v té době leželi v Příkazích „zelení“ dragouni-švališerí. Táž strana návsi, která toho roku vyhořela, byla teprve nově postavena po ohni v roce 1805, jemuž padlo tehdy za oběť třináct gruntů. Příčina vzniku požáru, který v rozmezí pouhých desíti let postihl dvakrát týchž deset usedlostí, není sice uvedena, avšak ne bezdůvodně kronikářem zapsaná poznámka v roce 1816 o tehdejší ubytování švališerů ve vesnici, vnucuje domněnku o jejich vině na katastrofě. Z několika dalších zápisů je zřejmo, že vypalování domů, hlavně stodol a dalších hospodářských stavení, např. roku 1854, byl obvyklý způsob msty vojáků, jimž nebylo ve všem vyhověno.

P o z n á m k y

¹ Kniha počtovní, rkp. od r. 1800 s vepsanou kronikou Jana Sapary z Příkaz na čp. 12.

² Pamětní kniha obce Příkaz, rkp. Jan Fišer, díl II. S 51, díl III, s. 24—36 a další.

³ Osobní vzpomínky B. Langové-Svozilové na její prababičku Annu Hřivnovou, hospodyně na čp. 10. v Příkazích.

⁴ Osobní vzpomínky Josefa Zlámala (83 roků) z čp. 78 v Příkazích, na vyprávění jeho otce výměnkáře Josefa Zlámala, tamtéž.

⁵ „Klepačky“ byly primitivním zařízením, jímž se velitelství císařské armády vyrovnávalo s různonárodností, případně negramotností svých vojáků. Jak jinak označit přechodné vojenské ubytovny, když to nešlo nápisy, které většina prostých vojáků neuměla přečíst? Proto před každým takovým kvartýrem stávaly dvě nestejně dlouhé tyčky, mezi nimiž byla zavěšena dřevěná tabulka, na které voják klepáním dvěma paličkami oznamoval kaprálovi procházejícímu s trubačem návsi, že jeho koně jsou nakrmeni a připraveni k odjezdu na jízďárnu. Ozdobení vyšší tyčky klepačky slaměným víchem a pletenými, taktéž slaměnými obrzci různých tvarů, oznamovalo hodnosti tam ubytovaných poddůstojníků a oficírů. Koncem minulého století se klepaček již neužívalo, ubytování vojáků však i nadále označovaly malé slaměné víšky upevněné přímo na vratech gruntů. Viz též Adolf Lang, Moravičanské vintřkvartiry, Nový směr, roč. VII, č. 15—17.

NEJSTARŠÍ PLÁN MĚSTA OLOMOUCE (1712—1727)

Dosud nepublikovaný plán je uložen ve Státním archivu v Brně ve fondu zrušeného kláštera rajhradských benediktinů¹, kam se dostal zatím nevysvětleným způsobem. Je to kolorovaná perokresba 60×42 cm na papíře s nadlepenými okraji, která neuvádí ani měřítko, ani autora a ani datum. Zachycuje v severozápadní orientaci základní fortifikační systém městské pevnosti, a to jak vlastní hradby s příslušenstvím (novější hradby postavené od doby švédské okupace v letech 1624—1650 znázorňuje silná černá čára, hradby starší z doby před touto okupací dvojitá čára tenká), tak i početná ramena a náhony řeky Moravy (žlutozeleně), jež byly namnoze nedílnou součástí tohoto systému, při čemž na tocích neznámý autor neopomněl vyznačit tehdejší komunikační přechody — mosty — a částečně též jezy. Nejpodstatnější přínos však spočívá v tom, že plán podává půdorys uliční sítě města, známý dosud až ze 40. let 18. století.² Zastavěné plochy ve městě jsou znázorněny schematicky světlejší červenou barvou v podobě celých domovních bloků. Sakrální stavby se odlišují barvou sytější červenou. Vedle toho se detailně zachycuje rozmístění městských bran a věží, jakož i kašen. Do okolí města autor vepsal význačnější místní názvy s označením mlýnů.³ V pozdější době (asi 40. letech 18. století) posloužil plán k zběžnému tužkovému náčrtu nových pevnostních opevnění. Autor náčrtu je rovněž neznámý.

K poměrně přesnému, v záhlaví uvedenému datování vzniku plánu napomáhají dvě okolnosti. První z nich souvisí s jezuitskými stavbami v Olomouci a z nich zejména se stavbou chrámu P. Marie Sněžné. Druhá souvisí se stavbou moravého mariánského sloupu na Dolním náměstí. O chrámu P. Marie Sněžné je známo, že byl postaven v letech 1712—1716, a to kolmo na půdorys orientovaného staršího minoritského kostela P. Marie, který byl v důsledku novostavby odstraněn.⁴ Takto vzniklou situaci již zachycuje náš plán. Naproti tomu však na plánu, mezi jinak v úplnosti zachycenými objekty olomouckých kašen a ostatní drobné architektury chybí, z hlediska autora plánu, jistě přinejmenším stejně významný mariánský sloup, vybudovaný uprostřed Dolního náměstí na paměť moru z roku 1715 a datovaný lety 1716—1727.⁵ Vznik plánu někdy mezi lety 1712 a 1727 je proto, zdá se, nepochybný, zvláště když ani v jiných směrech tehdejší, nám odjinud známé tvářnosti města neodporuje.

P o z n á m k y

¹ Fond E 6, odd. Mapy a plány, p 16.

² Kolorovaný plán v Okresním archivu v Olomouci, Sb. map a plánů, M IX/56. Reprodukce viz J. K š í r, Olomoucká barokní pevnost, Práce odboru společenských věd Vlastivědného ústavu v Olomouci 7, 1971, obr. 7.

³ Hejčín (Haischein), Černovír (Czernowir), Lazce (Laske), Střelnice (Schis Statt), Hradisko (Hradisch), Závodí (Zawoda), Ostrov (Ostrau); Saltzerův statek (Zaltzer Gut), Novosady (Neu Stift) atd.

⁴ Státní archiv v Brně, E 28 — Jezuité Olomouc —, spisy F 1/10, F 2/9, F 2/17. Srv. též V. R i c h t e r, Plány jezuitských staveb v Olomouci, zvl. otisk ze sborníku Cestami umění k šedesátým narozeninám A. Matějčka, Praha 1949.

⁵ L. M a c h y t k a, Nemovitě kulturní památky na území historického jádra Olomouce, Práce odboru společenských věd Vlastivědného ústavu v Olomouci 4, 1964.

OSLAVY ČTYŘICETILETÉHO TRVÁNÍ OLOMOUCKÉHO OCHOTNICKÉHO DIVADLA

Jednota divadelních ochotníků besedních (zal. 29. září 1872) se čestně zapsala do kulturního života Olomouce a okolí. Její nemalá zásluha je také v tom, že učila obecnostvo lásce k českému divadlu, pěstovala jeho umělecký vkus, probouzela národní uvědomění a vhodně voleným repertoárem dovedla často i zaútočit na palčivé problémy tehdejší současnosti. Není proto divu, že oslavy čtyřicetiletého trvání Jednoty vyzněly nejen jako ocenění práce ochotníků, nýbrž i jako manifestace za stálé české divadlo v Olomouci.

Oslavy svého výročí zahájila jednota až 12. října 1912, a to provedením *Paní mincmistrové* od L. Stroupežnického a *Jarní písní* Gabriely Preissové. Hry byly uvedeny ouverturou ke hře *Josef Kajetán Tyl* (od Ant. Dvořáčka), kterou pod taktovkou R. Pavlaty přednesl orchestr Žerotína.

V těchto představeních slavila též svou čtyřicetiletou ochotnickou činnost Marie Pospíšilová, která zvláště v roli Ludmily z Vřesovic sklízela nemalý úspěch. Spolu s ní vyrukovala na jeviště stará ochotnická garda, která dokázala, že se mladými nedá nijak zahanbit — ba že by se mladí mohli ještě lecčemu naučit. (S Jednotou účinkoval i její bývalý člen dr. Fr. Jüngling z Litovle.) V meziaktí hrál orchestr Žerotína Dvořákovy *Slovanské tance*.

Na druhý den, tj. v neděli 13. října 1912, se o desáté hodině konala v České besedě Národního domu jubilejní valná hromada Jednoty, kterou zahájil její předseda dr. František Smrčka přivítáním vzácných hostů, mezi nimiž byli: bývalý ředitel Národního divadla v Praze F. A. Šubert, bývalý člen činohry ND v Praze Josef Šmaha, redaktor Kafka z Prahy, zástupci ochotnických divadelních spolků z Přerova a Litovle i významní činitelé místní, jako např. dr. Jan Žáček aj. Potom vyzvedl zásluhy ředitele Karla Sojky o Jednotu, nastínil historický a národní význam českého divadla v Olomouci a upozornil přítomné na nově vydaný almanach Jednoty (prodával se za 1 K). V závěru svého projevu dal schválit návrh výboru Jednoty, aby Anna Žáčková, Marie Pospíšilová, Františka Valouchová a Josef Dvořák byli zvoleni čestnými členy Jednoty pro své zásluhy o ochotnické divadlo. Návrh byl jednomyslně schválen.

Jménem Ústřední matice divadelních ochotníků českých blahopřál Jednotě redaktor Kafka, jménem Matice školské v Olomouci a jménem Ústřední záložny rolnické dr. Jan Ošťádal. Režisér V. Volánek pak poděkoval členům svého souboru za dosavadní úspěšnou práci a předseda potom valnou hromadu ukončil.

O 11. hodině se konalo ve dvoraně Národního domu slavnostní matiné, které bylo zahájeno skladbou Antonína Dvořáka *Kde domov můj?* v podání orchestru Žerotína. Nato dr. Fr. Smrčka zhodnotil ještě zásluhy jednotlivých ochotníků.

F. A. Šubert vzpomněl v slavnostním projevu historie českého divadla a ukázal, že před osmdesáti lety nebylo ještě ani v Praze stálého českého divadla a zdůraznil, že to bylo jen zásluhou ochotníků, že později bylo v hlavním městě zřízeno stálé české divadlo. Vyzvedl také skutečnost, že olomoucká Jednota divadelních ochotníků besedních bezesporu patří k předním jednotám českým, zvláště pak pro velmi dobrou souhru. Ke konci svého projevu připomněl Jednotě její hlavní cíl — zřízení stálé české scény v Olomouci, což mají mít ochotníci stále na paměti.

Místo ohlášeného Nešverova sboru *Moravěnce* zazpíval mužský sbor Žerotína Smetanovo *Věno*. Potom V. Volánek přečetl pozdravné dopisy a telegramy, které Jednotě zaslali např. básník Adolf Heyduk, režisér ND v Praze Alois Sedláček, Eduard Vojan, Marie Laudová-Hořicová, Marie Hübnerová, četné divadelní spolky a jednoty, jakož i bývalí členové Jednoty a mnoho jiných organizací, institucí a

soukromníků.¹ Matiné bylo zakončeno Dvořákovými *Slovanskými tanci* v podání Žerotína.

Ve 13 hodin byl slavnostní oběd, jehož se zúčastnili všichni hosté a na němž byla pronesena celá řada slavnostních přípitků. Večer pak bylo provedeno Šubertovo drama *Jan Vůrava*, v jehož titulní roli si zahrál nestor českého herectví — Josef Šmaha, který byl v každém jednání bouřlivě pozdravován obecenstvem. Po třetím jednání byl na jeviště vyvolán též autor hry, kterému se též dostalo četných ovací a darů.

V rámci oslav byla též uvedena hra M. A. Šimáčka *Jiný vzduch* (v pondělí dne 14. října 1912), v níž opět účinkoval Josef Šmaha v roli Elise. Realistické umění Mistrovo bylo dobře podkresleno výkony ochotníků, kteří hráli s nevšedním elánem a chutí. Stejně jako host byl často vyvoláván před oponu i režisér Volánek a několik dalších ochotníků. (Obě slavnostní představení režíroval V. Volánek.)

Je třeba též říci, že oslavy Jednoty byly zahájeny vlastně fanfárami ze Smetanovy *Libuše*, a to z balkónu Národního domu. V německé veřejnosti vzbudily fanfáry poděšení a mnoho dohadů. Šířila se dokonce fáma, že olomoučtí Čechové oslavují tímto způsobem vítězství Černohorců nad Turky.

Při oslavách bylo vydáno i vtipné menu (francouzsky), v němž jednotlivé nápoje a pokrmy byly pojmenovány po hercích, divadelních spolcích atd. V upomínku na tuto slavnost vydala Jednota i pohlednice s fotografiemi členů výboru, jako např. dr. Fr. Smyčky, V. Volánka, M. Pospíšilové a jiných. Dále pak byly vydány pohlednice s fotografiemi některých zesnulých členů Jednoty (Jos. Matury, Jos. Hladíka, Karla Sojky).

Oslavy čtyřicátého výročí založení Jednoty proběhly důstojně a ukázaly její význam v plném světle. Pro ochotníky byly povzbuzením do další práce, neboť při nich poznali, že jejich práce je oceňována nejen v Olomouci, nýbrž i Praze a jiných městech.

¹ Z dopisů, jež přišly Jednotě k jejímu jubileu, je nutno uvést alespoň čtyři následující:

Bez data

Slovutní!

K svému čtyřicetiletému, pro město Vaše, pro krásnou Moravu, veškerou vlast českou a přehradu náš, věčně křivděný a odstrkovaný národ, významnému jubileu, raďte všichni souborně a každý zvláště blahovonně přijmouti mé nejvroucnější, nejoddanější a nejupřímnější blahopřání. Hospodin ať Vás sílí, vede a opatruje. Všem provolávám zdar. Pány k srdci přivítám a dámám ruce libám. Vašemu hosti (Šmahovi — pozn. FT) srdečně ruku tisknu.

Vroucně Vás vzpomínám a celé Moravy.

Váš starý a upřímný přítel

Adolf Heyduk

Ctěné

Jednotě divadelních ochotníků besedních v Olomouci.

Děkuje srdečně za milá a přátelská slova pozvání, jehož se mi dostalo dopisem ze dne 8. t. m. nemohu ovšem leč potvrditi, že k jubileu jednoty rád zavítám. Přijedu do Olomouce rychlíkem o půl 6. večer. Přikládám rukopis náčrtu historie jednoty a těším se, že třetí jeho díl dán mi bude k nahlédnutí po mém příchodu do Olomouce, do níž se velmi těším.

V dokonalé úctě oddaný

F. A. Šubrt

Praha-Smíchov dne 11. října 1912

(Šubert se zmiňuje o rukopisu dr. Šrota o dějinách Jednoty.)

Vzácní a milí přátelé!

Jsem duší svou u Vás od té doby, co bylo mně přáno s Vámi ve Vašem milém kruhu si zahrát a dnes jsem zarmoucen, že mi není přáno osobně Vám milým ruku stisknouti v tak slavný pro Vás den.

Činím tedy takto.

Do druhé čtyřicítky z upřímného srdce přeji:

Vždy a ve všem zdaru nejlepšího.

S přátelským pozdravem Vám v plné úctě oddaný

Alois Sedláček, režisér ND

V Praze v říjnu 1912

Vážená
Jednota divadelních ochotníků besedních v Olomouci.
Správa král. česk. zemsk. a Národního divadla v Praze dovoluje si vysloviti Vám k Vašemu
čtyřicetiletému jubileu upřímné blahopřání.

V Praze dne 9. října 1912

S veškerou úctou
G. Schmoranz

Jednotě přišlo také mnoho telegramů, z nichž vyjímám alespoň ty nejzávažnější:

K další úspěšné činnosti blahopřeje

Vojan

Upřímně k jubileu blahopřeje

Hübnerová

Srdečně blahopřeje

Marie Laudová-Hořicová

K jubileu a záslužné činnosti blahopřeje

Liběna Odstrčilová

K Vašemu jubileu blahopřeje

Hodr, ředitel divadla

K Vašemu vzácnému jubileu záslužné činnosti národní a umělecké račte přijati moje nejbrou-
nější blahopřání

Jeřábek, ředitel divadla

Lituji, že nemohu býti přítomen Vaší jubilejní slavnosti. Vaše neúnavná a obětavá činnost za-
sluhuje opravdové uznání. Plný zdar a upřímný pozdrav všem vzkazuje

Karel Kettner, starosta ÚMDOČ

SDĚLENÍ

● Doplněk

k poznámce ¹⁸ na straně 22 Zpráv VÚO č. 160:

Dopis G. P. Tencally nalezl a archívni průzkum dostupných zpráv o arcibiskupské rezidenci provedl pracovník Krajského střediska památkové péče a ochrany přírody v Ostravě dr. František Řezáč.

Vyobrazení na 3. straně obálky: ➔

Plán Olomouce z let 1712—1727

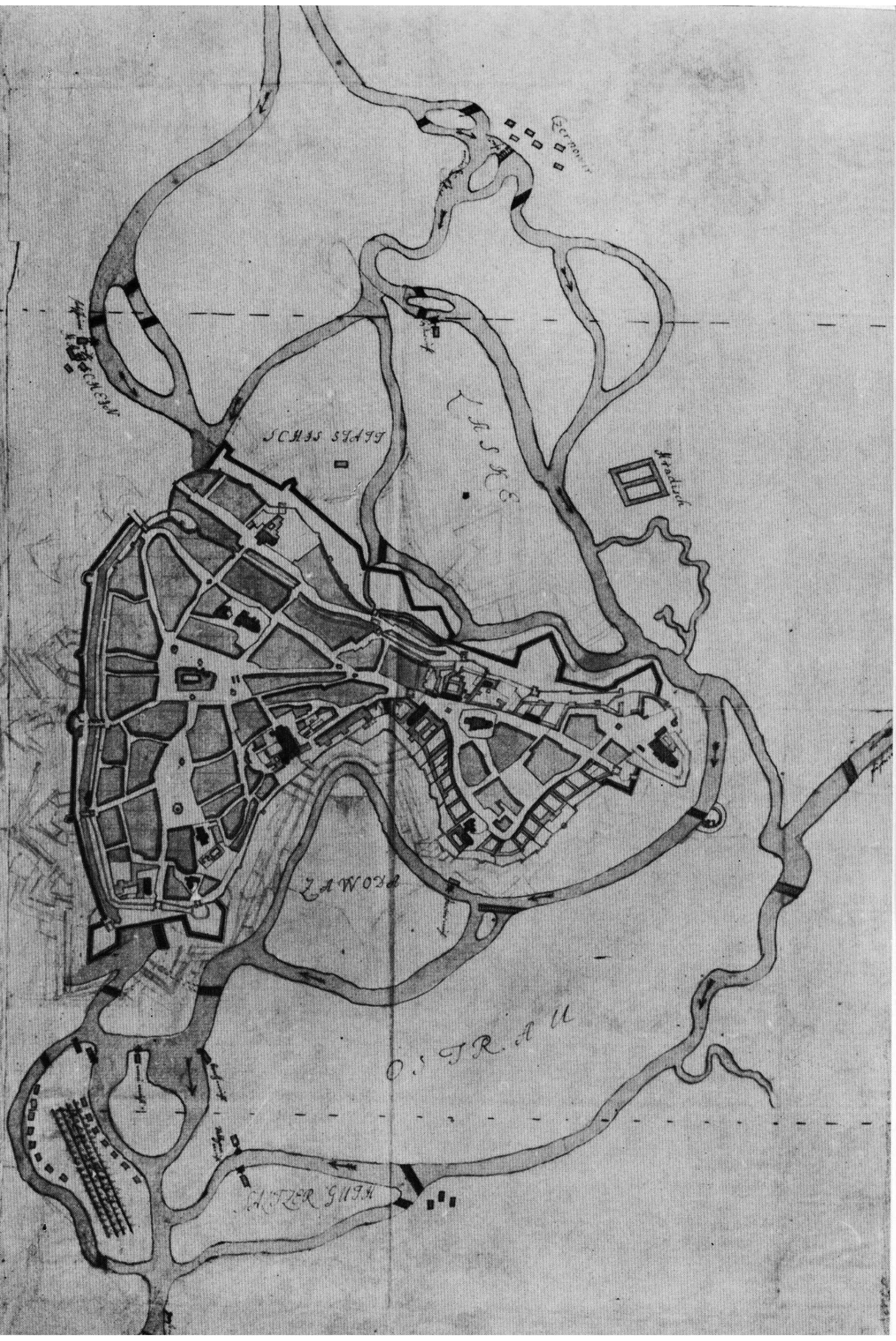
(J. O. Eliáš, Nejstarší plán města Olomouce)

Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci číslo 162. Vydal Vlastivědný ústav
v Olomouci, nám. Republiky 6. Redigoval V. Burian. Vytiskly Moravské tiskařské
závody, n. p., závod 11, tř. Lidových milicí 3

Rukopis odevzdán do tisku 14. května 1973

© Vlastivědný ústav Olomouc

Reg. zn. RM 134

KLEMET GOTTWALD PRESIDENTEM ČSR

PO DOSTOUPENÍ D. EDUARDA BENEŠE Z FUNKCE
 PŘESIDENTA REPUBLIKY ZVOLIL DNE 14. ČERVNA 1948
 NÁRODNÍ SHROMÁŽDENÍ PŘESIDENTEM REPUBLIKY
 KLEMENTA GOTTWALDA. POSLEDNÍ Z KLÍČOVÝCH POSIC
 STÁTNÍ MOCI SE TÍM DOSTALA PEVNĚ DO RUKOU DÉLNICKÉ
 TŘÍDY. PO ZVOLĚNÍ KLEMENTA GOTTWALDA PŘESIDENTEM
 BYLA REORGANIZOVÁNA I VLÁDA, JEJIMŽ PŘEDSEDOU SE
 STAL ANTONÍN ZÁPOTOCKÝ.

OBSAH

ČLÁNKY: R. Hrbková, Šternberská fajáns, 1. — A. Schindler, Hudební historie olomouckého orloje, 6. — K. Ditrichová, Příspěvek k dějinám knihovny Vlastivědného ústavu v Olomouci, 24. — Z. Trňáčková, Eneolitický hrob z Hajan, 28. — V. Burian, Kamenické značky v Dolanské kartuzii, 31. — A. Lang, O vojnách a vojácích v Příkazích, 42. — J. O. Eliáš, Nejstarší plán města Olomouce, 45. — F. Tvrdoň, Oslavy čtyřicetiletého trvání olomouckého ochotnického divadla, 46. — SDĚLENÍ: Doplněk, 48.